C. ANTONIADE

MACHIAVELLI

HELICON

ISBN 973-9133-54-1

C. ANTONIADE

MACHIAVELLI

TIMIŞOARA

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Ediția de față reproduce, cu substanțiale revizuiri stilistice, *Machiavelli* de C. Antoniade, ediția a doua, Editura Cultura Națională, București.

CAPITOLUL I

FLORENȚA LA SFÎRȘITUL QUATTROCENTULUI

I. Originile lui Machiavelli. – Învățătura lui și a timpului. – II. Adevărata lui școală, acea a evenimentelor. – Florența sub tirania luminată a Medicilor. De la Cosimo la Lorenzo. – III. Coborîrea francezilor în Italia: căderea Medicilor. – IV. Noua republică florentină. – Teocrația lui Savonarola. – Predica și prăbușirea Fratelui.

I

Este, desigur, un mare noroc pentru biograf sau critic să poată îmbrățișa în întregime viața omului mare a cărui operă o studiază. Fără îndoială viața nu înlocuiește opera: chiar în lipsa oricărei date biografice, opera rămîne o mărturie de sine stătătoare; dar cîtă lumină poate arunca asupra ei și cît ajută la priceperea rostului ei adînc cunoașterea aventurilor spirituale ale omului. Și în biografia oricui anii de tinerețe, cei în care se pun temeliile vieții sufletești, sînt hotărîtori și deci cei mai interesați de cunoscut. Istoricii secretarului florentin nu au avut acest

noroc: eroul lor apare relativ tîrziu în viaţa politică şi spirituală a timpului, ca om format; nimic nu se ştie, din izvoare directe, despre copilăria, adolescenţa şi prima lui tinereţe.

Niccolo Machiavelli e pomenit întîia oară în analele Florenţei la 1498. Omul avea atunci 29 ani împliniţi. Şi numele lui apare nu sub cine ştie ce formă strălucită, ca să reţină pe veci amintirea contemporanilor şi urmaşilor, ci însoţind un fapt mărunt, din cele des repetate în democraţia florentină, în care toate sarcinile publice, de la cele mai înalte pînă la cele de mai jos, erau elective şi, pentru cele importante, de scurtă durată. Rămînînd vacant un loc de secretar al Senioriei, consiliul celor Optzeci, apoi Marele Consiliu, aleg în vara acelui an, dintr-o listă de patru candidaţi, pe Niccolo di Bernardo Machiavelli, cetăţean florentin. Noul secretar avea să conducă cea de a doua cancelarie a Senioriei, care se ocupa cu treburile lăuntrice. Dar peste o lună (14 iulie 1498) acelaşi secretar e însărcinat să servească drept cancelar Consiliului celor Zece (*i Dieci della libertà e della pace*), care se ocupa, sub conducerea Magnificilor Seniori – consiliul de miniştri florentin – cu războiul şi afacerile străine.

Cine era noul slujbaş al republicii florentine? Iată ce se ştie despre originile lui. Născut la 3 mai 1469, în Florenţa, Niccolo era fiul lui Bernardo Machiavelli şi se trăgea dintr-o veche familie toscană, poate de îndepărtată origine feudală (din seniorii de la Montespertoli, zice-se), dar mai sigur de bună nobleţe orăşenească (*popolani grassi*): familie guelfă, – după bătălia de la Montaperti tot neamul lor fusese izgonit din Florenţa, – Machiavelli numărau în trecut cincizeci de priori, doisprezece gonfalonieri, ba chiar şi un sfînt, mort la hagialîc în Palestina. Mama lui Niccolo, Bartolommea Nelli, era şi ea de viţă veche şi nobilă: se trăgea din conţii de Borgo Nuovo di Fucecchio, neam care dăduse Florenţei cinci priori şi un

gonfalonier. O tradiţie de familie o dădea drept femeie învăţată (ceea ce nu era rar în Italia pe vremea Renaşterii, în familiile bune) şi cu gusturi artistice: în tinereţea ei compusese *laudi*, – cîntece religioase. Bernardo, tatăl, era şi el om cu carte; era jurisconsult şi slujise cîtva timp în slujbe financiare.

Cu toată vechimea şi strălucirea neamului, nu era om bogat: avea cu ce să trăiască modest, el şi femeia lui, cu cei patru copii: Totto, Niccolo, Primerana şi Ginevra. De pe urma lui puţin lucru rămăsese moştenire lui Niccolo, care plătise datoriile şi răscumpărase şi părţile fraţilor: casa părintească, dincolo de Arno, lîngă Ponte Vecchio, în cartierul Santo Spirito[1], şi o bucată de pămînt cu o căsuţă la ţară: *villa* de la San Casciano, unde s-a născut *Principele*. Cu slujba lui slab plătită, cu averea asta mediocră, îngreunat de sarcini, Niccolo avea să cunoască strîmtoarea, toată viaţa.

Ce va fi fost copilăria şi tinereţea lui Machiavelli pînă la numirea lui ca secretar al Senioriei, nimeni nu poate şti. Biografii lui, vechi şi noi, dacă îi pot urmări, după actele oficiale ale republicii, viaţa lui publică aproape zi cu zi, sînt reduşi, pentru tot ce precede anul 1498, la simple conjecturi. Machiavelli n-a scris nimic despre tinereţea lui: autobiografiile nu erau încă la modă şi Benvenuto Cellini e o rară excepţie pentru vremea aceea. Rari sînt contemporanii care-l pomenesc pe Niccolo, iar după moartea lui nimeni din cîţi l-au cunoscut de aproape nu s-a gîndit să-i scrie viaţa.

Căci dacă numele şi opera lui Machiavelli au făcut atîta vîlvă mai tîrziu, fie spre hulire, fie spre slăvire (una după alta ori amîndouă împreună), pentru vremea în care a trăit, Niccolo di Bernardo a trecut ca oricare altul. Nici el, om necăjit trăind în vremuri grele şi dureroase, nu-şi dădea cine ştie ce importanţă, nici cei din jurul lui n-au bănuit ce avea să ajungă în ochii lumii obscurul secretar

al Senioriei. Să fi spus cineva oricărui dintre magnificii Seniori sau marii negustori din Florența că faima secretarului lor avea să întreacă într-o zi faima tuturor priorilor, gonfalonierilor și principilor, că numele lui Machiavelli avea să strălucească alături de numele celor mai mari florentini, alături de cei mai mari italieni, în ceata aleșilor din lumea întreagă, cu ce surîs de indulgentă ironie ar fi primit strania profeție!

Întunericul în care rămîne viața lui Machiavelli pînă la vîrsta de 29 ani se întinde bineînțeles, și asupra formațiunii lui spirituale. Dar misterul aici nu mai e de nepătruns. Căci dacă nu știm cum și ce a învățat Machiavelli – la cunoașterea celorlalte mișcări ale spiritului lui în formațiune trebuie să renunțăm definitiv – îl vedem ce știe. Puțin lucru, zicea el, om modest. Către sfîrșitul vieții scria fiului său Guido, sfătuindu-l să învețe temeinic carte: „e nevoie să înveți, și pentru că nu mai ai scuza bolii, străduiește-te să înveți literatura și muzica, căci vezi cîtă cinste îmi face puțina știință ce am....[2]".

Desigur că fără „puțina lui știință", Niccolo nu ar fi fost ales secretar la Seniorie. Însăși această alegere e o puternică prezumție că avem de a face din capul locului cu un cărturar. Căci era la Florența o veche și nobilă tradiție, demnă de republica aceea de negustori și bancheri luminați: în slujbele plătite ale Senioriei erau numiți, de cînd renăscuseră studiile humanistice, numai oameni învățați, pătrunși de cultura clasică, știind să scrie elegant latinește, să compună epistole abile și să întoarcă discursuri elocvente. Oficiul cel mai important era acela de secretar al primei cancelarii: acesta era secretarul Seniorilor sau cancelarul Republicii. Umaniști vestiți fuseseră cancelari la Florența.

În Trecento, un Coluccio Salutati, amic și admirator al lui Petrarca, un mare adunător de manuscrise, descoperitor de opere clasice pierdute, promotor al erudiției

latine și grecești. În Quattrocento, un Leonardo Bruni Aretino, poet, istoric, filosof, latinist și elenist de seamă, spirit critic, precursor al filologiei moderne, primul traducător fidel al marilor clasici greci: el revelează Italiei filosofia platonică și pe adevăratul Aristotel. După el, un Poggio Bracciolini, cel mai norocos descoperitor de manuscrise latine, pe care le vînează prin toată Europa, observînd și notînd pretutindeni obiceiurile și apucăturile noroadelor: iubitor pătimaș a tot ce era antichitate, inițiator al arheologiei romane, dar polemist aprig, veșnic în război cu toți umaniștii, confrații lui[3].

Cu puțin înainte de intrarea lui Machiavelli la Seniorie, fusese ales ca secretar al Republicii un prieten al său, Marcello Virgilio Adriani, un erudit căruia nu-i erau străine nici filosofia, nici medicina, nici științele naturale: profesa literatura la *Studio* florentin și, bun cunoscător al limbilor clasice, trecea drept scriitor elegant și orator elocvent[4]. Dar dacă slujba de secretar al primei cancelarii era rezervată umaniștilor vestiți, Seniorii se mulțumeau, la a doua cancelarie, cu cărturari prezentabili, cu oameni isteți care să le ghicească repede gîndurile, să redacteze tratate, instrucțiuni ambasadorilor, scrisori și discursuri în latinească corectă și italienească elegant toscană.

Secretar la Seniorie nu putea fi primul venit. Ce va fi fost învățătura lui Machiavelli e ușor de ghicit cînd îl știi născut și crescut în Florența lui Lorenzo Magnificul, mîndră de umaniștii, poeții și artiștii ei, mîndră de restaurarea literilor antice, într-o vreme cînd atmosfera intelectuală era impregnată de clasicism, cînd nu numai principii dar și condottierii și negustorii își făceau biblioteci din autorii clasici și se înconjurau de învățați și artiști, cînd descoperirea unei statui antice sau apariția unui tablou al noilor meșteri erau adevărate sărbători obștești. Temeiul învățăturii timpului era literatura latină; la

aceasta se adăuga, de cînd antichitatea elenică fusese revelată Italiei, literatura greacă. Dar aceasta pătrundea, văzută şi pricepută prin latinism: clasicii greci erau citiţi şi studiaţi cu excepţia adevăraţilor mari cărturari, mai ales în traduceri latine.

Din scrierile lui Machiavelli se vede că el studiase şi poseda temeinic clasicii latini. Întîi şi întîi istoricii: Titu Liviu şi Tacit, mai ales primul, pe textul căruia meditează o bună parte din filosofia sa politică; apoi oratorii şi filosofii: Cicero şi Seneca; comicii: Plaut şi Terenţiu, pe care-i imită; scriitorii asupra artei militare: Vegeţiu şi Frontin, de care are nevoie cînd meditează asupra artei războiului şi vrea să organizeze miliţiile florentine. Latineşte scria cu înlesnire şi cu oarecare eleganţă, ca toţi oamenii culţi ai timpului. Tot din scrieri rezultă că nici clasicii greci nu-i erau străini, că citise şi se folosise de operele atunci cunoscute ale lui Aristotel, Polibiu, Plutarh, Diodor Siculul, Isocrate, Diogene Laerţiu. Cititu-le-a în originalul grecesc ori în traducerile latine, atunci foarte răspîndite?

Profesorul C. Triantafillis a publicat trei savante memorii[5] ca să dovedească, în urma minuţioaselor cercetări făcute, că Machiavelli ştia greceşte şi că folosindu-se de unele texte nu le-a putut avea decît în originalul grec. Demonstraţia lui n-a avut darul să convingă pe ceilalţi istorici şi biografi moderni ai Florentinului, care au rămas de părere că autorul *Principelui* nu ştia greceşte şi că nu citise autorii eleni decît în traducerile latine[6]. Dar dacă Triantafillis îi dă mai mult decît avea, alţii, mai vechi, îi luaseră şi ce avea. Aşa, în secolul al XVI-lea, Paolo Giovio, în *Elogiile* sale, vorbind despre Machiavelli, se miră cum putuse ajunge să scrie aşa de bine, cînd nu cunoştea deloc sau prea puţin literatura latină. Şi după cucernicul episcop de Nocera s-au

grăbit toţi detractorii secretarului florentin, inclusiv Bayle în *Dicţionarul* său, să-i conteste orice cultură. Căci numai de dreptate n-a avut el parte.

Pe lîngă clasicii latini şi greci, la formaţiunea spirituală a lui Machiavelli a avut o bună parte şi opera lui Dante, fără de care n-a existat cultură de italian de la Trecento încoace. Machiavelli e saturat de patimă politică, întocmai ca şi marele lui concetăţean, şi plin de reminiscenţe danteşti la tot pasul. Cînd încearcă să povestească, în *Decenale*, evenimentele politice ale timpului, ca formă adoptă terţina divinelor poeme.

Căpătînd învăţătura curentă a timpului, acea care făcea „oamenii de lume" la Florenţa pe vremea lui Lorenzo de Medici, Machiavelli nu luase calea erudiţiei umanistice şi nici n-a trecut drept erudit în ochii contemporanilor. Istoricul Varchi îl numeşte „più tosto non senza lettere che letterato". Umanist era prietenul şi colegul său (cu o treaptă mai sus în ierarhia de la Palazzo Vechio), Marcello Virgilio Adriani, de la care va fi învăţat multe. Giovio pretinde, fără nici o dovadă de altfel, că tot ce ştia de la acesta îl aflase şi că „florile greceşti şi latine pe care le inserase în scrierile sale" îi fuseseră dăruite de cancelarul republicii.

În tot cazul Machiavelli n-a ajuns nici n-a rîvnit la vastitatea cunoştinţelor mărunţele şi inutile care formau, împreună cu eleganţele elocvenţei, zestrea umaniştilor de atunci, şi în special a lui Adriani. Zestre primejdioasă care a oprit avîntul multor inteligenţe strălucite din Quattrocento, înăbuşindu-le în cultul steril al unor lucruri definitiv moarte, ori risipindu-le într-o retorică goală. Machiavelli a scăpat de aceste primejdii şi luînd numai miezul culturii clasice şi-a păstrat intactă spontaneitatea şi agerimea minţii, ceea ce i-a permis să meargă spre *la verità effettuale delle cose*. Iar cînd a început să scrie,

renunțînd la pompele perimate ale prozei latino-umanistice, s-a silit să exprime clar, în limpedea lui limbă toscană, lucrurile pe care mintea lui ascuțită le pătrunsese.

II

Nu numai în cărți s-a format spiritul lui Machiavelli. A învățat multe din cărți desigur, și mai ales de la istoricii romani. Aceștia i-au dat preocuparea vie a statului, a nașterii, creșterii și descompunerii lui, i-au arătat continua influență a instituțiilor asupra vieții popoarelor. Exemplul Romei l-a obsedat toată viața. În Roma republicană și-a fixat patria lui spirituală; acolo a găsit pildele eterne ale înțelepciunii politice. Și cultul lui pentru Roma, depozitarea tuturor adevărurilor politice, mergea pînă la superstiție. Dar adevărata lui școală, cea care i-a dat originalitatea, nu este aceea a cărților, ci a evenimentelor.

Pînă la vîrsta de douăzeci și nouă de ani, cînd intră în slujba republicii, Machiavelli văzuse petrecîndu-se atîtea evenimente în Florența lui și în toată Italia, răsturnări de așezăminte politice, înălțări și prăbușiri de oameni, revoluții și invazii străine, intrigi și scandaluri, încercări îndrăznețe alături de lașitate și de umilințele neputinței, încît, tînăr încă, adunase un vast material de experiență, în care mintea lui ageră căuta să introducă o ordine, o explicare.

La cîte spectacole îi e dat să asiste numai în Florența lui! În cîțiva ani cetatea crinilor schimbă trei regimuri: de la autocrația luminată a Medicilor trece la teocrația lui Savonarola, ca să revină la forma democratico-republicană a

gonfalonieratului perpetuu al lu Soderini; și în vremea asta vede și invazia străină a regelui Franciei în Italia. Rar o succesiune așa de precipitată de evenimente.

Machiavelli se naște în anul cînd moare Piero de Medici, fiul lui Cosimo cel bătrîn. Copilăria și adolescența și-o petrece în vremea fericitei oblăduiri a Magnificului Lorenzo. E epoca cea mai strălucită a dominației Medicilor. Familia aceasta de bancheri bogați, abili și luminați izbutise, cu sforțări continue și statornice, dictate de un adînc spirit politic, să se facă stăpîna republicii florentine, așa de geloasă de drepturile și libertățile ei, fără violență, fără să schimbe mare lucru din vechile rînduieli, cu atîta dibăcie, încît stăpînirea să fie nu numai suportată, dar primită și dorită. Timp de o sută și mai bine de ani cît a durat principatul lor, marii Medici au știut să țină în mînă, *con modi civili*, toată cîrmuirea Florenței, fără ca ei să ocupe vreo sarcină publică, și, păstrînd toate aparențele republicane, să fie stăpînii absoluți ai statului.

În mijlocul diversității formelor politice care în decursul Evului Mediu domneau în Italia de la un oraș la altul, de la un stat la altul, Florența ajunsese, după nesfîrșite lupte, convulsii și revoluții, să întemeieze un stat pe principiul suveranității colective, cu forme din ce în ce mai democratice, cu participarea cît mai largă a tuturor claselor la cîrmuire. Cu drept cuvînt numește Burckhardt Florența „primul stat modern al lumii". Dar democrațiile italiene (căci dacă Florența era cea mai importantă și mai desăvîrșită nu era singura în Italia) din cauza slăbiciunilor lor constitutive nu se pot susține multă vreme: racilele lor interne le îndrumă mai curînd sau mai tîrziu la pieire[7].

Încă din secolul al XIV-lea apar mai pretutindeni în Italia tiranii care confiscă în profitul lor libertățile municipale. Trecerea de la comună la tiranie era ineluctabilă. Medicii simțiseră însă, și în aceasta stă originalitatea lor, că tirania brutală de aiurea nu era posibilă în orașul lor așa de luminat, așa de pătruns de spirit politic creator, unde dragostea de libertate era așa de adînc înrădăcinată iar libertățile fuseseră cucerite după lupte atît de îndelungate. Recurseră atunci la alte mijloace, pașnice. Sprijinindu-se pe clasele populare, constituiră un partid puternic care reuși să aibă la discreția lui principalele sarcini ale republicii, fără ca vreunul din Medici să fie nevoit a juca un rol oficial. Cum erau foarte bogați și darnici – democrația s-a împăcat bine totdeauna cu plutocrația – cîștigau ușor adepți, dar și știau să-și întrebuințeze bogățiile spre binele public. Iubitori de cultură, ei pricep ce forță nouă aduce societății știința și artele. Dragostea de artă, gustul și munificența lor fac din Florența principalul focar al Renașterii italiene. Tirani desigur, dar tirani blînzi, luminați și binefăcători. Sub ei și grație lor luptele crîncene ale facțiunilor încetează și Florența cea îndelung zbuciumată cunoaște pacea interioară.

Cîtă prudență, ce dibăcie și cît de puțină grabă la acești Medici! Giovanni e primul care afirmă, pe la începutul secolului XV, politica de acaparare pașnică. Înaintea lui un Salvestro, un Vieri dei Medici pregătiseră încet terenul. Dar fiul lui Giovanni, Cosimo (1389–1464) e adevăratul întemeietor al puterii și grandoarei familiei: el e primul stăpîn desăvîrșit al statului, nu fără zbuciumări însă, căci la un moment, în urma unui tumult al familiei rivale a Albizzilor, cunoaște, pentru scurt timp, și exilul.

„Nu cu tatăl-nostru se cîrmuiesc statele", spunea el cînd a fost silit să întrebuințeze oarecare asprime. „Cu

puțini coți de postav roșu se fac cetățeni noi și oameni de treabă", zicea cînd înlăturînd pe cei puternici recurgea la oameni de jos în treburile publice. Ducînd singur toată grija Statului, Cosimo nu-și părăsește banca. E omul cel mai bogat din Florența, bancherul papilor, principilor și orașelor; casa lui e cea mai puternică din Italia. Cheltuind puțin pentru el, e darnic cu prietenii și devotații; sume enorme întrebuințează pentru clădirea de biserici, pentru biblioteci și opere de artă. Om cu puțină învățătură, dar cu adînc bun simț, se înconjoară de artiști, învățați și scriitori; el cheamă la Florența pe elenistul Argyropulo și pe Marsilio Ficino, pentru care întemeiază Academia platonică.

Cu el începe strălucirea Florenței și prestigiul ei în Italia. E prieten și aliat cu Francesco Sforza, pe care-l ajută să ajungă duce la Milano, sfîrșind astfel veșnicele războaie dintre cele două orașe, prieten cu papa Nicolae V. Florentinii pierd libertățile lor, mai ales aceea de a se sfîșia între ei, dar recunosc binefacerile păcii medicee: Cosimo e proclamat *părintele patriei.*

Adevăratul continuator al lui Cosimo e nepotul său Lorenzo. La moartea lui Cosimo îi urmase fiul său Piero, în autoritate dacă nu în prestigiu. Slab și bolnav, domnește puțin: atît ca luptele facțiunilor să reînceapă. Lui Piero îi urmează fiii săi Lorenzo și Giuliano. Dar Giuliano avea să pice ucis, peste cîțiva ani, în conjurația pazzilor. Vastă conjurație a marilor familii florentine înlăturate de la putere de Medici, urzită la Roma, cu binecuvîntarea papei de la Rovere, Sixt IV, dușman al lui Lorenzo. Puțin a lipsit ca steaua Medicilor să se stingă. Într-o duminică de aprilie (1478), în catedrala din Florența, în clipa cînd preotul săvîrșea jertfa, conjurații se năpustesc cu pumnalul asupra fraților Medici. Giuliano cade străpuns, Lorenzo, rănit ușor, se apără cu armele și scapă. Zadarnic caută Messer Jacopo dei Pazzi să răzvrătească Florența, strigînd *popolo*

și *liberta*: „poporul era surzit de norocul și dărnicia Medicilor, libertatea nu mai era cunoscută la Florența".[8]

Machiavelli, care avea să povestească toate acestea în *Istoriile florentine*: tumultul din catedrală „de părea că templul se prăbușește", justiția sumară a norodului, care tîrăște corpurile conjuraților uciși pe străzi și le poartă capetele în vîrf de lance, va fi văzut atunci, băiețandru de nouă ani, împreună cu toată Florența, legănîndu-se la ferestrele Seniorici trupul spînzurat al arhiepiscopului Salviati de la Pisa, în hainele lui sacerdotale, al lui Francesco dei Pazzi și ale tuturor prinșilor, cum va fi văzut în zilele următoare cadavrul dezmormîntat al bătrînului Jacopo dei Pazzi, tîrît de funie la casele lui și azvîrlit apoi în apele umflate ale Arnului...

Lorenzo rămîne singur stăpîn pe Florența. Tiran, dar cum nu se putea închipui altul, după vorba lui Giucciardini, „mai bun și mai plăcut". Crescut la curtea strălucită a moșului său Cosimo, în mijlocul învățaților, umaniștilor, poeților și artiștilor celor mai de seamă ai timpului, în tinerețe călătorise pe la toate curțile italiene, cunoscuse oamenii și cîștigase experiența treburilor. El însuși spirit ales, cu vastă cultură și gust artistic sigur, poet delicat, moștenise și simțul politic al celor mari dintre Medici. Curtea lui la Florența sau la vilele toscane de la Careggi, Caffagiolo și Poggio a Caiano, e cea mai strălucită din Italia. Căci se înconjoară de tot ce era mai ales în arte și științe. La treburile statului pune pe cei mai pricepuți; învățați, umaniști și poeți ajung secretari ai Seniorici și ambasadori ai republicii.

Acest extraordinar Mecena face din inteligență și cultură un factor integrant al statului. Oamenii capabili pe care-i întrebuințează în toate treburile aduc mare prosperitate Florenței și Toscanei. Dar Lorenzo, cu drept cuvînt numit Magnificul, cheltuiește mult pentru artă și învățătură, pentru înfrumusețarea orașului și pentru viața

splendidă ce o duce. Cum nu se mai ocupa el de banca familiei, ca moșul său Cosimo, confundă patrimoniul lui cu al republicii și cheltuiește, cheltuiește mereu. Ca poporul florentin să uite de libertățile răpite, îi dă o continuă sărbătoare, cu spectacole și procesiuni, cu *trionfi*, – alegorii mitologice dominate de spiritul păgîn; carnavalul florentin întrece în splendoare pe cel venețian: Magnificul însuși compune cîntecele și muzica, și reguleazǎ cortegiile.

Nu numai strălucirea interioară i-o dăruiește Lorenzo Florenței: el îi asigură și prestigiul exterior. După nereușita conjurației pazzilor, Sixt IV furios, excomunică Florența și-i pornește, împreună cu Ferdinand de Aragon, regele Napolului, un război crîncen. Florentinii sînt învinși la Poggibonsi. Atunci Lorenzo, îndrăzneț și hotărît, punîndu-și în joc viața, se duce singur la Napoli să convingă pe Ferdinand de absurditatea războiului papei. Izbutește și se întoarce acasă cu pacea încheiată. După aceasta, liniștit, intervine în toate intrigile și rivalitățile complicate din Italia, aplanînd conflictele și înlăturînd, pe cît cu putință, războaiele. Cîștigînd prietenii patriei, marea lui autoritate și prestigiul neasemănat al casei Medici îl fac arbitrul Italiei. Ajunsese să se împace chiar cu Sixt IV, dușmanul lui de moarte.

Urmașul acestuia, Inocențiu VIII Cibo, îi e prieten devotat, se înrudește cu el și-i numește cardinal (la vîrsta de treisprezece ani!) pe fiul Giovanni, viitorul Leon X. Strălucire și prestigiu precare, căci fiind create de autoritatea și dibăcia unui singur om depindeau de viața acestuia. În cîntecele unui *Trionfo* compus de Magnificul, revenea, stăruitor, acest refren:

> Quant'e bella giovinezza
> Che si fugge tuttavia!
> Chi vuol esser lieto, sia:
> Di doman non c'e certezza.

Şi nu era nici o siguranţă a zilei de mîine. Iar veselia avea să se stingă ca torţele cortegiilor. Duşmăniile acerbe dintre potentaţii italieni, potolite de dibăcia lui Lorenzo, clocеau ascuns şi puteau izbucni. Florenţa fusese nu întărită ci adormită de strălucitul ei stăpîn, care-şi iubea desigur oraşul natal, dar care în tot ce făcuse se gîndise mai ales la înălţarea lui şi a familiei al cărui cap era. Deşteptarea avea să fie amarnică. În aprilie 1492, istovit de viaţa de plăceri pe care o dusese, tînăr încă, Magnificul moare. An nefast pentru Italia. Peste trei luni moare şi papa Inocenţiu VIII şi-i urmează Alexandru VI Borgia, ruşinea şi scandalul scaunului Sfîntului Petru. La Florenţa, Piero, fiul Magnificului, e cel mai slab dintre Medici: uşuratic şi închipuit, fără nici o autoritate în Italia, incapabil să cîrmuiască statul şi mai ales să ţină cumpăna între rivalităţile italiene. Uzurpatorul de la Milano, Lodovico Sforza e liber acum să pregătească ruina Italiei.

III

La ce evenimente îi este dat lui Machiavelli, acum om în toată puterea, să asiste! În aceşti ani trişti pentru Italia ia naştere vocaţia lui de politic şi istoric. Îşi notează tot ce vede, pe hîrtie sau în memorie, şi pururea caută pricinile a tot ce se întîmplă. Mai tîrziu, cînd era în slujba Senioriei, începe să extragă din arhive, din relaţiunile şi depeşele contemporane cu evenimentele, datele esenţiale: la acestea adaugă, în notaţiuni scurte, tăioase, propriile lui impresii: admirabil material pentru un istoric. Faptul care l-a zguduit mai mult la acel început de prăpăd este coborîrea regelui Franciei în Italia şi uşurinţa cu care năvălitorul străbate toată peninsula. De-atunci înainte Italia era deschisă tuturor străinilor tari şi îndrăzneţi. Îmi închipui că în acel moment va fi încolţit în cugetul lui Machiavelli gîndul care i-a dominat şi viaţa şi opera.

La 17 noiembrie 1494 Machiavelli vede intrînd în Florenţa, în fruntea armatelor franceze, ca într-un oraş cucerit, „la lancia in sulla coscia" pe regele Carol VIII. La 9 noiembrie Piero de Medici, care nu ştiuse să fie nici cu francezii nici contra lor, fusese izgonit de florentinii sătui de o tiranie slabă şi şovăitoare, iar Florenţa se întorcea la formele republicane nemăsluite. Pricepeau italienii ce însemna venirea unui rege străin, cuceritor, în Italia? Cel care-l adusese nu pricepea nimic. Pentru Lodovico Moro nu exista o Italie, întocmai ca pentru cei care cu cîteva secole mai tîrziu aveau să spună că Italia e o simplă expresie geografică. „*Ma voi mi parlate pure di questa Italia* – răspundea Lodovico ambasadorului florentin Piero Alamanni – *et io non la vidi mai in viso*"[9]. Era însă un om la Florenţa care văzuse Italia: dar acesta era un om din mulţime, un spectator ca oricare altul, şi care nu putea împiedica nimic.

Nimeni nu putuse împiedica coborîrea francezilor în Italia. Rivalităţile dintre potentaţi şi orbirea politică făcuseră totul ca să grăbească catastrofa. În fruntea răspunzătorilor stă Lodovico Moro, regentul ducatului de Milano. Duce legitim acolo era Gian Galeazzo Sforza, fiul lui Galeazzo Maria, asasinat în 1476, dar acesta era un tînăr slab de minte şi bolnăvicios, incapabil să guverneze. Unchiul său Lodovico, şiret şi îndrăzneţ, abil şi norocos, cîrmuia în locul lui şi-şi pregătea uzurparea. Dar Gian Galeazzo fusese căsătorit în 1489 cu Isabella, fiica strălucită a principelui Alfonso, fiul lui Ferrante, rege la Napoli. Aragonii nu înţelegeau ca fiica şi ginerele lor să fie spoliaţi de Lodovico. Isabella se plîngea mereu de jignirile şi asupririle Morului.

Bătrînul Ferrante, mai politic, încerca să împace lucrurile, dar Alfonso, furios, amenința pe Lodovico. Acesta ca să scape de primejdia dușmăniei aragonilor și să-și întărească stăpînirea la Milano, știind de vechile pretenții ale casei franceze asupra Napolului, ca moștenitoare a dinastiei angevine, pune totul în joc ca să convingă pe Carol VIII să coboare în Italia și să cucerească regatul napolitan. „Ca și cum intrarea în mai mari primejdii ar fi singurul leac la o primejdie de față", observă istoricul Guicciardini. Ajutat de noroc cum fusese pînă atunci, Lodovico credea, în suficiența lui nebună, că va putea conduce el evenimentele, după voia lui. Naivitate și suficiență și nebunie care se văd în scrisorile ce adresează în acel timp fratelui său, cardinalul Ascanio Sforza. Francezii trebuie să vină, zicea el, nu pentru ruina regelui Alfonso (bătrînul Ferrante murise plin de neliniște și profetizînd prăpădul întregii Italii), ci ca să-l învețe minte, să-și vadă de treburile lui și să nu mai întindă mîna spre cele ale altora. Odată veniți, și ca să nu ajungă prea puternici, el, Lodovico va face să coboare în Italia pe ruda sa Împăratul Maximilian, care nu va îngădui ca francezii să rămînă în peninsulă[10].

Credea sărmanul închipuit că el, cu Maximilian himericul neputincios și cu potentații italieni care-și schimbau gîndul de frică în fiecare săptămînă, aveau să izgonească din Italia, cînd vor voi, pe regele Franciei cu armatele și tunurile lui! Lodovico face ca nebunul care pune foc casei ca să-și fiarbă de mîncare. Trimișii lui înnebuniseră pe regele Franciei, cu îndemnurile și făgăduielile lor. Slab de voință, fantastic, cu capul plin de povești cavalerești și planuri vagi de mărire, înconjurat de oameni de nimic, Carol VIII nu semăna tatălui său Ludovic XI, șiretul și realistul întemeietor al unității franceze.

La curte roiau o sumă de italieni *fuorusciti*, mai ales napolitani, dușmani ai aragonezilor, ba chiar și un cardinal, Giuliano della Rovere, viitorul Iuliu II, pe atunci la cuțite cu papa Borgia. Toți înfățișau regelui întreprinderea italiană ca lucrul cel mai lesne.

Pe cînd italienii împingeau în Francia la ruina patriei lor, în Italia domnea o înfrigurată activitate politică: intrigi, combinații, alianțe, ligi cînd strînse cînd rupte, toate sub semnul incoerenței, căci fiecare nu are în vedere decît ce crede că e interesul lui imediat, interes care se schimbă dintr-o zi într-alta. Lodovico umple Italia cu planuri și făgăduieli și izbutește să atragă de partea lui pe unii potentați. Veneția se ține la o parte, tainică și enigmatică, nu fără să lucreze în propriul ei interes. Alexandru VI, instalat la Vatican cu neamul lui de lupi flămînzi, cu țiitoarele și curtezanele lui, nu are încă o politică; șovăiește, se apropie de aragonezi, se strică cu Lodovico Moro, se împacă cu el, trădează pe unii și pe alții, își pierde capul și se încurcă în propriile lui ițe. Ambasadorul florentin la curtea Franciei îl carcaterizează astfel: „La Santità di nostro Signore, il quale di sua natura è vile, et *è conscius criminis sui...*".

Florentinii, guelfi de tradiție, înclinaseră totdeauna spre Francia, din simpatie și mai ales din interes, căci afacerile cele mai importante ale negustorilor și bancherilor florentini erau în Francia și cu Francia. Piero dei Medici nefiind în stare să ia o hotărîre, oscilînd între Milano, Francia și Napoli, înclinînd în cele din urmă spre aragonezi, voia să-și păstreze neutralitatea și la urmă să facă pe arbitrul. Era fiul lui Lorenzo, dar nu era un Lorenzo. Machiavelli notează într-unul din fragmentele lui: „Piero rispose *sue favole*, e che voleva stare di mezzo, e essere intatto da tanti mali che si apparecchiavano".

La curtea Franciei biruise sfatul cel rău. Cu toată opunerea oamenilor cu cap și marilor căpitani, Carol VIII

hotărăşte expediţia italiană. În septembrie 1494 trece munţii şi intră în Asti. Lodovico Sforza îi iese înainte şi-l primeşte cu alai în statele sale. La Pavia vede pe infirmul Gian Galeazzo, sechestrat de Lodovico. De-abia plecat regele, ducele legitim moare: *„fu opinione,* notează Machiavelli, *che morisse di veleno come un cane".* Regentul, care îngrijise să-l expedieze, se grăbeşte să se proclame duce de Milano. *„et fust la conclusion,* – scrie istoricul Commines, care însoţea pe rege, – *comme plusieurs disoient, pourquoy il nous avoit fait passer les monts".* Regele cere florentinilor libera trecere prin teritoriile lor spre Napoli. Florentinii nu erau în stare să se împotrivească şi majoritatea poporului ţinea cu francezii. Piero caută însă să facă pe neutrul şi să poarte cu vorba pe rege.

Francezii intră în teritoriile florentine, ucigînd şi jefuind; castelele şi oraşele cad unul după altul. Lucru nou pentru italieni felul cum francezii purtau războiul: „cosa nuova e di spavento grandissimo all' Italia, già lungo tempo assuefatta a vedere guerre piu presto belle di pompa e di apparati quasi simili a spettacoli, che pericolose e sanguinose"[11]. Spaimă şi tumult la Florenţa. Piero îşi pierde capul. Amintindu-şi de ce făcuse Lorenzo cînd se dusese singur să împace pe Ferrante la Napoli, iese înaintea lui Carol VIII la Sarzana: îi cade în genunchi (*„se gli pose ginocchione innanzi,* notează Machiavelli, *escusandosi et in fine offerendo gli sè e la sua città"*) şi-i dă regelui mai mult decît cerea: cetăţile mari şi mici, trecere liberă prin Toscana şi două sute de mii de ducaţi pe deasupra.

La auzul ruşinii acesteia, Florenţa se revoltă: de-abia întors, Piero e izgonit cu tot neamul: într-o singură zi se prăbuşeşte opera de mai bine de o sută de ani a Medicilor. Florentinii tratează acum direct cu regele şi se pregătesc de apărare. Florenţa aflîndu-se în strîmtoare, oraşele supuse de ea se răzvrătesc.

Pisa scutură jugul florentin sub ochii lui Carol VIII şi aruncă în Arno leul Marzocco, stema Florenţei şi semnul dominaţiei; alte oraşe fac la fel. Infinite greutăţi aveau să decurgă de aci pentru republica restaurată. Regele intră în Florenţa, cu armatele lui, dar aci găseşte cu cine să vorbească. Piero Capponi, „uomo d'ingegno e d'animo grande", ştiind pe florentini armaţi, nu se sperie: respinge pretenţiile excesive ale francezilor, ba chiar rupe în faţa regelui hîrtia ce-i dăduse să o iscălească. „Dacă puneţi să sune trîmbiţele, noi punem să se tragă clopotele".

N-au sunat nici trîmbiţele, n-au tras nici clopotele: regele s-a mulţumit cu ce i-au dat florentinii, armata lui a jefuit ce mai rămăsese din averea Medicilor şi aşa a pornit-o spre miază-zi, spre Roma şi Napoli.

Restul expediţiei e simplă plimbare. Toate stăpînirile se prăbuşesc în calea francezilor. În ultima zi a anului 1494 Carol VIII intră în Roma, în fruntea armatelor. Papa Alexandru nu ştia încotro s-o apuce: încercase întîi să reziste, încercase să trateze; totul era zadarnic. Tunurile regelui ameninţînd Castelul Sant'Angelo unde se refugiase, pontificele primeşte toate condiţiile: intrarea regelui în oraş, libera trecere prin statele papale, dreptul de cucerire asupra oraşului Napoli, bani, oraşe. Ba îi dă şi pe fiul său Cesare ca ostatic, şi pe Djem, fratele sultanului Baiazid, pe care papa primise să-l păzească, pe plată bună de la turc. După ce iscălesc un tratat, regele asistă la o slujbă solemnă, pe care o slujeşte însuşi papa: o slujeşte însă alandala, spre uimirea ceremonierului Burchard. Carol porneşte spre Napoli. Pe drum Cesare Borgia scapă din mîinile francezilor şi fuge la Roma; Djem moare, otrăvit ori de boală, şi papa pierde leafa turcului.

Nici o rezistenţă în regat. Napoli se răzvrăteşte împotriva aragonezilor; regele Alfonso lasă tronul şi fuge.

Fiul său Ferdinand II încearcă să se împotrivească, dar condottierii săi, milanezul Trivulzio şi romanul Orsini îl trădează şi trec de partea năvălitorilor. Napoli trimite soli regelui; Ferdinand fuge în Sicilia şi francezii intră în capitală, la 23 februarie 1495. În cîteva săptămîni, Carol VIII străbătuse peninsula, şi o luase în stăpînire aproape fără luptă. Nemaipomenitul noroc nu durează însă mult. Veneţienii văd primejdia unei instalări definitive a francezilor în Italia. Cu arta lor politică desăvîrşită pun la cale o ligă vastă pentru izgonirea străinilor. În ligă intră împăratul Maximilian, regele Spaniei, Lodovico Sforza proaspătul duce de Milano, cel care chemase pe Carol în Italia, şi papa Alexandru.

Sătul de încurcăturile şi intrigile italiene, de alianţe şi trădări, vindecat de himere, cu ameninţarea unui război serios, Carol VIII pune cruce gîndurilor mari de a izgoni pe turci din Europa, de a se duce la Ierusalim şi nu se mai gîndeşte decît să se întoarcă acasă în Francia. Se încoronează la Napoli rege al celor două Sicilii şi al Ierusalimului, lasă în regat o parte din armată şi pe la sfîrşitul lui mai porneşte cu restul forţelor spre miază-noapte. Armatele lui se întîlnesc cu armatele ligii veneţiene la Fornuovo, pe malurile rîului Taro: acolo se dă o mare luptă, sîngeroasă şi nehotărîtă: nu s-a ştiut niciodată cine au fost învingătorii. Italienii rămîn stăpînii cîmpului de bătaie, pradă tabăra franceză, dar francezii izbutesc să treacă şi să-şi deschidă calea spre Francia. În Lombardia, regele se împacă cu Lodovico Moro, care acum trădează pe veneţieni, cum trădase pe francezi cu puţin înainte. În toamnă, Carol VIII ajunge în Francia. La Napoli stăpînirea franceză durează puţin. Ferdinand se întoarce cu ajutorul spaniol; napolitanii se răzvrătesc din nou, acum împotriva francezilor, aspri în oblăduirea lor. Garnizoanele franceze nu pot rezista; cetăţile capitulează şi regatul e evacuat. Astfel se termină aventura italiană a regelui francez. Italia era liberă de străini, dar dîra era făcută. Carol VIII nu avea să se mai întoarcă în Italia – în 1498 moare prosteşte cum trăise – dar urmaşul său Ludovic XII, care din înrudirea lui cu neamul Visconti trăgea pretenţii asupra Milanului, avea să treacă iară munţii şi să înceapă şirul de intervenţii străine, de războaie şi calamităţi care duc Italia la ruină.

Multe învăţături avea să tragă Machiavelli din expediţia franceză. Văzuse clar ce poate un străin armat împotriva unor state ori stătuleţe răsfirate, dezarmate, dezbinate între ele, ducîndu-şi viaţa cu expediente şi abilităţi mărunte. Primejdia străină amînată acum pentru cîtva timp, în Florenţa lui asistă la o nouă experienţă politică: un „profet dezarmat" încearcă o reformă morală şi transformarea democraţiei renăscute într-o teocraţie. Asistă impasibil şi la această aventură şi pe tăbliţele lui notează clipele hotărîtoare.

IV

Scăpînd de stăpînirea Medicilor, la Florenţa se redeşteaptă vechiul spirit republican. Într-o vreme cînd în Italia se instalau pretutindeni monarhii, iar în ţările vecine se închegau marile regate naţionale, Florenţa vrea să rămînă la vechea şi nobila lozincă: *popolo e libertà.* Trebuia deci să reînnoiască şi să întinerească, adaptîndu-le la nevoile momentului, vechile instituţii republicane,

înnăbuşite ori falsificate de atîţia ani de tiranie. Grea întreprindere în acel moment istoric cînd duşmanii se ridicau pretutindeni în Italia împotriva mîndrei cetăţi, cînd oraşele supuse ei se răzvrătiseră şi ea însăşi se găsea dezarmată.

Trebuia o constituţie puternică, un guvern stabil care să reziste duşmanilor din afară şi dinăuntru. Din păcate politica florentină se, încrezuse pururea în eficacitatea formelor şi formulelor: e destul o constituţie bună pe hîrtie, ca totul să meargă bine. De aceea Florenţa se zbătuse atîta vreme, după vorba lui Dante, ca un bolnav în pat *che non può trovar posa in sulle piume*, schimbînd mereu legile şi rînduielile, făcînd potriveli aşa de subtile, *ch'a mezzo novembre non giugne quel che tu d'ottobre fili*[12]. Era în Italia un model de republică stabilă, care-şi făcuse probele: Veneţia. Reforma se făcu la Florenţa după modelul instituţiilor veneţiene, adaptate la tradiţiile şi spiritul florentin: făcură o republică nici prea aristocratică, nici prea larg democratică, de teama demagogiei[13].

Dar nu se ajunsese la noua rînduială decît după infinite discuţii. Calea de mijloc aleasă fusese impusă numai de autoritatea şi ascendentul ce căpătase asupra întregului popor florentin un extraordinar călugăr, predicator şi profet, vizionar şi om de acţiune în acelaşi timp: Savonarola.

Frà Girolamo nu era florentin. Se născuse la Ferrara, intrase de tînăr în ordinul dominicanilor şi predicase, fără mult succes, prin Italia. La Florenţa nu se stabilise decît la 1490. În Italia Renaşterii, în Italia umaniştilor şi artiştilor, în Italia papilor corupţi şi principilor de pradă, Savonarola era un om din alte vremuri. Suflet aprins, ascet plin de entuziasm religios, iubitor al vechilor libertăţi republicane, el nu se împacă nici cu păgînismul Renaşterii, nici cu corupţia în care papii adînciseră

Biserica, nici cu tiraniile care se instalau pretutindeni. Din capul locului frà Girolamo se ridică împotriva secolului său. Îşi simte o chemare de la Dumnezeu să îndrepte Biserica şi să mîntuie Italia. Întîi ca simplu călugăr, apoi ca prior la San Marco, începe să predice la Florenţa în ultimii ani ai Magnificului Lorenzo, cînd norii grei se adunau asupra Italiei.

Într-o vreme cînd şi elocvenţa bisericească era pătrunsă de eleganţele umanismului, noul predicator vine cu un fel aspru, abrupt, cu fraze care sînt strigăte de mînie sau suspine de durere, cu viziuni apocaliptice de foc şi urgie, cu tăceri mai elocvente decît vorba, cu vorbe care se îneacă în lacrimi. Italia a uitat de Dumnezeu; Italia s-a făcut păgînă; biserica nu mai e biserica Domnului, preoţii nu mai sînt păstorii turmei, Roma e Babilonul; principii sînt fiare sălbatice trimise spre pedeapsa noroadelor; oamenii se gîndesc numai la cîştig şi plăceri, femeile au pierdut ruşinea. Vremurile s-au împlinit, urgia Domnului e aproape, nu mai e timp de pierdut: iată temele predicii dominicanului.

„Aş vrea să tac dar nu pot; cuvîntul Domnului e în inima mea ca un foc aprins; dacă nu-l ascult, mă va arde pînă în măduva oaselor... Ce faci Doamne? De ce dormi? Deşteaptă-te; vino de scapă Biserica ta din mîna tiranilor şi preoţilor răi. Ai uitat de Biserica ta? N-o mai iubeşti? Grăbeşte pedeapsa, ca să ne întoarcem mai repede spre Tine! – O, Roma! pregăteşte-te; pedeapsa ta va fi groaznică. Vei fi încinsă cu fier, vei trece prin foc, prin sabie, prin flăcări. Sărmane noroade! Cît de copleşite vă văd!...

O, Italia! eşti bolnavă, ai o boală grea, iar tu Roma eşti şi mai bolnavă, bolnavă *usque ad mortem*... Dacă vrei să te faci bine, lasă-te de hrana ta obişnuită, de trufie, de ambiţie, de luxurie, de avariţie... Dar Italiei ce-i pasă, nu vrea leacul şi spune că medicul aiurează...

Oh, necredincioşilor, care nu vreţi nici să ascultaţi nici să vă prefaceţi! Domnul vă spune: fiindcă Italia e plină de oameni crunţi, de femei pierdute, de rufiani şi ticăloşi, am să mîn asupra ei duşmanul cel rău; am să dobor pe principi şi voi curma trufia Romei...

O, Italie, va fi prăpăd peste prăpăd: prăpădul războiului peste al foametei, prăpădul ciumei peste al războiului, prăpăd de ici, prăpăd de colo. Nu veţi mai prididi îngropînd morţii; vor fi aşa de mulţi prin case încît groparii vor merge pe străzi întrebînd: Cine are morţi? Şi-i vor trînti în căruţe şi pînă peste cai; vor face grămezi şi le vor da foc. Vor merge pe străzi strigînd: cine are morţi? cine are morţi? Şi veţi ieşi spunînd: iată pe fiul meu, iată pe fratele meu, iată pe bărbatul meu. Şi ei vor merge pe străzi strigînd: Nu mai sînt morţi?... O, Florenţa, o, Roma, o Italia! s-a sfîrşit vremea cîntecelor şi sărbătorilor. Pocăiţi-vă!"

Profetul acesta sumbru şi patetic cîştiga repede sufletele florentinilor şi le domina. Şi nu numai sufletele oamenilor de rînd. Marsilio Ficino, Angelo Poliziano, Pico della Mirandola, străluciţii reprezentanţi ai culturii păgîne, îi devin prieteni şi adepţi. Predicile de la San Marco lasă o urmă neştearsă în sufletul de titan al tînărului Michelangelo Buonarroti. Pe patul lui de moarte, Lorenzo Magnificul cheamă la Careggi pe dominicanul care nu se sfiise să-l atace direct ca pe un tiran şi păgîn,

şi-i cere să-i dea iertarea păcatelor. Asprul profet i-o refuză. Prestigiul lui creşte infinit în ziua cînd una din profeţiile lui se împlineşte. Cu mult înainte de ameninţarea expediţiei franceze, predicatorul anunţă groaznice calamităţi asupra Italiei şi coborîrea unei armate de peste munţi: „Vremea se apropie. Un om va să vie care va năvăli peste toată Italia în cîteva săptămîni, fără să tragă sabia. Va trece munţii ca altă dată Cyrus, şi cetăţile întărite vor pica înaintea lui!".

Carol VIII, noul Cyrus, descalecă în Italia, şi nimic nu-i rezistă: din ziua aceea nimeni nu se mai îndoieşte de darul profetic al lui Savonarola. În republica renăscută toţi îl ascultă. Cînd Carol VIII se apropia de Florenţa, Senioria care răsturnase şi izgonise pe Piero de Medici îl trimite, împreună cu alţi fruntaşi, ca ambasador. Tot el e trimis înaintea regelui care se întorcea de la Napoli ca să-i ceară restituirea cetăţilor ocupate de francezi: de data asta călugărul terorizează pe Carol VIII cu ameninţări de urgie cerească, dacă nu-şi ţine cuvîntul jurat pe evanghelie. El are cuvîntul hotărîtor cînd se organizează republica, cu acel *governo universale* după modelul veneţian. Graţie lui se fac importante reforme şi se dă o largă amnistie într-o cetate sfîşiată de fricţiuni, unde orice victorie era urmată de izgoniri şi confiscări.

Atunci încearcă opera lui cea mare, reforma morală a Florenţei şi prin ea a Italiei. Căci pentru el Florenţa era inima Italiei: misiunea ei era să regenereze Italia şi să îndrepte pe calea cea bună Biserica. Pentru asta trebuia ca Florenţa să se întoarcă la viaţa pură, creştinească. La o parte deci cu toate păgînismele culturii antice, cu deşertăciunile artei, împodobirii, vorbirii elegante: la o parte cu petrecerile lumeşti, cu spectacolele ruşinoase, cu carnavalul perpetuu. Post şi pocăinţă, iar deşertăciunile în foc. Închipuirea vie a florentinilor se aprinde la îndemnurile pătimaşe ale profetului. Oraşul vesel odinioară ia

înfățișarea unei mănăstiri. În locul cortegiilor de carnaval, lungi procesiuni de călugări și copii îmbrăcați în alb, cîntînd laudele Domnului și psalmii pocăinței.

În piața Seniorieі ard în mormane uriașe „deșertăciunile": măști, haine de carnaval, cărți de joc și zaruri, viori și harpe, găteli de femei, oglinzi și parfumuri, pergamente prețioase, manuscrise cu miniaturi, operele poeților și umaniștilor, tablouri cu goliciuni și chiar statui antice.

Un negustor din Veneția oferise odată Seniorieі 22.000 de galbeni pentru una din grămezile cărora se da foc: erau cît p-aci să-l azvîrle și pe el peste rug. Decrete contra luxului și jocurilor; ca să le execute, Savonarola înrolează copii – avea în ei mai multă încredere ca în oamenii vîrstnici – copiii cutreieră orașul, strîng deșertăciunile și denunță pe cei ce duceau viața de altădată. Cu măsuri ca acestea încep greșelile. Și totuși „n-a fost alt om, scrie măsuratul Guicciardini, care să obțină atîta succes într-un oraș plin de spirite fine și disprețuitoare; orice lucru propus de el avea o forță mai mult decît omenească".

Din oraș Savonarola vrea să facă o mănăstire, din stat o teocrație. Mergea oare la Florența o republică teocratică? Machiavelli surîde, neîncrezător. În urma predicilor dominicanului, Florența alege pe Cristos ca rege. „Ei bine, Dumnezeu vrea să te mulțumească, o Florență, vrea să-ți dea un cap, un rege care să te cîrmuiască; Cristos vrea să fie regele tău, a spus-o chiar el: *Ego autem constitutus sum rex*. Florențo, nu face ca evreii, primește pe Cristos, care binevoiește să fie regele tău. Și atunci vei fi bogată în bunuri temporale și spirituale, vei împlini reforma Romei și Italiei și tuturor țărilor, vei desfășura în toată lumea aripile măririi tale!" Și poporul florentin strigă ieșind de la predică: *Viva Cristo nostro re!* Deasupra unei porți din palatul Seniorieі se citește și astăzi inscripția *Jesus Christus Rex populi Florentini S.P.Q. decreto creatus.*

La început, în bucuria libertăților recucerite, Florența urmase unanimă pe frà Girolamo: primise reforma morală, cu toate excesele ei, ca un mijloc de întărirea noii republici. Rămînea de văzut cît avea să dureze accesul de fervoare religioasă la un popor așa de fin și de realist ca cel florentin din vremea Renașterii. Bătrînul Cosimo de Medici obișnuia să spună că *non si governano i popoli con i paternostri*. Entuziasmul religios nu e un mijloc de a guverna. Realitățile politice sînt mai puternice decît o aprindere de moment a sufletelor.

Savonarola încercase să realizeze unanimitatea în teocrația lui democratică; curînd însă partidele, care sînt de esența democrațiilor, se formează din nou. Florența nu se putea ușor dezbăra de facțiuni și lupte politice. Repede se formează trei partide. Părtașii reformei morale și religioase, urmașii lui Savonarola, sînt numiți de florentini, așa de pitorești în găsirea poreclelor pejorative, *frateschi* sau *piagnoni*, adică tînguitorii. Împotriva acestora se ridica partidul vechi aristocratic, care voia un guvern restrîns de optimați: acestora le ziceau *arrabbiati*, adică turbații. Între cele două partide stăteau partizanii Medicilor, deocamdată neutri, așteptînd momentul; aceștia erau *bigi*, adică cenușii, din pricina atitudinii lor șterse. Dușmanii cei mai mari ai frateschilor erau însă tinerii și oamenii de lume obișnuiți cu *lieto vivere* din vremea Medicilor, care nu se împăcau cu rigorismul monastic impus Florenței. Își ziceau singuri *compagnacci*, adică tovarășii răi, adunați spre rele; fără pretenții politice, nu scăpau nici un prilej să încece sub ridicol reformele „tînguitorilor".

Împotriva teocrației lui Savonarola se ridică deci o opoziție; partidul lui rămînea însă cel mai tare și poate Florența ar fi continuat să-l urmeze dacă patima cu care se dezlănțuie contra papei și corupției bisericești n-ar fi iscat complicații politice care amenința la un moment dat chiar existența republicii. În acel moment instinctul politic al florentinilor alege între profet și mîntuirea statului.

Într-adevăr, de la ridicarea lui, Savonarola nu încetase să atace în culori vii depravarea în care căzuse Biserica și să propovăduiască reforma ei. Nu se atingea de dogme, nici de autoritatea papală; voia să rămînă bun catolic, dar pe papa Alexandru VI, a cărui viață scandaloasă era fabula Italiei, îl ataca fără cruțare. Papa, uimit de îndrăzneala dominicanului, încearcă întîi să fulmineze contra acestui „seminatore di falsa dottrina".

Savonarola, sprijinit de Senioria atunci la putere, nu se intimidează, dar nici nu încetează. Atunci papa încearcă cu binișorul: îi dă să înțeleagă că l-ar putea face cardinal. Dominicanul răspunde predicînd și mai acerb contra papei și clerului corupt. Alexandru VI, care expediase fără multe formalități atîția cardinali pe lumea cealaltă, se vedea batjocorit și umilit de un simplu călugăr. Furios, interzice priorului de la San Marco să mai predice, îl excomunică și amenință să pună Florența sub interdict.

Savonarola respinge excomunicarea papei simoniac, continuă să predice, scrie tuturor principilor creștini îndemnîndu-i să adune un conciliu spre mîntuirea Bisericii, care din cauza nedemnității papei Borgia a rămas fără păstor legitim, cheamă din toate puterile pe Carol VIII să se întoarcă în Italia.

Florentinii însă intră la gînduri. Savonarola declarase război lui Alexandru VI, dar republica nu înțelegea să intre în luptă deschisă cu pontificele. De la constituirea ligii italice, al cărui animator era papa Borgia, Florența rămăsese izolată și liga îi arătase mereu

dușmănia ei. În 1496 liga făcuse pe împăratul Maximilian să meargă la Pisa, dezrobită de sub Florența și nerestituită de regele Franciei, oraș la care rîvneau și venețienii și Lodovico Sforza.

Stăpînirea Pisei și coastelor mării era vitală pentru Florența. Veneția și Milano propun Florenței să-i restituie Pisa, cu condiție să intre în liga italiană. Între papă și Savonarola, florentinii aleg liniștea lor și siguranța republicii. Senioria aleasă la începutul anului 1498 (Seniorii se schimbau din două în două luni) e adversara lui Savonarola și față de amenințarea interdictului papal asupra orașului, îi interzice să mai predice. Frà Girolamo se supune și se retrage în chilița lui de la San Marco, în minunatul chiostro zugrăvit de frà Angelico. În ultima lui predică spune:

„Senioria a trimis să mă roage, pentru o sumă de cuvinte, să nu mai predic. Ei bine, eu am un alt stăpîn, și acesta mi-a spus: Rugînd pe acest frate să nu mai predice, mie îmi cereți acest lucru și nu lui, căci eu predic prin gura lui... Vorbiți de pace, dar eu vă spun că nu va fi pace, căci Dumnezeu e mîniat. Îngerii și sfinții stau în genunchi înaintea lui, nu ca să-i strige: Milă! milă! ci ca să-l îndemne să lovească și să pedepsească..."

De altfel lupta aceasta obosise sufletul neîmblînzit al profetului. Ultimele lui predici fuseseră mereu întrerupte de *compagnacci* și *arrabbiati*. Simțea că influența lui se șterge. Nu se îndoiește de misiunea lui, dar vede că sarcina fusese prea grea pentru umerii lui. Ia ca subiect de predică *sull'arte del ben morire*. Îl cuprinde o tristețe infinită și sete de martir. „Sluga nu va fi mai mare ca stăpînul, zice Domnul. Tu știi că după propovăduire am fost răstignit; și pe tine te așteaptă martirul. O Doamne, Doamne! trimite-mi-l deci, și fă-mă să mor și eu pentru tine, cum ai murit tu pentru mine! Și iată, mi se pare că și văd cuțitul ascuțit"!

Martirul dorit şi chemat de frà Girolamo îi iese în cale mai repede decît se aştepta şi în nişte împrejurări care ne smulg din vremurile Renaşterii şi ne aruncă dintr-odată în Evul Mediu cel mai îndepărtat. Retras la San Marco, predicatorul nu e lăsat în pace. Alţi predicatori, puşi la cale de Roma, îi erau ridicaţi împotrivă. Un călugăr franciscan, Francesco di Puglia, predicînd în Santa Croce, declară false doctrinele lui Savonarola şi ca să le dovedească falsitatea propune judecata lui Dumnezeu: amîndoi să intre în foc şi Dumnezeu va hotărî de partea cui e dreptatea. Savonarola nu răspunde la sfidare, dar un discipol fervent al lui, fratele Domenico Buonvicini da Pescia, se grăbeşte să primească strania ordalie.

Franciscanul şiret răspunde că el nu intră în foc decît cu Savonarola; cu celălalt dominican e gata să intre alt franciscan, Giuliano Rondinelli. Savonarola nu poate împiedica absurda încercare. Un vînt de nebunie apucă atît pe partizanii profetului cît şi pe adversarii lui: cu toţii cer proba hotărîtoare. Senioria deliberează foarte serios asupra chestiunii şi, de acord pe sub mînă cu Roma, permite încercarea.

Astfel dominicanii cad în cursa franciscanilor. La 7 aprilie 1498 se aprind două ruguri în piaţa Senioriei: norodul florentin aşteaptă cu nerăbdare ordalia. Dominicanii, cu însuşi Savonarola, se hotărîseră să ducă proba pînă la capăt; nu tot aşa şi adversarii: aceştia căutau cu orice chip să căşuneze un tumult şi să ucidă pe toţi *piagnoni*. Faţă de hotărîrea dominicanilor, ceilalţi călugări încep cu obiecţiile. Frà Domenico voia să intre în foc îmbrăcat în rasă, cu crucea şi anafura: franciscanii strigă că nu poate intra cu corpul Domnului.

Începe o discuţie infinită şi pătimaşă, ca discuţiile teologice. Norodul e nerăbdător, dar ziua trece. În vremea asta nori se adună şi începe o ploaie cu ropote, care stinge

rugurile. Senioria declară atunci că proba nu se mai poate face. Şi astfel se termină comedia. Pe bună dreptate, reaua credinţă a adversarilor fiind dovedită, biruinţa ar fi trebuit să fie de partea lui Savonarola. Se întîmplă însă tocmai dimpotrivă. Toţi sînt nemulţumiţi de el. Norodul că era lipsit de un spectacol; părtaşii lui fanatici că nu s-a făcut proba care ar fi amuţit pe adversari; politicii care ţineau cu el, nu a împiedicat sinistra farsă din capul locului. Se naşte atunci un mare tumult: *arrabbiati* cu *compagnacci* şi *bigi*, ajutaţi de Seniorie, se năpustesc asupra *piagnonilor*, pe care-i ucid pe străzi şi prin case; năvălesc la San Marco, iau cu asalt mînăstirea, prind pe Savonarola şi tovarăşii lui şi-i duc la închisoare.

Papa Alexandru jubila; cere să i se predea ereticul spre judecată la Roma. Pentru demnitatea republicii, Senioria refuză şi hotărăşte ca procesul să se judece la Florenţa. Savonarola şi discipolii săi credincioşi, frà Domenico şi frà Salvestro, sînt puşi, după cruda procedură a timpului, la cazne grozave. Judecătorii însă nu putură găsi nimic care să îndreptăţească o condamnare la moarte. Viaţa dominicanului era pură ca cristalul, erezie la dogma catolică nu i se putea imputa, la Florenţa nu lucrase decît pentru binele republicii, profeţiile lui se verificaseră. Procedura se tărăgănea şi condamnarea nu venea.

Din ce în ce mai furios, papa cere cu ameninţări ori să i se trimită cei trei călugări, ori să fie îndată ucişi. Senioria nu mai putea da îndărăt; ca să iasă din încurcătură, cere papei să-i trimită doi comisari apostolici să termine procesul: doar vor găsi aceştia vreo vină capitală. Comisarii vin cu porunca să condamne pe Savonarola, „chiar de ar fi un Sfînt Ion Botezătorul (*fosse pure un San Giovanni Battista*". Caznele încep din nou, comisarii falsifică depoziţiile închişilor şi martorilor şi condamnarea cerută de papă e pronunţată. La 23 mai 1498 Savonarola cu cei doi fraţi fură spînzuraţi în piaţa Senioriei, trupurile lor arse pe rug şi cenuşa zvîrlită pe Arno.

Astfel se încheie aventura reformei morale şi a republicii teocratice la Florenţa. Jertfit pentru trebuinţe politice imediate, Savonarola rămîne totuşi o mare figură eroică: credinţă profundă, nesfîrşita dragoste de libertate, mult simţ politic, elocvenţă profetică. Mulţi îl priviră ca pe un martir şi un sfînt şi mai tîrziu chiar Biserica de la Roma fu nevoită să-l reabiliteze. Cu cît calamităţile se întindeau în Italia, cu atît figura lui creştea în amintirea oamenilor. Figură medievală rătăcită în mijlocul Renaşterii, aventura lui arată că Florenţa, inima Italiei, nu mai era capabilă de un entuziasm moral prelungit. Cum zice Burckhardt, „Italia lăsa să se înţeleagă că nu mai putea să se pasioneze decît pentru indivizi".

Machiavelli asistă la toată drama savonaroliană, ca un spectator rece. Nu-l mişcă nici figura patetică a predicatorului, nici străduinţele lui, nici tragicul sfîrşit. Pe el îl interesează numai acţiunea politică coerentă, consecventă, bine condusă. Dar Savonarola făcea greşeli. Şi una din greşeli era fundamentală: acea a amestecului politicii cu teologia. Omul care avea să proclame separarea teoretică a politicii de morală nu se putea împăca cu teocraţia dominicanului. Machiavelli nu avea nici un grăunte de entuziasm religios, firea lui era opusă celei a *piagnonilor*, iar pe preoţi şi călugări, inclusiv papii, îi învăluia în acelaşi dispreţ. Asistă şi el ca toţi florentinii la predicile călugărului, ba chiar trimite unui prieten la Roma lungi dări de seamă asupra lor. Una din scrisori, cea din 8 martie 1498, s-a păstrat[14]. Dintr-însa nu transpiră nici o simpatie pentru predicator. În tot ce face şi spune Savonarola, el nu vede decît manopere politice, ca să-şi menţină prestigiul. „E cosi, secondo il mio giudizio, viene secondando i tempi, e le sue bugie colorendo".

Atacurile fratelui (Machiavelli îl numeşte mereu *il frate*) împotriva papei şi preoţimii îl amuză grozav: „et qui cominciò a squadernare i libri vostri, o preti, e tractarvi in modo che non n'arebbono mangiati i cani". Tonul scrisorii e ironic şi dispreţuitor. Acelaşi ton apare şi mai accentuat în însemnările găsite în hîrtiile lui Machiavelli şi publicate în operele lui sub titlurile de *Frammenti storici* şi *Estratti di lettere*. Toată istoria lui Savonarola ţine în cîteva pagini de scurte notaţii eliptice, înşirate în ordine cronologică. Fiecare rînd e o săgeată ascuţită. De pildă:

„Frà Girolamo in questi tempi faceva il diavolo – predicò in questi tempi la predica d'esser ito al cielo – fu chiamato dal papa: ricorreva à potenti per aiuto – i forestieri vi dileggiavano dicendo che voi eri usciti dalle mani dei Medici et entrati in quelle del frate – il carnasciale si fece in Firenze con le processioni – frà Girolamo schiamazzava et aveva fatta una combriccola di fanciulli – proibirono il parlare contro a frate Girolamo, et gastigarono il Ceo che faceva i sonetti contro di lui... Entrata la nuovo Signoria, venneno lettere da Roma, per le quali il papa di nuovo escomunicava il frate e chi l'udiva: onde lui si ritrasse in San Marco, *ut Jesus qui abscondit se*".

Punctul culminant al tragediei, după comedia cu ordalia din piaţa Senioriei, îl notează astfel:

„La domenica si levò il romore in Santa Reparata: corsesi in piazza: la Signoria si ristrinse... Tutta notte a San Marco. Fu preso il frate. Venne in Firenze ad esaminare fra Girolamo quello che fu poi cardinale et il generale del loro ordine, et di poi l'arsono con due frati, addi 22 di maggio".

Atîta oraţiune funebră găseşte Machiavelli pentru Savonarola.

În opera lui politică de mai tîrziu, are prilejul să revină de mai multe ori asupra reformatorului teocratic de la Florenţa. Dacă dispar înţepăturile răutăcioase şi ironia

din *Frammenti*, judecata e aceeaşi: rece, nemiloasă, fără simpatie. Într-un loc din *Discorsi* (I, XI) scrie:

„Poporul florentin nu pare a fi nici ignorant nici necioplit (*rozzo*); totuşi frà Girolamo Savonarola l-a convins că vorbea cu Dumnezeu. Nu vreau să judec dacă era adevărat sau nu, pentru că despre un om atît de mare (*d'un tanto uomo*) se cuvine a vorbi cu reverenţă; dar spun că mulţi l-au crezut fără să fi văzut ceva extraordinar care să-i facă să creadă pentru că viaţa lui, învăţătura lui, sarcina ce-şi luase erau suficiente ca să nască încrederea". Dar judecata definitivă o dă în *Principe* (cap. VI): Savonarola s-a prăbuşit, pentru că, *profet dezarmat*, cînd norodul a început să nu mai creadă într-însul, „n-a avut puterea nici să ţină statornici pe cei ce crezuseră, nici să silească să creadă pe necredincioşi".

CAPITOLUL 2

PRIMELE MISIUNI

I. Machiavelli secretar la Seniorie. – Prietenia cu Buonaccorsi. – „Legaţiunile" secretarului. – II. Misiunea la Forli: contesa Caterina Sforza. Extraordinarul ei roman. – III. Război la Pisa. Pedepsirea lui Paolo Vitelli. Machiavelli în tabără: *ex terribilibus Gallorum castris*. – IV. Prima misiune la curtea Franciei. Muncă ingrată şi dificultăţi pecuniare.

I

Machiavelli intră în slujba Senioriei la cîteva săptămîni după jalnicul sfîrşit al lui Savonarola. Republica începuse să se „laicizeze": nu ni-l putem închipui pe secretarul florentin, al cărui spirit era în totul opus spiritului „fratelui", servind o republică teocratică. Conducătorul celei de a doua cancelarii, ales peste o lună şi secretar al celor Zece[15], îşi ia în serios sarcina. Plătit cu o sută de florini pe an – democraţia florentină, jefuită de regi şi împăraţi, se pusese pe economii, – dar aflîndu-se deodată, în puterea tinereţii, la 29 ani, în inima treburilor interne şi exterioare ale Florenţei, noul secretar se

pasionează de slujba lui. Vrea să știe, să vadă, să supravegheze totul. Marele lui biograf Villari a compulsat în arhivele florentine mii și mii de documente, scrisori de afaceri, instrucțiuni trimișilor și funcționarilor, rapoarte, toate scrise de mîna lui Machiavelli. Ba încă secretarul examina și adnota rapoartele și extrasele de documente făcute de ceilalți; tot el asista la întrunirile numeroaselor colegii și adunări ale organismelor republicii (*pratiche, consulte, disamine*) și le redacta procesele-verbale; curînd încep misiunile pe lîngă potentații italieni și legațiunile în străinătate.

Un om așa de activ și de priceput ajunge repede indispensabil. Reprezentanții marilor familii republicane florentine, Albizzi, Ridolfi, Rucellai, Vettori, Soderini, îi arată multă stimă și afecțiune, nu fără oarecare nuanță de bunăvoință protectoare. Francesco Soderini, episcop de Volterra, în urmă cardinal, stă în corespondență cu Machiavelli: îi admiră nu numai scrisorile *elegantissime*, dar și spiritul ascuțit, și mai ales patriotismul. Cînd messer Piero, fratele cardinalului, e ales gonfalonier pe viață, Machiavelli ajunge mîna lui dreaptă: lui îi sînt încredințate treburile și misiunile cele mai grele și mai delicate.

O mare încredere domnește între capul statului și istețul subaltern, întărită printr-o reciprocă afecțiune: și totuși cît de diferiți erau cei doi oameni. Piro Soderini era desigur un om capabil, priceput în administrație, extrem de cinstit și scrupulos; dar era slab de hotărîre, incapabil de rezoluții eroice, convins că buna dreptate e de ajuns să biruie forța, blînd cînd era nevoie de străşnicie, încrezător în *beneficio del tempo*, în amînarea care îndepărtează primejdia, dar nu o înlătură. Excelent în vremuri liniștite, un Piero Soderini ajunge funest cînd e de ales între viața și ruina statului. Zadarnic încearcă Machiavelli, cînd libertatea Florenței e amenințată de toate părțile, să-i insufle propria lui îndrăzneală, să-i arate că timpul lucrează contra celor slabi, că hotărîrea e totul, că buna dreptate nesusținută de putere te duce la pieire, că e o copilărie să răspunzi cu blîndețe la răutate: gonfalonierul nu e zdruncinat nici în convingerile nici în apucăturile lui și tot ce poate obține ardoarea secretarului de la apatia celuilalt sînt numai jumătăți de măsuri. Machiavelli îi rămîne însă devotat toată viața și păstrează intactă dragostea ce purta omului bun și drept care-i arătase atîta încredere. Favoarea gonfalonierului nu întîrzie să-i ațîțe dușmănii și la Seniorie și în oraș: rău-voitorii găseau că tînărul secretar prea ajunsese indispensabil.

În cancelariile Senioriei, Niccolo întîlnește pe secretarul republicii, ilustrul Marcello Virgilio. Va fi învățat el multe de la solemnul humanist, dar intimitate adevărată nu pare a fi fost între ei. De ar fi fost mai strînse legăturile lor, vor fi rămas oarecare urme în corespondența găsită în hîrtiile lui Machiavelli[16]. Legături strînse a avut însă cu ajutorul său, un anume Biagio Buonaccorsi. Înduioșătoare figura acestui florentin. Inteligență și talent mediocre, numele lui nu scapă uitării decît din pricina dragostei și admirației fără margini ce poartă numele lui Machiavelli. El e pentru secretarul florentin ceea ce Boswell a fost pentru Samuel Johnson.

Un umil și un simplu care, avînd norocul să trăiască pe lîngă un om mare, își dă seama de grandoarea acestuia și se luptă, cu nešovăită credință, să-i netezească calea. Era și Biagio scriitor: compune cîntece de carnaval și poezii amoroase, cronici florentine și lucheze, un *diario* al întîmplărilor din Italia între 1498 și 1512; dar nu operele lui, uitate în bibliotecile florentine, îl fac să trăiască în amintirea oamenilor, ci cele vreo patruzeci de scrisori către Machiavelli păstrate de la el.

Fără mania lui Buonaccorsi de a scrie și fără corespondența cu Vettori, nimic n-am fi știut din viața privată

a lui Machiavelli. Prin Biagio aflăm o sumă de lucruri intime, şi tot prin el ne putem da seama de ce era viaţa de toată ziua în cancelariile Senioriei florentine, cu hîrţoagele şi preocupările ei mărunte, cu intrigile, glumele şi farsele ei. Cînd Machiavelli era pe drumurile Italiei sau pe la curţile străine, fidelul Buonaccorsi îl ţinea la curent cu tot ce se petrecea la Florenţa, fie în politică, fie în viaţa de oraş, fie la el acasă, în familie. Ştiind că „les absents ont toujours tort", în zelul lui caută să preîntîmpine orice atac împotriva secretarului, căruia îi dă continue sfaturi, nu cum să-şi îndeplinească misiunile – n-ar fi îndrăznit asta – dar cum să-şi mîne barca şi să-şi cîştige bunăvoinţa seniorilor.

Cîtă grijă de interesele prietenului, ce prietenie bănuitoare şi cîtă naivitate. Sărmanului Biagio i se părea mereu că Machiavelli, impacientat uneori de atîtea sfaturi şi insistenţe, nu răspundea cu egală stimă şi prietenie la devotamentul lui. De unde infinite şi obositoare recriminări. La cel mai mic semn de luare în seamă, subalternul saltă de mulţumire. Odată, pe cînd Machiavelli era dus întîia oară la curtea Franciei, Biagio primeşte de la el pe neaşteptate o scrisoare: se umflă de mîndrie şi ca să nu-şi strice bucuria, nu vrea să mai cerceteze dacă Niccolo a scris şi altora[17]. El e cel dintîi care se bucură de succesele lui Machiavelli. Rapoartele şi depeşile secretarului satisfac pe Seniori; Biagio nu numai că se grăbeşte să-i trimită buna veste, dar citeşte ştirile sosite „a certi cittadini et dè primi": cetăţenii admiră pătrunderea „oratorului", iar cititorul ca să-i întărească în părerea lor le explică „cu cîtă uşurinţă le scrie".

Nu numai de faima lui Machiavelli se ocupă Buonaccorsi: meşter în arta de *sgallinare fiorini*, se luptă mereu să rupă cîte ceva de la zgîrcita Seniorie pentru amicul său rătăcind pe drumurile Europei. Tot din aceste scrisori reiese că Niccolo, cu puterea de muncă şi

pătrunderea lui, era sufletul cancelariei: se pare că în lipsa lui lucrurile nu prea mergeau; „magnificii patroni", nemulţumiţi, le „spălau capul" „stradioţilor", care aşteptau cu nerăbdare întoarcerea secretarului. Şi-l aşteptau nu numai pentru treburi, dar şi pentru farmecul ce-l împrăştia prezenţa lui: omul acela uscăţiv şi negricios, cu ochii sfredel şi nasul ascuţit, cu un surîs fin pe buzele-i tivite, nu era numai pătrundere rece şi sarcasm: ca florentin de baştină ce era, îi plăcea să glumească, să petreacă, şi mai ales ştia să povestească tot aşa de frumos ca vestiţii *novellieri*, compatrioţii lui.

Munceau „stradioţii" în cancelariile Senioriei din severul Palazzo Vecchio, dar ştiau să fie şi veseli. Martore ne sînt scrisorile lui Buonaccorsi, ca şi cele cîteva rămase de la alţi colegi. Scriau şi lucruri serioase, dar în acelaşi timp, şi de multe ori pe aceeaşi foaie, cîtă libertate de condei! Nu toate paginile sînt edificatoare; oamenii lasă hainele aulice şi ni se înfăţişează în firea lor de toată ziua. Villari trece repede asupra acestei corespondenţe, cum trece repede şi asupra celei cu Vettori: are aerul să-i pară rău că Machiavelli se legase mai ales cu inferiorii lui în grad şi că trebuie să constate, din scrisorile schimbate că Buonaccorsi, „che il capo della seconda cancelleria e segretario dei Dieci era molto dato al vivere allegro, ai mutabili e poco casti amori, dei quali discorrevano fra loro con un linguaggio tutt' altro che edificante"[18].

Din cei patrusprezece ani cîţi serveşte Machiavelli republica florentină au rămas nu numai miile de documente din arhive scrise de mîna lui pentru treburile curente ale statului, dar mai ales depeşele şi rapoartele ce le trimitea din misiunile lui. Căci nu e an în care să nu i se încredinţeze cel puţin o misiune (afară de cele prin teritoriul florentin) pe la curţile potentaţilor italieni, ori dincolo de munţi. Aşa merge de patru ori la curtea Franciei, o dată la împăratul Maximilian, de două ori pe

lîngă Cesare Borgia, de două ori la curtea pontificală, de nenumărate ori pe lîngă principi mai mărunți. Din diplomația aceasta vagaboandă iese un monument de o capitală importanță istorică, politică și psihologică: *Legațiunile* lui Machiavelli, adică colecția depeșelor și rapoartelor lui. De n-ar fi scris nici o altă operă, Legațiunile ar fi fost de ajuns să-l pună în fruntea spiritelor politice ale Renașterii italiene.

Rar colecție de scrisori oficiale mai vie, mai directă, mai plină de interes. Cîtă viață se desprinde din relațiile acestea, scrise cele mai multe asupra momentului, în care palpită caldă încă realitatea; cîtă simplicitate de expunere, fără nici o căutare voită a efectelor de stil, și ce stil totuși: cel adevărat, viu, direct și plin. Găsim acolo, prinse și judecate de unul din spiritele cele mai lucide și mai pătrunzătoare, toate evenimentele care hotărăsc la începutul secolului XVI de soarta Italiei; și mai găsim, în carne și oase, trăind adevărata lor viață, pe toți eroii dramei uriașe de atunci. Ce magnifică experiență face în acești tulburi ani secretarul florentin! *Qui mores hominum multorum vidit et urbes...*

După Florența lui, cu oamenii și vicisitudinile ei, îi e dat să vadă mai toată Italia, Francia, Elveția și o parte din Germania; state și noroade, conducători și conduși; principi și condottieri, papi, regi și un împărat; cardinali, conducători de armate, miniștri și diplomați. Și Machiavelli nu trece ca un călător grăbit. Tot ce e organism politic îl interesează: cum a fost alcătuit, care-i sînt resorturile, cum funcționează. Indivizii îl pasionează, însă nu-l sperie majestatea nici unui om, fie el împărat, principe, rege ori papă: examinează cu răceală firea fiecăruia, îi caută resortul ascuns al acțiunii, îi găsește formula și ajunge să-i prevadă succesul sau prăbușirea. Din această vastă galerie machiavelică un singur om l-a mișcat într-adevăr: Cesare Borgia, prototipul *Principelui.*

Dar nu trebuie să ni-l închipuim pe Machiavelli, cum face romanticul Quinet, „chevauchant au-devant des rois et des empereurs" în cine știe ce pompă de ambasador. Realitatea e mult mai umilă: subaltern în cancelaria Senioriei, Machiavelli nu a avut niciodată rangul de ambasador al republicii, – „orator" cum se zicea pe atunci; subaltern rămîne în toate misiunile lui. I se acordă cel mult epitetul latin de *nuntius*, de trimis, cu anume însărcinare precisă (și de cele mai multe ori ingrată). De cîte ori era nevoie, nu de fast și de decor, de reprezentanță strălucită, ci de o investigare sigură și discretă, de preparat calea altora, de temporizat ori de îmbrobodit adversarul, era trimis Niccolo, om de încredere al Senioriei și al gonfalonierului; iar cînd era trimis împreună cu altul, niciodată n-a ocupat el primul rang.

Mulți istorici s-au mirat de inferioritatea în care a fost pururea lăsat secretarul, cu toate meritele lui, și au căutat explicarea faptului fie în incapacitatea guvernanților florentini de a-și da seama de valoarea omului lor, fie în rivalitățile din Seniorie, fie în sărăcia lui Machiavelli. E cîte un grăunte de adevăr în fiecare din aceste explicații. Magnificii seniori florentini n-au putut vedea pe Machiavelli cu ochii posterității și n-aveau pe ce să bănuiască gloria lui postumă.

Ei vedeau că au un secretar priceput și activ, – îl întrebuințau și atîta tot. Ambasadele erau rezervate, la Florența și aiurea, oamenilor bogați din familii ilustre, care puteau cheltui mult și da o deosebită strălucire misiunii lor, spre gloria patriei. Mulți ambasadori se ruinau în ambasade: cinstea era singura lor răsplată. Misiunile ce i se dădeau lui Machiavelli erau pe potriva rangului său de secretar; secretar la Seniorie, secretar de ambasador; rareori *chargé d'affaires*, pe la potentații mai mărunți. Și nu rezultă de nicăieri ca secretarul să fi rîvnit la mai mult: lui Niccolo i-era destul să se simtă în inima treburilor și să-și slujească patria după puterile lui.

II

În călătoriile lui diplomatice Machiavelli are prilejul să cunoască de-aproape mai pe toţi potentaţii timpului, în Italia şi aiurea. Înaintea ochilor lui pătrunzători defilează o galerie întreagă de tipuri reprezentative ale Renaşterii, care-i servesc la compunerea imaginii galtoniane a Principelui. Din capul locului are norocul să dea peste exemplarele cele mai reuşite: o femeie, *donna di gran mente e di virili propositi*, contesa Caterina Sforza şi un „principe nou", ducele Cesare Borgia, *il Valentino*.

Prima lui misiune mai importantă este tocmai pe lîngă acea extraordinară femeie, una din figurile cele mai caracteristice ale acelei vîrste aşa de bogată în femei pline de *virtù*, egal de tari cu cei mai tari bărbaţi. Pretextul misiunii era mărunt: importanţa ei reiese numai din faptul întîlnirii celor două spirite. Contesa Caterina Sforza domnea, ca regentă a fiului său încă minor Ottaviano Riario, peste două orăşele din Romagna, Imola şi Forlì. Caterina făcuse din fiul ei un *condottiero*: îi armase o trupă de călăreţi, pe care o punea, cu plată, în slujba unuia sau altuia.

Trupa fusese închiriată pe un an Florenţei, cu dreptul de a prelungi *condotta* pe încă un an. Ottaviano, nemulţumit de florentini, refuzase prelungirea. Contesa, simţind cum creştea în jurul ei ameninţarea lui Cesare Borgia, care umblă să pună mîna pe toată Romagna, voia cu orice chip să-şi păstreze prietenia Florenţei; de aceea propune ea prelungirea condottei şi cere Senioriei să înceapă tratativele. Atunci e trimis la Forlì (în iunie 1499), *alla Eccellenza di Madonna e del Signore Ottaviano suo primogenito*, cu instrucţiuni foarte precise, semnate de Marcello Virgilio Adriani, secretarul Machiavelli.

Senioria pricepuse nevoia în care se găsea contesa, dar era şi ea dornică să nu-şi înstrăineze o prietenie: într-adevăr sătuleţul Caterinei se găsea la încrucişarea drumurilor care duc din nordul Italiei spre sud şi dinspre răsărit spre Florenţa, prin val di Lamone; pe urmă romagnolli contesei erau oameni războinici şi republica putea să aibă nevoie de mercenari. Instrucţiunile lui Machiavelli erau să facă totul spre a păstra prietenia Caterinei, să prelungească *condotta* ori să încheie alta, însă pe cît se va putea mai ieftin.

Machiavelli avea să întîlnească un adeversar de mîna întîi. Cînd secretarul porneşte spre Forlì, faima contesei se împrăştiase în toată Italia, şi viaţa ei, cel mai extraordinar roman, începuse să capete culorile legendei[19]. În 1499 Caterina Sforza, născută în 1462, era în tăria vîrstei şi frumuseţii, şi viaţa ei nu era încă încheiată: alte aventuri, dureroase acestea, o aşteptau. Îmi închipui că nu fără temere s-a apropiat Machiavelli de această extraordinară *virago*. *Virago*, mai mult *vir*, şi plină de *virtù*, în înţelesul pe care Renaşterea italiană îl dă cuvîntului. În zbuciumata ei viaţă dăduse probe de o tărie de suflet bărbătească, de curaj neînfrînt care nu disperă nici cînd ultima nădejde e pierdută, de adîncă pătrundere politică şi de îndemînare.

O singură slăbiciune în sufletul acesta tare: frumoasă, inspirase patimi aprinse, şi ea însăşi nu putuse rezista patimei: *Amor, che a nullo amato amar perdona...* Şi de acolo i se trag marile ei încercări şi nenorociri.

Caterina moştenise calităţile neamului de condottieri fericiţi din care se trăgea. Era fiica naturală a lui Galeazzo Maria Sforza, ducele de Milano. Acesta era al treilea Sforza. Primul, întemeietorul neamului, Giacomo Attendolo, ţăran romagnol, aspru şi dîrz, violent şi dominator, părăsise într-o zi plugul părintesc şi ajunse la sfîrşitul secolului XIV cel mai vestit şi mai norocos

condottiro din Italia: se luptase pentru patru papi și patru regi, cîștigase toate bătăliile, și ajunsese amantul reginei Giovanna a Napolelui. Fiul lui, Francesco, căpitan tot atît de vestit și de norocos, geniu militar și politic, se căsătorise cu Bianca Maria, fiica lui Filippo, ultimul Visconti duce de Milano: la moartea acestuia izbutise să ia în stăpînire ducatul și să întemeieze o dinastie. Burckhardt îl numește „omul după inima Quattrocentului": vulpe și leu în același timp, crud și nemilos, ori blînd și generos, după nevoie; înconjurat de humaniști și artiști, are curtea cea mai strălucită din Italia. Cu fiul acestuia, Galeazzo Maria, tatăl Caterinei, începe decadența: în el predomnește fiara; crezînd că tiranului totul i-e permis, Galeazzo duce o viață de scandaluri nemaiauzite și comite cruzimi care întrec închipuirea, pînă ce o conjurație îl răpune ca pe un cîine.

Crescută de ducesa legitimă, Bona de Savoia, împreună cu copiii acesteia, și primind educația humanistică a timpului, cu greceşte și latinește, Caterina fusese măritată de tînără după Girolamo Riario, nepotul (ori mai sigur fiul) papei Sixt IV della Rovere. Căsătorie politică. Papii începuseră era nepotismului: făceau din fiii și nepoții lor capii armatelor pontificale, îi căsătoreau cu fetele naturale ale regilor și principilor domnitori și le croiau principate efective în domeniile papale. Galeazzo dăduse ca zestre Caterinei, Imola, iar papa izbutise să dea lui Girolamo, Forli, de unde izgonise pe Ordelaffi. Căpitan general al armatei pontificale, guvernator al castelului Sant Angelo, Riario e departe de un Cesare Borgia. Crud și mișel, violent și lacom, ajunge, cît domnește Sixt IV, spaima Romei.

Caterina îi era mult superioară, în toate. Avea și simț politic și hotărîre virilă. Cînd papa moare, în zilele de anarhie care urmau totdeauna vacanței tronului, ea izbutește să-i păstreze soțului și statul și produsul

jafurilor: singură, intrase călare în Castel Sant Angelo, îl luase în primire, îl armase și ținuse sub amenințarea tunurilor cetății și Roma și colegiul cardinalilor; Girolamo avusese astfel putința să negocieze în condiții excelente. La Forli, unde soții se retrag, Riario ajunge repede odios: urît de noul papă Inocențiu VIII, de Lorenzo dei Medici, împotriva căruia pusese la cale conjurația pazzilor, de tot norodul oblăduit de el, e ucis într-o bună zi, în propriul lui palat. Caterina, văduvă la douăzeci și șase de ani, cu șase copii, cade în puterea conjuraților, frații Orsi.

Aceștia chemaseră pe protonotarul apostolic Savelli de la Cesena ca să ia în primire orașul, în numele Bisericii. Dar citadela de la Ravaldino, care domina orașul, era încă în puterea lui Tommaso Feo, un credincios al Riariilor. Caterina, deși închisă și la discreția Orsilor, combină atunci una din acele stratageme care fac admirația italienilor Renașterii, amatori de *bellissimi inganni*. Conjurații și legatul papei cer să li se predea citadela, *la rocca*: castelanul refuză.

Silesc atunci pe Caterina să ceară ea predarea: o duc la șanțuri și comedia începe. Zadarnic imploră contesa pe castelan să deschidă porțile, ca să nu fie ucisă împreună cu toți copiii; scena se repetă de mai multe ori, castelanul e neînduplecat la plîngeri și tînguieli. Atunci Caterina convinge pe conjurați că dacă o vor lăsa să intre în cetățuie, va izbuti ea să înduplece pe castelan. Feo consimte să trateze predarea, dar numai cu contesa singură. Contesa intră, închide porțile și știind că ajutoarele trimise de ducele de Milano erau pe drum, îndreaptă tunurile asupra orașului.

Orsi și Savelli, furioși că prada le-a scăpat din mîini, și văzîndu-se jucați de o femeie, aduc pe copiii Caterinei, pe mama și sora ei la ziduri, și sub amenințarea cuțitului călăului îi pun să o implore să dea cetatea. „Să nu-ți fie teamă, dar mai ales să nu arăți că ți-e teamă" era vorba

Caterinei. Nici amenințarea cruntă, nici plînsetele copiilor nu-i mişcă inima. „Dacă-mi ucideți copiii, trag cu tunul asupra oraşului şi-l şterg de pe fața pămîntului". Cronicarii forlivezi au povestit ceas cu ceas scenele acestea dramatice. Legenda însă a adăugat aici un amănunt care prezintă pe Caterina într-o postură de tragică impudicitate.

Copiii plîng jos în şanțuri, conjurații amenință: „Voiți să-mi omorîți copiii? Dobitocilor, le strigă Caterina ridicîndu-şi poalele: n-am aici cu ce face alții?" Cu gestul acesta trece contesa în legendă şi cu el izbeşte imaginația populară. Însuşi Machiavelli dă crezămînt povestei şi o povesteşte la rîndul lui, după tradiția adînc înrădăcinată. Istoricii examinînd de aproape izvoarele, restabilesc adevărul suprimînd gestul obscen, pe care de altfel niciunul din cronicarii martori ai scenelor nu l-au pomenit; dar legenda e mai veridică aici decît istoria: într-un *raccourci* violent rezumă toată firea neîmblînzită a Caterinei.

Ajutoarele milaneze sosesc, conjurații fug, trimisul papal e prins şi contesa e din nou stăpînă pe Forlì. Şi nu era la primul ei *bellissimo inganno*: cu cîțiva ani în urmă, pe cînd trăia Girolamo, un alt castelan de la Forlì se răzvrătise; cum sosise vestea, Caterina îşi lăsase soțul bolnav la Imola şi *gravida e grossa alla gola*, cum spune un cronicar, nu pregetase să plece la cetatea pierdută pe care o recapătă printr-o complicată stratagemă; pe urmă se întorsese la Imola ca să nască.

„Machiavelică" înainte de Machiavelli (căci *machiavelismul* e de cînd lumea) Caterina lucrează în toate împrejurările ca şi cum ar fi cunoscut sfaturile din *Principele* încă nescris. Cînd reia oraşul în stăpînire, în 1488, dă probe de moderațiune în biruință. Întîi împiedică pe milanezii liberatori să jefuiască oraşul, cum era dreptul războiului din acele vremuri crunte. Represiune face şi ea, dar cu aparență de dreptate: nu execută decît pe cei direct

vinovați şi nu întinde pedepsele la toate neamurile, cum iară era obiceiul timpului. De data asta preferă să fie mai curînd iubită decît temută. Cînd s-a ivit nevoia să se facă temută, n-a şovăit o clipă şi a lăsat atunci orice blîndețe.

După moartea lui Girolamo, contesa se amorezase nebună de un tînăr frumos, Giacomo Feo, fratele castelanului credincios de la Ravaldino. Ca să nu piardă tutela fiilor lui Riario, făcuse o căsătorie secretă. Tristă căsătorie, căci tînărul prinț consort morganatic nu e discret în rolul lui: parvenit violent, domină pe Caterina, slabă numai cînd era amorezată, face pe stăpînul, urgiseşte pe micii Riarii, aspiră la tiranie. O conjurație îl desființează repede: într-o zi, pe cînd se întorcea de la vînătoare, e ucis alături de contesă. Atunci se deşteaptă în Caterina tigroaica sforzească. Represiunea e sălbatică, amanta disperată e o fiară dezlănțuită. Neamuri întregi sînt exterminate, de la bătrîni pînă la copiii de țîță, cu femei şi fete tinere, în cazne groaznice. Lista amănunțită a victimelor, cu specificarea torturilor, dată de imperturbabilul cronicar forlivez Cobelli, e înspăimîntătoare. Acestea se petreceau în 1495. Văduvia Caterinei nu durează mult. În anul următor uitase drama, căci se amorezează de un trimis florentin, de Giovanni dei Medici, dintr-o ramură lăturalnică a marii familii, cel mai frumos băiat din Florența. Se căsătoreşte şi cu acesta, şi tot în taină: din unirea lor avea să iasă un fiu, Giovanni, care avea să ajungă ultimul căpitan al Italiei libere: Giovanni dalle Bande Nere, ultima speranță a Italiei covîrşite de străini[20].

Cînd Machiavelli se duce la Forlì, contesa era văduvă pentru a treia oară, căci Giovanni dei Medici murise în 1498. Avea 36 ani, copii de la toți bărbații, şi era stăpînă absolută asupra statului ei. Reputația ei era universală în Italia, şi toți principii îi căutau prietenia. Romanul ei nu era sfîrşit. Alte tribulațiuni o aşteptau:

Cesare Borgia, după lupte lungi şi o rezistenţă eroică, avea să-i răpească statul; dusă prizonieră la Roma, avea să stea închisă multă vreme în castelul Sant Angelo, unde în tinereţea ei fusese stăpînă; papa Alexandru avea să-i înscenze un proces de încercare de otrăvire şi nu avea să scape din ghearele Borgiilor decît în urma intervenţiei energice a regelui Franciei. Ultimii ani avea să-i petreacă, *dolorosa e sconsolata*, în patria ultimului ei bărbat, la Florenţa, care-i acordase cetăţenia de onoare.

Cu asemenea femeie avea să trateze Machiavelli. Secretarul, după cum reiese din scrisorile ce adresează din Forlì Senioriei, pledează frumos cauza Florenţei, aşa de frumos că Madonna Caterina îi spune că vorbele florentinilor au mulţumit-o totdeauna; din păcate nu şi faptele lor. Ca să ridice preţul condottei, contesa îi arată că unchiul ei ducele de Milano îi cere cu stăruinţă toate trupele lui Ottaviano, de care are nevoie în războiul cu care-l ameninţă regele Franciei; totuşi ea, ca să păstreze prietenia republicii, e gata să reînnoiască contractul.

Totul părea terminat, condiţiile şi preţul condottei dezbătute, Machiavelli gata să plece după ce va fi iscălit hîrtiile, cînd contesa, „după o noapte de cugetare", cheamă pe secretar şi-i pune o nouă condiţie: Florentinii să declare că la nevoie, îi vor apăra statul. „Şi dacă-i spusese altfel ieri, declară contesa, să nu se mire, căci cu cît se discută mai mult lucrurile, cu atît se pricep mai bine[21]. Florenţa nu era dispusă deloc să garanteze posesiunile Caterinei. Asupra acestui punct instrucţiunile Senioriei erau clare. Machiavelli nu a putut, în faţa acestei schimbări, să-şi ascundă nemulţumirea, pe care şi-o exprimă *e con parole e con gesti*[22]. „Nemaiputînd scoate nimic de la Măria Sa", tratativele iau sfîrşit şi Machiavelli pleacă. Contesa trimite în urmă un emisar al ei la Florenţa, dar nu se mai încheie nimic. Pentru un început, succesul lui Machiavelli pare mediocru; ba chiar

se pare că dibacea contesă a învîrtit pe proaspătul diplomat.

Senioria nu e însă nemulţumită: nu-i ardea atît de trupa lui Ottaviano, cît să păstreze prietenia Caterinei, fără mare cheltuială; şi scopul era atins. Scrisorle lui Machiavelli, cu precizia lor elegantă, cu exactitatea şi amănunţimea informaţiilor, plac la Florenţa. Biagio Buonaccorsi se grăbeşte să-i scrie că relaţiile lui „îi fac mare cinste", şi că plăcerea ce a avut el citindu-le e împărtăşită de toţi[23].

Rezultatul misiunii nu are atîta importanţă, cît experienţa ce face Machiavelli. Figura şi faptele contesei i se întipăresc adînc în minte şi contribuie cu mai multe trăsături la portretul ce avea să dea *Principelui*. Pilda Caterinei Sforza avea să revină de mai multe ori în scrierile lui politice.

III

Preocuparea de căpetenie a florentinilor în ultimii ani ai secolului XV era chestiunea pisană. Veche rivală a Florenţei, robită în urmă, Pisa scăpase de sub jugul florentin la venirea armatelor franceze în Italia. Făgăduise regele Carol VIII să supună din nou oraşul rebel, dar nu se ţinuse de cuvînt. Împăratul Maximilian şi Veneţia făcuseră ce puteau ca Florenţa să nu-l recapete. Ba încă veneţienii, ca să împiedice pe florentini să supună Pisa cu armele, încep să poarte război în părţile răsăritene ale Toscanei. Republica însă avea neapărată nevoie să supună din nou mîndrul oraş de la gurile Arnului şi era gata de toate sacrificiile. Într-adevăr Pisa, prin aşezarea ei,

domina drumul fluviului pe care stă Florența; teritoriul pisan era grînarul întregii Toscane.

Războiul ce florentinii fac pisanilor e lung și costisitor; ani de zile Pisa e rana dureroasă a Florenței. Rezistența dezrobiților e aprigă și dîrză. Căci Pisa știa ce o aștepta dacă cedează. „Dintre toate robiile grele, cea mai grea este cea care te supune unei republici: întîi pentru că e cea mai durabilă și ai mai puțină nădejde să o scuturi; al doilea pentru că scopul republicii este să slăbească și să istovească toate celelalte corpuri, spre a-și mări corpul ei".

Așa scria mai tîrziu Machiavelli în *Discorsi* (lib. II, cap. XLVIII), într-o vreme cînd nu mai era în slujba republicii și cînd cugeta rece asupra realităților politice. Ca secretar al Seniorici, ia însă o parte însemnată la conducerea politică și administrativă a războiului pisan și lucrează din toate puterile la izbînda acestei întreprinderi de „istovire și robire". El e cel ce redactează pentru cei *Zece* un *Discorso sopra le cose di Pisa*, în care examinează, cu cea mai mare claritate și precizie, tot ce se propunea de condottieri și tot ce s-ar putea face pentru ducerea la bun sfîrșit a războiului.

Tot el redactează instrucțiunile celor Zece către comisarii republicii și către condottieri, și toată corespondența în această importantă afacere. Sînt în special de reținut instrucțiunile amănunțite ce Senioria le trimite comisarilor în chestiunea condottierului Paolo Vitelli, întîi bănuit, apoi acuzat de trădare. Cu mari sacrificii bănești, republica luase în serviciul ei, pentru conducerea războiului contra Pisei, pe acest vestit condottier și pe fratele său Vitellozzo. Ambii Vitelli ruinau însă pe florentini, duceau războiul fără nici o energie și lăsau să le scape toate prilejurile favorabile.

Odată, armatele care asediau Pisa făcuseră o spărtură în ziduri și intraseră în cetate. Vitelli în loc să împingă asaltul și să ia orașul, oprește avîntul voluntarilor florentini și dă ordinul de retragere. Senioria îl bănuia de multă vreme de duplicitate; de data asta, convinsă de trădarea condottierului, vrea să dea un exemplu, pedepsind strașnic. Totul era cum să pună mîna pe el. Sub cuvînt de cercetare, comisari sînt trimiși în taină în tabăra florentină, cu instrucțiuni precise din partea lui Machiavelli cum să procedeze ca să prindă pe ambii condottieri. Vitellozzo reușește să scape, Paolo Vitelli e prins, adus la Florența, judecat repede și executat fără multe forme.

Întregul secret al afacerii era în mîinile lui Machiavelli. El pare convins de trădarea lui Paolo și-și dădea toată silința să răzbune republica. Probe precise nu erau contra condottierului, ci numai prezumții. Mulți contemporani și unii istorici posteriori îl privesc ca nevinovat. Guicciardini de pildă, care explică purtarea lui dubioasă prin apucăturile și obiceiurile căpitanilor mercenari din acele vremuri: Nardi însă îl găsește vinovat și pe drept osîndit. Villari (*op. cit.*, vol. I, p. 332) ne spune că dacă trădarea nu era atunci deplin dovedită, din arhivele venețiene consultate de el rezultă clar că Vitelli era dispus să trădeze. Machiavelli își păstrează convingerea de trădare nu numai în hîrtiile lui oficiale, dar și mai tîrziu în scrierile posterioare, cînd nu mai slujea statul; nu pierde atunci ocazia să laude energia exemplară a republicii. Machiavelli apărător al hotărîrilor straşnice și neclintite: acest punct merită să fie notat.

După pedepsirea lui Vitelli, războiul pisan ia altă întorsătură, mulțumită evenimentelor pline de urmări ce se întîmplă atunci în Italia. Noul rege al Franciei, Ludovic XII, îndată după urcarea sa pe tron, reia întreprinderile vărului și predecesorului său Carol VIII și plănuiește o nouă coborîre în Italia, avînd ca țel de data asta cucerirea ducatului de Milano, asupra căruia ridică drepturi ca moștenitor al bunicei sale Valentina Visconti. În februarie

1499 încheiase o alianță cu Veneția împotriva lui Lodovico Moro, uzurpatorul de la Milano. Papa Alexandru VI îi făgăduise ajutor, în urma unui tîrg: regele să sprijine întreprinderile lui Cesare Borgia în Italia centrală. De alianța perpetuă a Florenței Ludovic XII era asigurat. Așa că soarta Morului era pecetluită.

Armatele franceze trec Alpii și intră în Lombardia. La apropierea lor, milanezii se răzvrătesc contra lui Lodovico, așa că Giangiacomo Trivulzio, condottierul italian comandant al forțelor Franciei, intră în Milano fără luptă. Sforza fuge peste munți, de unde se întoarce cu o nouă armată de elvețieni: izbutește să izgonească pe francezi, care nemulțumiseră prin purtările lor populațiile și reintră în oraș. Dar nu stă mult, căci în aprilie 1500 elvețienii îl trădează la prima bătălie. Francezii sînt din nou stăpîni pe Milano. Lodovico cade prizonier și e dus în Francia, unde avea să moară, după lungă și grea închisoare, în castelul de la Loches. Astfel își capătă dreapta lui pedeapsă omul care adusese asupra Italiei năvălirea străinilor.

Florentinilor puțin le pasă de Moro și soarta lui; lor le ardea să recucerească Pisa. În octombrie 1499 încheiaseră cu Ludovic XII, la Milano, un nou tratat: în schimbul unor grele sacrificii ale republicii, regele se lega să trimită o armată care să răpună Pisa. Toate cheltuielile armatei avea să le suporte Florența. Sub comanda lui Beaumont (italienii îi ziceau Belmonte), trupe de mercenari gasconi și elvețieni pornesc spre Pisa, nu fără să jefuiască și să strice totul în trecerea lor prin teritoriul florentin. Senioria trimite doi comisari în tabăra lui Beaumont, pe Luca degli Albizzi și G.B. Ridolfi, ca să însoțească armatele, să le procure cele necesare și să le împiedice, de se poate, de la obișnuitele jafuri.

Ca secretar al comisarilor e desemnat Machiavelli. Nu era o sinecură misiunea aceasta. Mercenarii erau o

pacoste. Cei ai lui Beaumont nu fac decît să ridice pretenții din ce în ce mai exorbitante. Nimic nu le place și vor totul. Nu luptau deloc, ori luptau prost. Alți mercenari risipiți, aflînd că Florența plătește, soseau de pretutindeni și măreau zăpăceala. O încercare de a lua orașul cu asalt nu izbutește; mercenarii se răzvrătesc, se împrăștie, condottierul francez nu-i mai poate stăpîni; aruncă însă vina asupra florentinilor care n-ar fi luat decît măsuri rele. Gasconii pleacă, iar elvețienii pretind plata lor întreagă; năvălesc asupra comisarilor florentini și iau prizonier pe Luca Albizzi. Acest venerabil bătrîn arată în toată afacerea o tărie de suflet antică, dar nu poate scăpa decît după ce plătește tot ce cereau mercenarii.

Machiavelli care asistă la toate aceste scene și face cunoștință de aproape cu *soldati di ventura* scrie scrisori disperate Senioriei. Una (din 24 iunie 1500) o datează *ex terribilibus Gallorum castris apud Cascinam*. Însă nici el nici Albizzi nu-și pierd cumpătul în grele încercări la care-i supun acești mercenari, „mai curînd tîlhari decît soldați". Senioria îi recunoaște meritele, deși cam cu zăbavă, căci peste un an îi acordă o despăgubire de șase fiorini mari de aur „per renumeratione delle fatiche vi sopportò et pericoli vi corse (in campo contro a Pisa lo anno passato), et questi in ogni miglior modo..."[24].

Expediția se sfîrșește în chip lamentabil. Pisa scapă și de data asta. Cheltuielile Florenței fuseseră zadarnice. Însă cel mai nemulțumit din toată afacerea se arată regele Franciei, căruia îi scapă prilejul de a plăti o parte din armata sa cu fiorinii florentinilor. Comandanții francezi aruncau vina asupra Senioriei care n-ar fi aprovizionat la timp armatele și n-ar fi plătit solda regulat. Dușmanii republicii ațîțau spiritele la curtea Franciei și împrăștiau tot felul de calomnii. Ca să explice regelui cum stau lucrurile, Senioria, cu o deliberare din 18 iulie 1500, hotărăște să trimită pe cineva în Francia: sînt aleși doi oameni

care fuseseră martori la toate cele petrecute în taberele dinaintea Pisei, Francesco della Casa și Niccolo Machiavelli; acesta ca secretar al celuilalt.

IV

Instrucțiunile Senioriei, de obicei așa de clare și precise, sînt de data asta întortocheate. Trimișii aveau să plutească între Scylla și Carybdo: pe deoparte să justifice purtarea guvernului florentin, aruncînd vina tumultului și insuccesului de la Pisa asupra soldaților și comandantului francez; pe de altă parte să nu nemulțumească pe regele Franciei acuzînd prea tare pe oamenii lui... Pe urmă trebuia să justifice de ce Senioria a renunțat la întrebuințarea mai departe a armelor franceze la cucerirea Pisei, și să obțină reducerea pretențiilor bănești ale regelui pentru o întreprindere neizbutită. Misiune delicată, cu puțini sorți de izbîndă, mai ales că mandatarii republicii erau oameni fără mare suprafață, săraci și rău plătiți: „per essere noi uomini senza danaro e senza credito" – scrie Niccolo.

Cei doi trimiși pleacă imediat. La sfîrșitul lui iulie ajung la Lyon, dar regele era plecat. Căci din vechime pînă pe vremea Bourbonilor, curtea Franciei era veșnic pe drumuri. În tot timpul misiunii, florentinii aveau să se țină după curte, cînd la Nevers, cînd la Montargis, cînd la Melun, la Blois, la Nantes ori la Tours. La Lyon trebuia să întîlnească pe ambasadorii acreditați ai Florenței, care aveau să le dea instrucțiuni complementare și să-i prezinte regelui. Găsesc numai pe Lorenzo Lenzi, care le așterne în scris tot ce le era necesar de știut, dar care părăsise curtea

și se întorcea în Italia. Așa că trimișii rămîn singuri să înfrunte pe rege și pe cardinal. Întîlnesc în sfîrșit curtea la Nevers.

Regele îi primește, înconjurat de cardinalul d'Amboise, arhiepiscop de Rouen (Machiavelli îl numește pe scurt *il Roano*), de Robertet, de Trivulzio, și de alți italieni, de care dealtfel era plină curtea. Florentinii încep discursul lor, arătînd că nimic nu se poate imputa Senioriei în afacerile nenorocite de la Pisa. Regele însă le taie cuvîntul, spunîndu-le că vina era împărțită: nici armata lui nu-și făcuse datoria, nici florentinii nu făcuseră tot ce erau datori; toate acestea sînt lucruri trecute; întrebarea e acum, ce e de făcut ca el să-și repare cinstea și Florența paguba. Regele voia să-și recîștige onoarea în Italia cu banii florentinilor: era deci dispus să reia războiul la Pisa, bineînțeles pe socoteala Senioriei.

Trimișii răspunseră timid și ca din partea lor (deși aceasta era și părerea Senioriei) că vistieria fiind secătuită și poporul florentin descurajat, regele să ia el Pisa, să o restituie Florenței, și Senioria va ști să-l răsplătească. La această propunere regele și toți curtenii izbucniră „strigînd că e necuviincios ca regele să facă pe cheltuiala lui războiul pentru florentini" (scrisoarea din 7 august 1500, Nevers).

Discuția aceasta urmează multe zile în șir, cu regele, cu cardinalul și cu ceilalți miniștri. Atmosfera curții era însă potrivnică Florenței, iar italienii care mișunau acolo turnau untdelemn peste foc. Nemulțumirile regelui erau multiple: Florentinii nu voiseră să continue întreprinderea pisană; nu-i restituiau o sumă de 38.000 franci plătită elvețienilor pentru o treabă pe care nu o făcuseră; ambasadorii plecaseră și alții nu fuseseră trimiși...

Machiavelli își dă repede seama că acolo nimeni nu ascultă de argumente. E de prisos, scria el, să le vorbească de fidelitatea Florenței, de jertfele și de primejdiile prin

care a trecut pentru cauza franceză, de interesul Franciei ca Florența să fie tare în Italia: vede că Florența are puțin de așteptat de la francezi „pentru că sînt orbiți de puterea lor și nu se gîndesc decît la cîștigul prezent; nu prețuiesc decît pe cine e armat sau e gata să dea". Deci să se grăbească Senioria să plătească regelui ceea ce pretinde pentru elvețieni, ca să-i liniștească avariția, și să trimită ambasadori mai cu vază. Amiciția celor de la curte trebuie cîștigată cu altceva decît cu vorbe: „nu se cîștigă procesul dacă nu plătești pe avocat".

Senioria nu se grăbește să răspundă. Situația trimișilor e din ce în ce mai grea. Francezii trec de la mustrări la amenințări. Cardinalul le spune într-o zi: „Vă purtați așa de rău, încît nu știu cum aș mai putea face ceva pentru binele vostru". Vorbele aspre li se spun cu glas tare ca să le audă toată curtea. Li se amintește de dezbinările de la Florența, unde „unii vor pe Piero dei Medici și nu se gîndesc la Pisa". În loc să restituie Pisa, regele plănuiește să facă din ea și locurile vecine un stat independent...

În sfîrșit, după lungi săptămîni de așteptare neliniștită, Senioria consimte să desemneze un orator cu depline puteri, Pier Francesco Tosinghi, și să hotărască plata celor 38.000 franci. Atmosfera se limpezește. Machiavelli, care din septembrie rămăsese singur la curte – della Casa se îmbolnăvise și se dusese să se caute la Paris – poate să se ocupe de chestiuni mai înalte ca cele ce făceau obiectul displăcut al misiunii lui. Observînd toate mișcările, toate intrigile, toate combinațiile atît în politica italiană cît și în cea europeană, notează totul și trimite Senioriei cele mai prețioase indicații. Ba încă secretarul își permite să dea lecții de politică regelui și cardinalului d'Ambroise (scris. din Tours, 24 nov. 1500).

Ambasadorul sosind, misiunea lui Machiavelli ia sfîrșit. Legația durase patru luni. În cele 28 scrisori trimise din Francia găsim în germen toate calitățile care aveau să facă din Machiavelli cel mai ager spirit politic al timpului și cel mai mare prozator italian al Cinquecentului. Experiența lui începe să se cristalizeze în maxime și formule, care vor fi dezvoltate și justificate în *Principe* și *Discorsi*. Pe lîngă priceperea repede a oamenilor și situațiilor, alături de ușurința de a dibui intrigile și a se mișca printre ele, observăm de pe acum darul lui de a zugrăvi, în cîteva trăsuri repezi, tipurile.

Vedem toate personajele care se agită la curtea Franciei, de la regele Ludovic XII, rătăcind din loc în loc, *cavalcando a suo piacere*, ori, familiar, luînd de braț pe un curtean ca să-i spună o taină; de la închipuitul cardinal d'Ambroise, pînă la ultimii italieni care mișunau acolo. Iată de pildă portretul unui napolitan, aventurier refugiat la Cureta Franciei: „e lui (il Scurcigliato) è un uomo di qualche credito, loquace, audacissimo, importuno, terribile, e senza mezzo nelle sue passioni; e per questo da fare qualche effetto in ogni sua impresa".

Bineînțeles, scrisorile lui Niccolo plac mult seniorilor, care sînt foarte mulțumiți de secretarul lor. Buonaccorsi, ca de obicei, îi comunică buna impresie de la Florența. Nu tot așa de mulțumit e secretarul de Seniori. Aceștia nu erau prea darnici cu trimișii lor. Cîteva din scrisorile lui Machiavelli sînt pline de doleanțe pecuniare. La plecare li se dăduseră cheltuieli de drum pînă la Lyon; lui Niccolo i se fixase o indemnizație mai mică decît lui della Casa. Trebuind să urmeze curtea în peregrinările ei, și să se echipeze pentru călătoriile continue, banii se duseseră repede și mandatarii cheltuiau de la ei.

Machiavelli se plînge încă de pe drum (scrisoarea IV din Saint-Pierre-le Moutier, 5 aug. 1500) de slaba lui indemnizație, cu argumente solemne: „mi se pare afară de orice rațiune divină sau umană să n-am același emolument ca tovarășul meu, o dată ce cheltuiesc tot atît ca și el; și

dacă cheltuiala cu mine vi se pare prea mare, una din două: ori merit atît cît Francesco, ori cei douăzeci de ducați ce-mi dați pe lună sînt aruncați în vînt".

Atunci, mai bine să-l recheme. Argumentarea convinge pe Seniori, care-i fixează și lui Niccolo aceeași indemnizație de opt lire pe zi, ca lui della Casa. Dar numai pe hîrtie, căci banii nu sosesc. Trimișii se împrumută ici și colo la italienii din Lyon și Paris, dar misiunea durînd mereu, „văd vremea cînd vor rămînea *e senza danari e senza credito*". N-au mijloace nici să trimită curieri cu veștile grabnice, nici să facă o față onorabilă la curte. Unul din biografii lui Machiavelli, care s-a ocupat mai ales de viața lui intimă[25], îl acuză că n-avea sufletul stoic și nu luase lecții de eroism de la Albizzi, cu care slujise în fața Pisei. Ușor de zis, dar greu să fii stoic, în țară străină, fără mijloace, cu însărcinări grele, într-o atmosferă ostilă.

De aceea cum aude de numirea ambasadorului Tosinghi, Machiavelli insistă să fie rechemat. „Vă rog, cu toată reverența, să-mi acordați această grație: căci cu o lună înainte de plecarea mea, tatăl meu murise; în urmă mi-a murit o soră; și treburile mele rămîn în aer și fără să fie rînduite, iar eu mă consum în toate chipurile"[26]. Acesta era profitul material al trimișilor magnificilor seniori florentini.

CAPITOLUL 3

MACHIAVELLI ȘI CESARE BORGIA

I. Neamul Borgia. Alexandru VI și Cesare. – II. Legația la Urbino: Francesco Soderini și Machiavelli la Cesare Borgia. – *Del modo di trattare i popoli della Val di Chiana ribellati.* – III. Legația în Romagna. *La Dieta dei Falliti.* Machiavelli la Curtea Ducelui. *Il bellissimo inganno* de la Sinigalia. Cesare model al Principelui.

I

E**xperiența hotărîtoare** a vieții sale Machiavelli o face atunci cînd îi e dat să cunoască pe Cesare Borgia și să trăiască în apropierea lui evenimentele în care fiul papei dă măsura întreagă a ceea ce era și putea. Numele acestor doi oameni reprezentativi ai Renașterii, al „principelui nou" care încearcă cea mai îndrăzneață întreprindere a timpului și al politicului care pune bazele unei științe noi, rămîn astfel strîns legate. Dar cum unul din cei doi era un scelerat de mîna întîi, dintr-un neam de scelerați, faima rea a aventurierului s-a întins, printr-una din judecățile

grăbite, sumare și deci nedrepte ale lumii, și asupra cugetătorului. Multă vreme, și în ochii tuturor celor puțin informați, Machiavelli n-a fost altceva decît apologistul lui Cesare Borgia, omul care a redus în formule scelerantele fiului papei Alexandru VI, prezentîndu-le ca modelul oricărei politici.

În momentul cînd Machiavelli intră în atingere cu neamul blestemat al borgiilor, papa Alexandru era de zece ani pe tronul pontifical, iar Cesare începuse de vreo patru ani isprăvile lui politice și războinice. Italia era plină atunci de vuietul armelor noului condottier, iar faima tulbure a faptelor ciudatului urmaș al Sfîntului Petru se împrăștiase în toată lumea creștină. Judecata faptelor celor doi Borgia a fost destul de aspră pe vremea cînd ei bîntuiau cu toată relaxarea moralei publice și private din timpul Renașterii; judecata istoriei a fost însă nemiloasă; amîndoi au fost înfierați cu pecetea veșnicei infamii și priviți ca un *summum* de depravare și ticăloșie.

Legenda lor a rămas una din cele mai sinistre din istorie. Priviți însă în ființa și faptele lor, atît papa Alexandru cît și fiul său Cesare nu sînt nici mai răi nici mai buni ca majoritatea potentaților și tiranilor italieni din secolele care premerg și prepară ruina Italiei. Printre predecesorii imediați sau mai îndepărtați ai lui Alexandru VI găsim papi tot atît de puțin recomandabili; cît despre ceilalți tirani italieni, e destul să ne referim la istoria plină de crime a Vicontilor, Malatestilor, Sforzilor ori Baglionilor. Căci tiraniile, fundate pe violență, trădare și crimă, nu puteau dura decît prin aceleași mijloace: imoralitatea generală, pe care o găsim în secolele acestea, dominînd la curțile suverane italiene, nu e un produs monstruos întîmplător al firii omenești, ci derivă din însăși legea tiraniei italiene. Ceea ce dă însă Borgiilor un loc privilegiat în șirul marilor criminali ai istoriei, este împrejurarea că ei săvîrșesc toate faptele lor în numele

Bisericii și sprijinindu-se pe puterea ei spirituală, al cărei prestigiu nu dispăruse din conștiința adîncă a lumii creștine nici chiar în secolele care par cele mai imorale. Pe scaunul Sfîntului Petru un Alexandru VI apare ca un Anticrist: de aici universala lui reprobare, pecetea de monstruozitate și infamia cu care trec în istorie el și tot neamul lui[27].

Nimic mai greșit decît concepția romanticilor care ne-au înfățișat pe Alexandru, pe Cesare și chiar pe Lucreția Borgia ca pe niște monștri întunecați, adevărate fiare diabolice, dominate numai de gîndul răului pentru rău, ceva în genul unora din împărații romani așa cum au fost descriși de Suetoniu și Tacit. Nici papa Alexandru, nici fiul său nu ajung la acel absolut de monstruozitate, negațiunea oricărei umanități: subiect de declamații morale ori de infinite antiteze romantice, însă simplist și fals ca și concepție. Psihologia ambilor Borgia e mult mai complicată și nu poate fi lămurită cu simple declamații indignate. Figura lor morală propune una din cele mai delicate probleme de psihologie istorică.

Iată întîi pe capul familiei. Nimic întunecat ori „satanic" (după gustul romantic) în înfățișarea lui exterioară. Toți martorii contemporani îl descriu ca om frumos, plin de viață, neobosit, maiestuos la aspect, elocvent, fire senină, egală și fericită. „E frumos, scrie istoricul Gasparre da Verona despre cardinalul Borgia: are privirea plăcută și veselă, vorbirea împodobită și dulce. Cum vede femei frumoase *le eccita in modo quasi meraviglioso all'amore, e a sè le attira più che calamita il ferro:* le atrage spre sine mai tare decît e atras fierul de magnet"[28]. Aci bătrînul istoric a pus degetul pe unul din resorturile principale ale firii acestui Borgia. Cardinal la vîrsta de 25 ani, Rodrigo, nepotul papei spaniol Calixt III, dusese viața fastuoasă și destrăbălată a principilor, ecleziastici ca și temporali, din vremea Renașterii. Odată,

pe cînd cardinalul se afla la Siena, blîndul papă Pius II, humanist cucernic, auzind de isprăvile unui bacanal borgian, unde se petrecuseră lucruri „pe care pudoarea trebuie să le tacă", fusese nevoit să-i trimită o lungă şi aspră mustrare, ca să-l aducă la minimul de decenţă potrivit unui obraz bisericesc; bătrînul începuse să regrete marile onoruri cu care Calixt III încărcase pe prea lumescul său nepot[29]. Atracţia magnetică a cardinalului Borgia nu încetează cu tinereţea lui...

Pînă la sfîrşit, papa Alexandru îşi păstrează neatinsă setea lui de a se bucura de viaţă şi, cu rare izbucniri ale violenţei lui spaniole, firea egală, veselia, neputinţa de a stărui în gîndurile triste, grija de a fugi de necazuri. La 1500 – doi ani înainte de moarte – ambasadorul veneţian Paolo Capello ni-l descrie astfel: „Papa întinereşte în fiece zi, gîndurile nu-l muncesc o noapte întreagă; e vesel din fire şi face numai ce-i prieşte; tot gîndul îi e să facă mari pe fiii lui; de altceva nu-i pasă..." Judecătorul cel mai aspru al papei Alexandru, istoricul florentin Guicciardini, care-l apucase domnind, în portretul răzbunător ce dă în *Istoria* sa, îi recunoaşte cu dreptate calităţile, dar le arată covîrşite de nenumărate vicii. Iată acel portret:

„In Alessandro VI fu solerzia e sagacità singolare, consiglio eccellente, efficacia a persuadere maravigliosa, e a tutte le facende gravi sollicitudine e destrezza incredibile. Ma erano queste virtù avanzate di grande intervallo da vizi: costumi oscenissimi, non sincerità, non vergogna, non verità, non fede, non religione, avarizia insaziabile, ambizione immoderata, crudeltà più che barbara e ardentissima cupidità di esaltare in qualunque modo i figlioli i quali erano molti..." (*Storia d'Italia*, p. I, c. 1).

Sub acea *gioconda e festosa spensieratezza* care îl însoţeşte toată viaţa, trei sînt dominantele sufletului acestui papă. Întîi, setea plăcerilor de tot felul, permise şi nepermise: „obscenitatea", îi zice Guicciardini; apoi

avariţia, adică o lăcomie neînfrînată după bani: îi căuta prin orice mijloace, inclusiv cele criminale, şi-i risipea cu cea mai mare uşurinţă; în cele din urmă, dar mai presus de orice – trăsătură care înnobilează pînă la un punct această fire josnică – dragostea pătimaşă de copii, fii şi fiice, din ridicarea cărora îşi face ţelul vieţii. Ciudată alegere făcuse conclavul în 1492: firea puţin apostolică a cardinalului Borgia era de mult cunoscută. Dar cardinalii îşi vînduseră pe bani voturile, în urma unui tîrg neruşinat. Cei mai mulţi aveau repede să se căiască. „Io son Papa, Pontefice, Vicario di Cristo"! strigase, uimit şi fericit, papa simoniac, cînd s-a văzut ales. Totul îi era permis de aici înainte. Cardinalul Giovanni del Medici, în aceeaşi zi, la sfîrşitul conclavului, suflase în urechea vecinului său, cardinalul Cibo: „Sîntem în gura lupului: pe toţi ne va sfîşia, dacă nu fugim la timp..."

La Vatican papa Alexandru continuă viaţa destrăbălată a cardinalului Borgia. În mijlocul nenorocirilor ce se abat din primii ani ai pontificatului asupra peninsului, printre încurcăturile şi urzelile politicii papale, incoerentă şi plină de duplicitate la început, precizată mai tîrziu în sensul distrugerii duşmanilor apropiaţi şi ridicării propriei progenituri, papa, cu tot neamul lui de spanioli flămînzi, găseşte timp pentru vînători, baluri, banchete şi orgii. Vestea scandalurilor, destrăbălărilor şi nelegiuirilor de la curtea papală umple toată Italia. „Papa ăsta e mai rău decît păgîn", strigase Savonarola. Un martor ocular (care se întîmplă să fie un prieten al lui Machiavelli), florentinul Agostino Vespucci, scria din Roma la 16 iulie 1501:

„Afară de papa, care-şi are mereu turma lui nelegiuită (che vi ha del continuo il suo gregge illecito), în fiecare seară cîte douăzeci şi cinci de femei şi mai bine, de la avemaria pînă la ora unu, sînt aduse de călăreţi la Palat, *adeo che manifestamente di tutto il Palazzo e fattosi*

postribolo d'ogni sporcizie" (*Lettere familiari*, XVII, p. 44). Curtezanele stau la picioarele tronului, ba chiar asistă la marile slujbe pontificale în apropiere de altar...

Amănuntele cele mai precise le găsim în cronicarii contemporani și în depeșile oratorilor străini, însă mărturia cea mai completă și desigur irefutabilă o dă un martor ocular, demnitar al curții pontificale, chemat prin funcția lui să asiste zi cu zi la viața papei și a familiei lui. Acesta este călugărul Johannes Burchard, capelan și maestru de ceremonii la Vatican sub pontificatele teribile ale lui Sixt IV, Inocențiu VIII, Alexandru VI și Iuliu II, de la care a rămas un extraordinar *Diarium*, așa de extraordinar încît autenticitatea lui a fost pusă – fără nici un temei de altfel – la îndoială: acest *Diarium*[30] este izvorul de căpetenie, împreună cu depeșile venețianului Antonio Giustinian, pentru cunoașterea psihologiei Borgiilor și istoriei lor intime. Ceremonierul alsacian își nota zi cu zi, în latineasca lui de sacristie, cu deplină seninătate, fără umbră de apreciere morală, fără comentariu ori revoltă, tot ce se întîmpla, tot ce vedea și auzea la curtea pontificală. Absoluta lui lipsă de simț moral, naivitatea și uneori prostia masivă sînt chezășia sincerității acestui martor, care nu e decît o oglindă și un ecou.

Cu un condei egal (și într-o latinească egal de execrabilă) ne povestește de-a lungul celor trei volume, toată cronica vieții romane: ceremoniile pontificale, cu amănuntele lor fastidioase, fără să cruțe vreunul, căci mai mult ca la orice capelanul ținea la protocol; certurile cu precădere între înalții demnitari ori ambasadorii străini, ca și isprăvile sinistre ale papei Borgia și ale neamului său, ori mascaradele și orgiile cu care Alexandru VI, după vorba lui Giustinian, „își purga melancolia". Scenele povestite de Burchard în cea mai deplină seninătate, scene la care asistă papa, cu toată curtea, cu fiul Cesare și fiica Lucrezia, cu nurorile, țiitoarele și curtezanele lui, nu pot fi citate decît pe latinește[31].

Alexandru VI e primul papă care nu mai vorbește, ca predecesorii săi, de nepoți, ci de-a dreptul de fii și fiice, pe care-i recunoaște ca atare în acte publice. I se cunosc pe lîngă mulți alții, șapte copii cu filiațiune neîndoielnică. Cu o romană, Vannozza dei Cattanei, trăia încă de pe cînd era cardinal și avusese patru copii, care aveau fiecare să joace un rol în trista istorie italiană de la începutul secolului XVI. Aceștia erau: Giovanni, ajuns duce de Gandia; Cesare, vestitul duce de Romagna, *il Valentino* al lui Machiavelli; Lucrezia, care sfîrșește ducesă de Ferrara, și Goffredo sau Gioffrè, cel care face mai puțin zgomot. Pe Vannozza avusese grijă papa să o mărite de mai multe ori după bărbați pe care-i îmbuibase cu slujbe și bani. Puțin înainte de a ajunge la pontificat, cardinalul Borgia se amorezase – Vannozza apropiindu-se de vîrsta canonică – de o fată tînără, vestită în toată Italia prin frumusețea ei blondă, de Giulia Farnese, Giulia Bella. O măritaseră după un Orsini, iar soacra ei, o rudă a Borgiilor, împreună cu Alessandro Farnese, fratele fetei, ajutaseră pe viitorul papă să-i ajungă amant. Giulia Bella trona acum la Vatican, alături de Lucrezia, cu care era de o vîrstă și prietenă, iar Italia o numea *sposa di Cristo*[32].

Dar nu numai setea de plăceri lumești, „gli illeciti amori" și lăcomia de bani sînt resortul ascuns al acțiunilor acestui papă al Renașterii: patima care-l domina, covîrșitoare și neînfrînată, era dragostea de copiii lui, iubire bolnavă, pătimașă. Pentru ridicarea acestora nu e ticăloșie sau crimă în fața căreia să dea înapoi. La căpătuirea progeniturii se gîndea și lucrase Alexandru încă de pe cînd era cardinal: ajungînd papă, se întîmplă ca dorința lui cea mai mare să se potrivească cu una din necesitățile ajunse inexorabile ale politicii pontificale. Papii din secolul XV fuseseră nevoiți să întărească prin toate mijloacele suveranitatea lor temporală în Italia.

Într-adevăr, în urma captivității de la Avignon, prestigiul ecumenic al papalității aproape dispăruse;

întorşi la Roma, papii văd că în lipsa lor regimul politic al Italiei se schimbase cu totul: comunele fuseseră înlocuite pretutindeni de tiranii, provinciile erau acum principate. O Biserică liberă, fără domeniu pămîntesc, în mijlocul unei Italii împărţite în principate, ajunsese atunci cu neputinţă: în scurt timp ar fi fost confiscată de o putere sau alta. Ca să trăiască, papalitatea trebuia să se adapteze şi ea la condiţiile de viaţă ale puterilor italiene: papii erau nevoiţi să ajungă tirani ca şi ceilalţi stăpînitori din Italia, dacă voiau să mai facă, prin alte mijloace, o figură ca în timpul hegemoniei apostolice, pe vremea guelfilor şi comunelor, cînd pontificele era într-adevăr capul spiritual al lumii.

Ca să ajungă într-adevăr stăpîni pe domeniul Sfîntului Petru, ca să fie adevăraţi regi pămînteşti papii erau datori să reducă, întîi, la neputinţă marile familii feudale romane, Colonna, Orsini, Savelli, apoi la supunere pe vasalii mereu răzvrătiţi din domeniul ecleziastic. În lupta lor contra baronilor, papii găsiră ca armă „nepotismul". De la Sixt IV încoace, papii încep, ca să aibă pe cineva de aproape în fruntea forţelor pontificale, să facă din nepoţii sau fiii lor apărători ai Bisericii: îi fac întîi căpitani de armate, apoi încearcă să-i întărească şi mai mult, să-i facă principi în Italia, croindu-le suveranităţi cît mai întinse. Alexandru VI continuă şi el mişcarea începută înaintea lui, şi se aruncă cu tot sufletul lui pătimaş în vechea practică pontificală: pentru fiii lui nu visează decît căsătorii strălucite şi principate. Astfel papalitatea alunecă tot mai mult pe povîrnişul tiraniei. Cine vrea scopul vrea şi mijloacele; iar mijloacele tiraniei, operă de violenţă şi teroare, erau crima, trădarea, şiretenia. Aici trebuie căutată originea şi explicarea „sceleratețelor" papei Borgia, în regula jocului tiraniei italiene.

Din primele zile ale domniei lui, Alexandru VI se gîndeşte la căpătuirea copiilor. Pe fiul cel mare, don Juan

duce de Gandia, îl face gonfalonier al Bisericii, căpitan al armatelor pontificale, în aşteptarea principatelor în domeniile papale ori în regatul de Napoli. Al doilea fiu, Cesare, era destinat Bisericii: cardinalul Borgia obţinuse de la Inocenţiu VIII să-l numească, băieţandru de 15 ani, protonota al Bisericii şi episcop de Pamplona, iar în ziua consacrării lui, Alexandru VI îl făcuse arhiepiscop de Valenţa, cu titlul de primat al Spaniei, plus nenumărate beneficii şi prebende; în anul următor îl alege cardinal: tatăl său îl vedea urmîndu-i pe scaunul pontifical. Gioffrèe căsătorit cu o bastardă din casa de Aragon şi făcut principe la Napoli; Lucrezia, în aşteptarea altor căsătorii mai strălucite, e deocamdată măritată după Giovanni Sforza, duce de Pesaro.

Dintre toţi, rolul cel mai însemnat îl joacă Cesare: acesta trece în istorie, alături de tatăl său papa, întrecîndu-l în faima blestemată. Cesare e ambiţiosul rece, sigur de el; mare meşter în arta prefăcătoriei: un monstru de egoism. Nimic întunecat ori diabolic în înfăţişarea lui. Frumos, viguros, îndemînatic la toate exerciţiile corporale (odată, într-o corrida la Roma, desprinsese dintr-o singură lovitură de spadă capul taurului), pare înnăscut să fie principe. Cei care l-au cunoscut în prima lui tinereţe îi laudă seninătatea firii, purtările alese, amabilitatea, ba chiar şi modestia. „Se poartă ca un fiu de principe, scrie despre el un ambasador ferrarez, e pururea senin şi vesel, *e tutto festa*"[33]. Firea veselă şi senină e o trăsătură comună Borgiilor: necazurile nu pot zăbovi mult în sufletele lor. Mai tîrziu, cînd e cu totul stăpînit de ţelurile lui măreţe, îl vedem tot mai închis, tăcut, impenetrabil; fermecător însă şi atunci, cînd vrea să placă şi să atragă; vorbind frumos, minţind cu multă artă, din ce în ce mai stăpîn pe sine. Nimic ecleziastic în apucăturile tînărului cardinal de Valenţa: viaţa ce o duce e viaţa lumească a principilor Renaşterii. Graba lui cea mai mare e să lepede purpura şi

să tragă sabia: asta era menirea lui adevărată. Nu tiară papală, ci viață de condottier, de principe norocos, de stăpînitor. *Cum nomine Caesaris omen*, pusese să-i graveze pe spadă[34]; deviză pe care mai tîrziu o precizează astfel: *Aut Caesar aut nihil*.

Două împrejurări stăteau, la început, în calea ambițiosului: întîi, că fără voia lui ajunsese om de biserică, al doilea, că nu era primul născut. Alexandru VI iubea desigur și pe Cesare, dar toată nădejdea și-o pusese în meritele fratelui mai mare, ducele de Gandia: pe acesta se străduia să-l facă suveran italian. Cînd papa începuse, după trecerea furtunii franceze, lupta contra Orsinilor, pe don Juan, căruia îi dăduse ducate și feude, îl pune în fruntea forțelor pontificale. Dar acesta, care venise din Spania cam contra voinței lui, nu era căpitanul menit să aducă mărirea Borgilor; Orsinii îl înfrîng în prima bătălie. Cesare se însărcinează să-și netezească singur calea: îi stau împotrivă împrejurări sau oameni? Va birui împrejurările, va distruge oamenii. Nu don Juan, ci el va fi principele nou, stăpînul Italiei, înălțat pe temelia Bisericii.

Cesare se pune la lucru și dramele încep la curtea papală. În noaptea de 14 iunie 1497 don Juan de Gandia nu se întoarce la Vatican, și nici în ziua următoare. Papa nu se alarmează, crezînd că Juan zăbovește în vreo aventură: „ipsum ducem alicubi cum puella intendere luxui sibi persuadens, et ob eam causam puellae domum exire ipsi, illa die, duci non licere", – scrie Burchard, care ne povestește toată drama[35]. Dar fiul papei nu se întoarce nici noaptea următoare. Ce se întîmplase? În ajun don Juan cinase împreună cu fratele său cardinalul Cesare la mama lor Vannozza, în casele acesteia pe Esquilin, lîngă San Pietro in Vincoli. Pe la miezul nopții frații plecaseră împreună, călări, *cum paucis ex suis*. Ajungînd aproape de Campo di Fiore, ducele se despărțise de cardinal, spunîndu-i că vrea să se ducă undeva să mai petreacă: *„asserens se priusquam ad palatium reverteretur alibii solatii causa iturum..."*

Plecase numai cu un singur valet și cu un om mascat care de cîtva timp îl însoțea pretutindeni. Ajunși în piața iudeilor, ducele lăsase pe servitor să-l aștepte acolo și el, împreună cu mascatul, intrase pe străduțele întunecoase din jurul cartierului evreiesc (gheto). A doua zi dimineața valetul fusese găsit rănit de moarte în piața unde fusese lăsat să aștepte. La alarmele papei, se fac cercetări. Un cărbunar sclavon, care dormea într-o barcă pe fluviu, la Ripetta, declară că a văzut în noaptea de 14 spre 15 un călăreț, însoțit de patru oameni pe jos, venind tiptil la mal și aruncînd în Tibru un cadavru. Întrebat de ce nu a povestit aceasta îndată guvernatorului Romei, sclavonul răspunde „că a văzut în viața lui de o sută de ori aruncîndu-se noaptea cadavre în fluviu la locul acela, și nimănui nu i-a păsat".

Se răscolește Tibrul și corpul ducelui e găsit, îmbrăcat, cu mîinile legate, străpuns de nouă răni; în pungă avea 30 de galbeni, semn că nu fusese ucis ca să fie jefuit. La vestea descoperirii acestuia, durerea papei fu adîncă. „Cînd află că ducele a fost ucis și azvîrlit în fluviu ca o murdărie, inima i se frînse, se închise într-o cameră și plînse amar: *flevit amarissime...*".

De joi pînă duminică nici nu dormi nici nu mîncă[36]. „Se avessimo sette papati, li daremmo tutti per aver la vita del duca", spuse îndureratul părinte în consistoriul de la 19 iunie. Moartea acestui fiu îl răscoli adînc: se căi de viața ce o adusese pînă atunci, se hotărî să o schimbe și să nu se mai gîndească decît la reforma Bisericii. Hotărîre bună, dar care nu dură mult, dată fiind firea ușuratică a papei. Se făcură toate presupunerile asupra asasinatului, bănuielile și cercetările fură îndreptate în toate părțile, dar nu ieși nimic: deodată orice investigație fu oprită.

La 17 iunie oratorul florentin A. Bracci scria Senioriei sale: „Certamente, chi ha governato la cosa ha avuto e cervello e buon coraggio, et in ogni modo si crede sia stato gran maestro". Numele acestui *mare meșter* nimeni nu-l pronunță, dar toți îl șoptesc: e cardinalul Cesare, fratele ducelui. Limbile nu se dezleagă decît mult mai tîrziu. Peste trei ani, oratorul venețian Paolo Capello, scriind republicii de isprăvile lui Cesare, precizează: „el a pus să ucidă și să arunce în Tibru, cu gîtul tăiat, pe frate-său ducele de Gandia".

Un fapt e cert: pe cînd bănuielile alunecau asupra Orsinilor, asupra cardinalului Sforza și atîtor alții, Cesare nu apare nici la înmormîntarea lui Juan, nici în castelul Sant Angelo unde papa stă închis plîngînd; își făcea pregătirile să plece la Napoli, unde avea să încoroneze, cu mîinile lui mînjite de sîngele frățesc, pe noul rege Frederic, ultimul din casa aragoneză. Cu papa nu dă ochii decît după întoarcerea de la Napoli și numai într-o ceremonie solemnă, într-un consistoriu. Revederea e de gheață. „Non dixit verbum papae Valentinus, nec papa sibi, – notează Burchard, – sed eo deosculato, descendit de solio". Nu și-au vorbit: „solo lo bacio", confirmă venețianul Sanudo.

Ce explicații vor fi urmat între părintele îndurerat și fiul fratricid, nimeni nu poate ști. Un lucru e sigur: de acum înainte Cesare e singurul stăpîn. Nimeni nu-i mai stă în cale și dorințele lui se împlinesc una după alta. Îi trebuia întîi să lepede preoția, apoi o așezare temeinică, de unde să pornească spre țintele lui de principe. Tatăl său se gîndea la o căsătorie strălucită. Lui Gioffrè îi dăduse pe donna Sancia, o bastardă de Aragon; pentru Cesare cere pe Carlotta, fiica legitimă a regelui Frederic de la Napoli.

Dar regele, sătul de o mezalianță, nu se arată deloc dornic să-și dea fiica după *un prete bastardo di prete*. Cesare însă nu rămîne multă vreme preot: în august 1498

consistoriul îl dezleagă de făgăduințele sfinte și-i primește renunțarea la cardinalat; el singur declarase că viața bisericească nu era pentru el, iar papa, cinic, spune că-l răspopește *pro salute animae suae*. Iată-l liber și de această piedică. Norocul face ca tocmai în acel timp regele Franciei să aibă mare nevoie de papa. Ludovic XII voia să vadă anulată căsătoria sa cu Jeanne de Valois, ca să se poată căsători cu văduva predecesorului său Carol VIII, ducesa Ana de Bretania, și să nu piardă provincia de zestre a reginei.

Cu Alexandru VI se puteau face tîrguri și mai urîte. Papa primește să anuleze căsătoria, cu condiția ca regele să căpătuiască pe Cesare în Francia și să-l ajute în întreprinderile lui italiene. Tîrgul făcut, Cesare însuși e însărcinat să ducă în Francia bula de divorț și pălăria de cardinal pentru episcopul Georges d'Amboise, ministrul regelui.

„Destinamus Maiestati tuae cor nostrum, videlicet dilectum filium Ducem Valentinensem, quod nihil carius habemus" scria papa regelui. Răspopitul pornește cu un alai regesc și uimește curtea Franciei cu magnificența lui. Ca să acopere cheltuielile nebune ale călătoriei, papa e nevoit să jefuiască în dreapta și în stînga. Regele îl face pe Cesare duce de Valentinois (fiul papei schimbă astfel arhiepiscopia Valenciei spaniole pe ducatul francez de Valence, pe Ron, așa că pentru italieni el rămîne tot *il Valentino*), și-i dă de soție pe o rudă a sa, Charlotte d'Albret, sora regelui Navarrei, în locul Carlottei de Napoli, care nu voise să se lege nici de popă nici de un răspopit. Ludovic al XII-lea încheie și o ligă cu papa și cu Veneția și pregătindu-și scoborîrea în Italia, unde venea să recucerească Milanul și Napoli, făgăduiește tot sprijinul „scumpului său văr Cesare Borgia de France" pentru întreprinderile lui în Romagna.

Tare pe sprijinul Franciei, Cesare ajunge stăpînul Romei, al Bisericii şi al papei. Împrăştie spaima în jurul lui şi chiar papa ajunge să-i ştie de frică. Alexandru VI nu mai vede decît prin ochii scumpului său fiu. Cardinalilor şi ambasadorilor nu le vorbeşte decît de *il suo duca* (cum scrie mereu Giustinian). Îl numeşte gonfalonier al Bisericii şi se identifică aşa de bine cu gîndurile lui încît n-are astîmpăr să-l vadă cît mai repede stăpîn al Italiei. Cu impulsivitatea lui, papa nu se poate împiedica să viseze cu glas tare, în faţa ambasadorilor străini.

Veneţienilor îndrăzneşte să le spună că are de gînd să unifice Italia: *fare Italia tutta de un pezzo* (Sanuto, *Diarii*). Ştiindu-l versatil, veneţienii nu-l iau în serios. Încercase întîi să înjghebeze ceva în regatul napolitan; în graba lui îl vedea pe Cesare rege acolo; dar pentru Napoli lupta avea să înceapă între Spania şi Francia. Era de făcut altceva, mai aproape de Sfîntul Scaun. La nord şi est de statul pontifical erau două provincii, Romagna şi Mărcile (*le Marche*), unde dăinuiau resturi de feudalism: tiranii stătuleţelor de acolo erau de drept vasalii Sfîntului Scaun şi vicari ai papei; de fapt se făcuseră independenţi şi nu mai plăteau nici o redevenţă.

Papa îi declară pe toţi decăzuţi din drepturile lor şi trimite pe Cesare să-i izgonească şi să le ia în primire, în numele Bisericii, domeniile. Pentru întreprinderea asta, care însemna război, trebuia pe lîngă sprijinul Franciei şi mulţi bani. Papa şi-i procură cu obişnuitele lui mijloace: vînzînd sarcinele ecleziastice, vînzînd indulgenţe, trimiţînd pe lumea cealaltă pe cardinalii şi demnitarii bogaţi, ca să-i moştenească. Ziarul lui Burchard în lunile acestea e plin de înmormîntări (ale căror ceremonii el le regulează).

Prima expediţie noul duce o face în 1499, la Imola şi Forli, unde domnea, în numele fiului ei Ottaviano, cunoştinţa noastră contesa Caterina Sforza. Ilustra *virago*

rezistă cu îndîrjire şi Cesare nu poate lua cetatea din Forli decît cu ajutorul trupelor franceze şi după o lungă împresurare. Caterina se predă şi e dusă prizonieră la Roma. Papa voia să o suprime, înscenîndu-i un proces: contesa ar fi voit să-l ucidă trimiţîndu-i o scrisoare otrăvită! Numai francezii, pe credinţa cărora se predase, indignaţi de felonia papei, o pot scăpa din ghearele Borgiilor. După Forli, Cesare ia Cesena şi se întoarce la Roma, unde intră în triumf, ca imperatorii romani. Era tocmai în timpul jubileului din 1500. Papa strîngea bani din toate părţile; dintr-odată numise doisprezece cardinali, din care şase spanioli, şi nici unul pe ieftin. Scrupulosul Burchard ne dă o listă cu preţul ce plătise fiecare.

Înainte de a continua întreprinderile războinice, Cesare zăboveşte puţin la Roma, unde avea de regulat afaceri de familie. O nouă tragedie adică. De data asta cade victimă al doilea bărbat al Lucreţiei. Fiica prea iubită a papei Alexandru servea de mult ca instrument în mîinile celor doi Borgia, pentru scopurile lor politice. Pe cînd era numai cardinal, tatăl ei o logodise, pe rînd, cu doi nobili spanioli. Ajuns papă, stricase logodnele şi aflîndu-se pe atunci în ligă cu uzurpatorul de la Milano, o căsătorise cu un nepot al acestuia, cu Giovanni Sforza duce de Pesaro. Cînd steaua lui Lodovico Moro începuse să apună, alianţa aceasta ajunsese o piedică în planurile papei şi ale fiului său. Cesare, fără multă şovăială, pusese la cale suprimarea cumnatului supărător.

Lucreţia însă, care-şi iubea bărbatul (cum a iubit de altfel pe toţi bărbaţii pe care intrigile borgiane i-au dăruit pe rînd), aflînd de intenţiile ucigaşe ale lui Cesare, care nu se sfia deloc să vorbească tare, prevesteşte pe Giovanni, care reuşeşte să fugă la vreme. Lucreţia plînge şi pare neconsolabilă cîtva timp, iar papa anulează căsătoria pentru „neconsumarea matrimoniului". Italia rîde cînd află că fiica papei, a cărei reputaţie nu mai era de mult

intactă, a fost proclamată virgină prin sentință ecleziastică în toată regula. Fuga tînărului Sforza se întîmplase cu cîteva zile înainte de tragedia uciderii ducelui de Gandia.

Liberă pentru noi combinații matrimoniale, Lucreția, după o scurtă văduvie, e măritată cu Alfonso duce de Bisceglie, fiul natural al regelui Alfonso II de la Napoli. Pe atunci papa era bine cu regii napolitani și umbla să-și căpătuiască în regat progenitura. Mai tîrziu papa își schimbase politica, și apropiindu-se de Francia, intrase în dușmănie cu aragonezii.

Ducele de Bisceglie, simțind cum crește vrăjmășia în jurul lui la Vatican, fugise și el din Roma *insalutato hospite*. La stăruințele papei, nenorocitul se întoarce, spre pieirea lui. Într-o seară din iulie 1500 – faptul e povestit tot de Burchard (*Diarium*, III, p. 68) – pe cînd trecea spre Vatican spre scările bazilicii Sfîntului Petru, e atacat de sicari armați; greu rănit, se tîrăște pînă în palat, unde cade la picioarele papei, în fața Lucreției; un cardinal îi dă absoluțiunea.

Dar tinerețea lui biruiește: îngrijit de soție și de soră-sa Sancia, pus de papă la adăpost într-o cameră din Turnul Nou și păzit de șaisprezece persoane *per dubbio che il duca non l'amazzasse*. Alfonso stă să se vindece. Burchard nu ne spune cine rănise pe duce, dar ambasadorii străini ghicesc îndată că e vorba de o nouă dramă de familie. De altfel Cesare, cinic cum era, spunea pretutindeni că cumnatu-său voise să-l asasineze, și o dată față de oratorul venețian Paolo Capello îi scapă vorba: *quello che non s'è fatto a desinare si farà a cena*: ce nu s-a făcut la prînz, se va face la cină. Vorbind Capello despre aceasta cu papa, Alexandru VI îi răspunde fără nici o tulburare: „Ducele (Cesare) spune că nu l-a rănit el: *ma se l'avesse ferito lo meriteria...*"

Văzînd că Alfonso nu vrea să moară, peste cîteva zile Cesare intră în camera unde zăcea rănitul, izgonește

femeile care-l îngrijeau și pune pe don Micheletto, călăul lui obișnuit, să-l strîngă de gît în fața lui. Numai Lucreția îl plînge pe bietul tînăr. În durerea ei, se închide într-un castel la Nepi. Poliția pontificală caută pe asasini, dar, bineînțeles, nu-i găsește. Burchard, cu calmul lui, ne spune că au fost arestați medicii defunctului și un cocoșat care-l îngrijea; supuși la tortură, au fost eliberați ca nevinovați: „quod mandantibus capi erat optime notum..."[37]. Lucreția era din nou liberă pentru altă combinație matrimonială[38].

După noua lui ispravă, Cesare pornește cu armatele spre nord. La apropierea Valentinului noroadele se răzvrătesc pretutindeni și izgonesc pe principi: tiranii se topesc înaintea lui. Cu ajutoarele franceze și cu propriile lui trupe, însoțit de condottierii Orsini, Savelli, Baglioni și Vitelli, pune mîna pe Pesaro, de unde gonește pe fostul său cumnat Giovanni Sforza. Ia apoi Rimini, izgonind pe frații Malatesta, al căror neam stăpînea orașul din vremuri imemoriale. La Faenza domnea tînărul Astorre Manfredi, singurul tiran iubit de popor în Romagna. Orașul rezistă unui lung asediu și nu se predă decît atunci cînd Cesare jură că va cruța pe locuitori și pe principe. Ducele pune mîna pe Astorre și pe frații lui, îi trimite la Roma, unde din porunca lui sînt uciși mișelește. În scurt timp ajunge stăpîn pe mai toată Romagna. Papa se grăbește să-i dea, printr-o bulă pontificală, titlul de duce al Romagnei: *Romandiolae dux*.

Ambiția lui nu se oprește aici. Nucleul era format, acum avea să înceapă cucerirea adevărată. Ducatul cel nou nefiind legat direct de statul pontifical se găsea cam în vînt; alte stăpîniri stăteau în calea cuceritorului. Valentinul întinde mîna asupra tuturor și se gîndește să izgonească, după tiranii mai mărunți din Romagna, pe alți principi mai considerabili: Montefeltro din Urbino, Baglioni din Perugia, Varano din Camerino, Petrucci din

Siena. Mai departe se întindeau domeniile Florenței și Boloniei; la Florența era o republică miluită, la Bolonia Bentivoglio. Pisa, în veșnică dușmănie cu Florența, îi părea o pradă lesnicioasă. Aventurierul concepe un plan mare, dar poftele lui neliniștesc prea multe stăpîniri; în scurt timp fiul papei Borgia ajunge o primejdie pentru toată Italia.

Astfel înainta, formidabil și norocos, sigur pe hotărîrile lui, fulgerător în acțiune, închis, tăcut, impenetrabil, noul principe, exterminatorul de tirani.

II

Acesta era omul cu care dă ochii Machiavelli în 1502. Iată în ce împrejurări.

Întreprinderile lui Cesare Borgia neliniștiseră republica încă de pe cînd Machiavelli se afla la curtea Franciei. Regele interzisese ducelui orice atac împotriva Florenței și Boloniei. Valentinul nu îndrăznea să se opună pe față voinței protectorului său, însă lucra pe sub ascuns. Atît el cît și condottierii săi, Orsinii și Vitellozzo, cu toți dușmanii Florenței, primii pentru că erau înrudiți cu Piero dei Medici cel izgonit, celălalt pentru că fratele său Paolo fusese ucis de florentini, se învîrteau în jurul Toscanei, iscau tot felul de încurcături, cereau libera trecere prin teritoriile republicii, puneau la cale rebeliuni contra ei și nu se sfiau să strige că Florența trebuie să-și schimbe forma de guvernămînt și să recheme pe Medici.

Amenințările ducelui aveau ca scop deocamdată să stoarcă bani de la Seniorie. Ca să scape de el, aceasta încheie o *condotta* pe trei ani, cu preț de 36.000 ducați

anual: ducele nu era obligat să servească efectiv republica; numai la caz de nevoie să-i procure 300 *uomini d'arme*. Florența n-avea deloc intenția să recurgă la serviciile unui căpitan așa de primejdios; voia numai să-l liniștească, cu gîndul ascuns să nu-i plătească nici un ban, și să scape de vecinătatea lui.

Scapă pentru cîtva timp, în vara anului 1501, cînd Borgia trebuie să însoțească armatele franceze în expediția lor spre sud. Ludovic XII, stăpîn asupra ducatului de Milano după înfrîngerea și prinderea lui Lodovico Sforza, reluase întreprinderea predecesorului său împotriva regatului napolitan. Știind că nu poate izbuti singur, din pricina Spaniei, încheiase la începutul anului, la Grenada, un tratat, cu regele Ferdinand Catolicul, rudă de altfel cu regele Frederic de Aragon, pentru împărțirea stăpînilor acestuia: Francia avea să ia Napoli, Abruzzi și Terra di Lavoro, Spaniei îi revenea Apulia și Calabria. Armata franceză pornește spre miazăzi, trece iară prin domeniile florentine, jefuind după obiceiul timpului, intră în statele papale și năvălește în regat. Expediția napolitană se sfîrșește repede: regele Frederic nu poate rezista francezilor și spaniolilor uniți; după ocuparea capitalei lui, cedează totul, primește de la Ludovic XII ducatul de Anjou și se duce să moară în Francia, pe malurile Loarei. Numai Capua încercase să reziste armatei franceze: la jaful ei se ilustrase Cesare Borgia cu *scelleratezze degne d'eterna infamia*, ne spune Guicciardini (*Istoria d'Italia*, libro V, cap. II). Francezii și spaniolii își ocupă fiecare părțile lor și rămîn față în față, gata să se încaiere la primul prilej.

După sfîrșirea expediției de la Napoli, neliniștea și strîmtoarea revin la Florența. Cesare, liber, își reia uneltirile. Francezii cer din nou bani Senioriei. Împăratul Maximilian își anunță coborîrea în Italia, ca să se încoroneze și să pornească războiul turcilor: cere, bineînțeles,

şi el bani. Pisanii ridică din nou capul, reîncep războiul şi propun papei să facă pe Cesare duce de Pisa. În aprilie 1502 republica e nevoită să încheie un nou tratat cu regele Franciei: în schimbul sumei de 120.000 ducaţi, regele se leagă să apere republica cu toate forţele şi să-i trimită oricînd, la cerere, o armată de 400 lănci.

Florenţa are curînd nevoie de acest ajutor, căci Vitellozzo, condottierul lui Borgia, provocase din răzbunare o răzvrătire în Arezzo, oraş supus Florenţei, răzvrătire care se întinde în toată Val di Chiana. Cesare nu luase parte la întreprindere, dar lăsase pe Vitellozzo să facă ce vroise, astfel ca la nevoie să-şi poată spăla mîinile şi să arunce vina pe condottierul nesupus. Dar se vedea cît de colo urzeala borgiană. Oratorul venețian la Roma, Giustinian, scrie seniorilor lui că afacerea este *practica vecchia del Duca*. Senioria florentină se alarmează, şi pe drept cuvînt. Piero Soderini e trimis la Milano să ceară ajutorul francez. Citadela de la Arezzo căzuse în mîinile duşmane. Tocmai în acest moment Borgia găseşte nemeritat să ceară Senioriei să-i trimită pe cineva ca să confere. La 22 iunie 1502 Senioria hotărăşte să trimită *ad illustrissimum ducem Romandiolae* pe Francesco Soderini, episcop de Volterra şi personaj considerabil, însoţit de Machiavelli. Unul cu decorul şi prestigiul numelui, celălalt cu priceperea şi iscusinţa.

Trimişii pleacă îndată spre Urbino. Rămînînd peste noapte la Ponticelli, află cum ducele ocupase cu şiretenie oraşul, şiretenie care era mai mult trădare, căci stăpînul de acolo, Guidobaldo da Montefeltro, îi era prieten. În scrisoarea ce trimite Senioriei, episcopul şi secretarul o numesc „prudenţă": „el modo di questa vittoria è tutto fondato su la prudenza di questo Signore..."[39], terminologie care e un semn al timpului. Şi cei doi florentini stînd de vorbă în noaptea aceea ajung la concluzia că „printre laudele de om mare ce se pot aduce

papei şi ducelui e mai ales aceasta: *che siano conoscitori della occasione, et che la sappino usare benissimo*"[40]. A doua zi (24 iunie 1502) ajung pe înserate la Urbino.

Ducele îi primeşte chiar în noaptea aceea, la ora două[41] „după obiceiul lui". Îi primeşte „în palatul unde locuieşte singur, cu puţini oameni; porţile închise şi bine păzite". Întrevederea durează două ceasuri. La început ducele e numai zahăr şi miere, îi întîmpină pe trimişi *amorevolmente*, le mulţumeşte pentru felicitările lor, le arată dragostea lui pentru Florenţa şi marea dorinţă ce are de a-i fi aliat. Dar deodată îşi schimbă jocul. Le spune că lui îi plac situaţiile clare, – de aceea a cerut să i se trimită ambasadori: vrea să ştie dacă florentinii îl vor prieten ori duşman: el e gata şi pentru una şi pentru alta.

Ştie că la Florenţa e privit ca un asasin, că republica încearcă mereu să-l strice cu papa şi cu regele Franciei. Senioria nu vrea să-şi ţină cuvîntul: dovadă, afacerea cu *condotta*. El a făcut tot ce a putut ca să-i cîştige prietenia. A stat în puterea lui să aducă înapoi pe Medicii izgoniţi ori să dea Florenţei orice guvern ar fi poftit, şi n-a făcut-o. Interesul Seniorilor este să-l aibă prieten: dar dacă nu-l voiesc, atunci şi Dumnezeu şi oamenii îl vor ierta dacă va încerca să se asigure de statul lor prin orice mijloace. Au prea întinse graniţe comune, el şi Florenţa: deci prieteni sau duşmani. Dar nu prietenie de vorbe: fapte şi garanţii. „Guvernul vostru nu-mi place şi nu mă pot încrede într-însul; căutaţi să-l schimbaţi şi să-mi daţi chezăşie că veţi ţine ceea ce îmi veţi făgădui: altfel veţi afla repede că eu nu pot trăi aşa; şi dacă nu mă vreţi prieten mă veţi afla duşman".

Sinceritatea brutală, cinică a ducelui uimeşte pe florentini: nu mai întîlniseră aşa adversar. Pricep însă jocul de intimidare şi nu-şi pierd cumpătul. Răspund că Florenţa are guvernul pe care-l doreşte şi că nimeni în Italia nu se poate lăuda că-şi ţine mai bine cuvîntul. Iar

dacă ducele vrea să dea o dovadă de prietenie republicii, n-are decît să spună o vorbă lui Vitellozzo, omul lui, ca să se retragă de la Arezzo, pe care l-a răzvrătit. Cesare, cum se știe să-și dea aerul de sinceritate, știe și să mintă, și mai știe să împreuneze minciuna cu sinceritatea cinică. „Să nu așteptați să încep eu cu binefacerile; nu meritați; dimpotrivă. E adevărat că Vitellozzo e omul meu, dar vă jur că n-am știut nimic de afacerea de la Arezzo. Nu mi-a părut rău de ce ați pierdut, dimpotrivă: am fost foarte mulțumit, și tot așa voi fi, dacă va continua..."

Vitellozzo lucrează din răzbunare; el singur ar fi fost în stare să ruineze Florența; ce ar fi dacă și el, ducele, le-ar fi dușman! Dar Cesare „nu vrea bunul altuia": privind în față pe cei doi trimiși le spune aceste vorbe în care rezumă toată misiunea lui: „n-am venit să tiranizez, ci să sting pe tirani: „*non essendo lui per tiranneggiare, ma per spegnere i tiranni*". De ajutorul Franciei să nu-i vorbească lui florentini: știe el mai bine ca oricine cum merg lucrurile în Francia; pe el nimeni nu-l păcălește: să bage bine de seamă Florența să nu rămînă ea păcălită...

Mirați și uluiți de jocul desăvîrșit al ducelui, episcopul cere să se gîndească peste noapte. Cesare le dă întîlnire pe a doua zi, tot seara: pentru el lucrul e gîndit gata: prieteni ori dușmani. Florentinii se retrag *con poca satisfazione*. Ce gînduri vor fi zbuciumat noaptea lui Machiavelli, după întrevederea aceasta! A doua zi episcopul și secretarul se întîlnesc cu condottierii Giulio și Paolo Orsini. Puși la cale și dăscăliți de Cesare, aceștia sînt și mai amenințători. Știind că Francia avea să trimită ajutoare florentinilor la Arezzo, ducele vroia să înspăimînteze Senioria și să o facă să cadă la un acord cu el, înainte ca ajutoarele să sosească. Condottierii, cu cea mai mare siguranță, afirmă că regele Franciei va lăsa mîna liberă ducelui, că, chiar de va trimite ajutoare Florenței le

va trimite cu zăbavă *(le manderà adagio)*: așa că ei vor avea tot timpul să năvălească în toate domeniile republicii. Și Orsinii sînt gata să pună prinsoare cu episcopul „pe un cal de cincizeci de ducați"!...

Seara („la trei ore din noapte"), revăd pe Cesare, care le repetă aceleași lucruri și cere un răspuns grabnic de la Seniorie: „să vie răspunsul în patru zile; altfel va face ce știe el". Un ultimatum deci. Trimișii hotărîră atunci ca Machiavelli să plece a doua zi la Florența, să dea seamă Senioriei de grava întorsătură a lucrurilor. Noaptea și-o petrece Niccolo scriind relația întrevederilor din urmă, pe care o datează „26 iunie 1502, *ante lucem*": o expediază cu un curier, pe urmă pleacă și el, călare, cu capul plin de gînduri.

Cele două scrisori care povestesc primele întrevederi cu ducele și Orsinii dezvăluiesc mai la fiece rînd adînca impresie ce Borgia a produs asupra spiritelor celor doi florentini, și în special asupra lui Machiavelli, scriitorul și desigur redactorul lor. Din capul locului „monstrul" le apare ca un dominator: stăpîn pe el, stăpîn pe evenimente („cît îl va ține norocul", adaugă Machiavelli); știind să vorbească mult și frumos, dar știind și să tacă; fermecător și insinuant, ori aspru și brutal. Aceste scrisori, făcute în grabă, asupra emoției și chiar spaimei momentului, schițează un portret al lui Cesare, pe care Machiavelli avea să-l desăvîrșească în curînd, cu prilejul celei de a doua misiuni pe lîngă duce, cînd contactul va fi mai prelungit și aproape zilnic. Ceea ce izbește întîi, pe episcop și secretar e singurătatea și taina în care se învăluie Borgia. „Questo signore è molto solitario e segreto..."

Nepătruns pentru toți din juru-i, și chiar pentru tatăl său, papa. „Domnul acesta e foarte strălucit și magnific, și la arme e așa de inimos, că nu e lucru oricît de mare care să nu-i pară mic; iar pentru glorie și ca să cîștige stăpîniri

nici nu se odihnește, nici nu cunoaște oboseală ori primejdie: ajunge într-un loc înainte să se fi aflat de plecarea lui dintr-altul; știe să se facă iubit de soldați; a ales pe cei mai buni oameni din Italia: toate acestea, unite cu un noroc perpetuu, îl fac victorios și formidabil". În cîteva fraze portretul e gata și omul stă în picioare. Taină, ordine, hotărîre și îndrăzneală, celebritate în tot ce face. „Modul lor de procedere este să intre în casa altuia înainte ca cineva să bage de seamă, cum s-a întîmplat cu răposatul domnitor (Guidobaldo da Montefeltro), a cărui moarte s-a aflat înainte să se știe că era bolnav"[42].

Machiavelli nu avea să se mai întoarcă la Urbino. Episcopul rămăsese singur cu neliniștea și spaima lui. Avea să mai vadă de cinci ori pe Borgia și să scrie de data asta singur scrisori Senioriei. Dialogul continuă cu aceleași îndemnuri de acord și amenințări din partea ducelui. Episcopul, cu o mînă mai puțin sigură și mai puțin artistă ca a secretarului, revine asupra portretului schițat de acesta, și-i îngroașe trăsăturile. Senioria fiind asigurată de sosirea grabnică a francezilor la Arezzo nu dă un răspuns precis și lasă pe Soderini să poarte cu vorba pe Borgia. Bietul episcop nu se simte deloc la largul lui, mai ales că ducele simte că e *aggirato*, și i-o spune pe față. Imploră Senioria „che per carità gli mandino uno compagno, ch'egli non è per potere, nè per volere solo un tal carico".

În tovărășia lui Machiavelli se simțea mai sigur. Se teme de toate: se teme să nu i se intercepteze scrisorile, se teme de vreo lovitură a ducelui mîniat... Cu insistență aproape plîngătoare cere să fie rechemat. În sfîrșit îi sosește ordinul liberator. Ambasadorul nu știe cum să fugă mai repede ca să scape din ghearele monstrului: ducelui nu i-a plăcut rechemarea și rămăsese mult la îndoială: *poco se ne satisfece et parve restasse molto sospeso.* Și nu

zăbovește episcopul pe drum: „che per fuggir questi confini suspetti me ne son venuto con ogni celerità questa sera a Bagno...". De la Bagno se grăbește să anunțe Senioria că a scăpat teafăr.

Cam în același timp, francezii trimiși de rege ajung, sub comanda lui La Trémoille, la Arezzo: Vitellozzo nu îndrăznește să se opună și în curînd orașul și întreg ținutul sînt pacificate și restituite Florenței. Urzeala borgiană fusese zadarnică și ducele rămăsese de data asta *aggirato*. Machiavelli e trimis în vreo două rînduri în tabăra franceză. Evenimentele îi sugerează învățăminte și reflexiuni pe care le strînge într-un scurt raport intitulat *Del modo di trattare i popoli della Val di Chiana ribellati*. Găsim într-însul, în germen, unele din ideile pe care avea să le dezvolte mai tîrziu. În primul rînd credința că omenirea nu se schimbă, că același fond moral dăinuește în toți oamenii, în toate timpurile. Pe acest postulat se bazează propoziția că istoria ne poate învăța ceva.

„Am auzit spunîndu-se că istoria e maestra faptelor noastre și mai ales ale principilor: și lumea a fost pururea locuită în același chip de oameni care au avut pururea aceleași pasiuni; și pururea a fost cine să servească și cine să poruncească; și unii care să servească în silă, iar alții de bunăvoie; și mulți s-au răzvrătit și au fost supuși".

Marea maestră a tuturor timpurilor e istoria Romei (aceasta e una din ideile cardinale ale secretarului florentin): ce ne spune deci istoria Romei în privința rebeliunilor? Comentînd un pasaj din Titu Liviu relativ la potolirea răzvrătirii popoarelor Lațiului, Machiavelli constată că romanii s-au purtat cu răzvrătiții învinși în două feluri: ori i-au iertat și le-au făcut bine, cînd aveau speranța că se vor împăca, ori i-au pus în neputință de a

mai vătăma cînd n-aveau asemenea speranţă; niciodată căi de mijloc, care sînt totdeauna periculoase: „giudicarono dannosa ogni altra via di mezzo". Judecînd la lumina istoriei romane purtarea Florenţei faţă de noroadele răzvrătite din Val di Chiana, secretarul găseşte că nu s-a urmat nici una din cele două căi romane: *beneficare* ori *spegnere*. Aretinii trebuiau ori împăcaţi, ori distruşi. Republica n-a făcut nici una nici alta: a lăsat oraşul întreg, cu zidurile neatinse, dar a surghiunit, pedepsit şi deposedat o parte din locuitori; şi-a făcut duşmani din aceştia şi nu s-a asigurat de credinţa celorlalţi. Iată un exemplu de teribila logică machiavelică[42].

Pe cînd Machiavelli medita asupra filosofiei istoriei şi căuta să lumineze căile prezentului la pilda Romei, republica, înconjurată de atîtea primejdii, căuta mai multă stabilitate în guvern. Schimbarea prea deasă şi continuă (din două în două luni) a marilor demnitari, foarte democratică în principiu, era primejdioasă în fapt, căci făcea imposibilă orice continuitate în politica republicii. Pentru ca cel puţin capul Statului să nu se schimbe o dată cu toţi seniorii, se hotărî, în august 1502, ca gonfalonierul, după pilda dogelui de la Veneţia, să fie ales pe viaţă. Primul (şi ultimul) gonfalonier perpetuu e ales Piero Soderini, din veche, bogată şi ilustră familie florentină, fratele episcopului de Volterra (în urmă cardinal). Meritul cel mai mare al blîndului messer Piero este să fi iubit şi preţuit pe Machiavelli.

III

Machiavelli avea să înfrunte a doua oară pe Cesare Borgia, singur de data asta, în împrejurări mai complicate.

Progresele ducelui în Romagna umpleau de bucurie sufletul de părinte al papei Alexandru, însă neliniştea nu numai statele vecine, dar chiar şi pe condottierii care-l ajutau în întreprinderi: aceştia, fiind ei înşii mici tirani din Italia centrală, ghiciră repede ce-i aştepta. Ca să nu fie „sfîşiaţi pe rînd de balaur", se hotărîră să o ia ei înainte. Adunîndu-se cu toţii la Magione, cetăţuie de pe lacul Trasimen lîngă Perugia, se legară solemn să pună la un loc armele lor şi să lupte pînă la moarte „pentru libertatea Italiei" (!). Făceau parte din conjuraţie tot neamul Orsinilor: cardinalul, fraţii acestuia Paolo şi ducele de Gravina; Bentivoglio de la Bologna, Pandolfo Petrucci de la Siena, Baglioni de la Perugia, Oliverotto da Fermo, Guido da Montefeltro, izgonitul de la Urbino, Vitellozzo Vitelli, duşmanul neîmpăcat al Florenţei. Liga anti-borgiană căuta pretutindeni aderenţi şi mai ales se silea să atragă de partea ei Florenţa şi Veneţia.

Condottierii învăţaseră de la Cesare acţiunile repezi, fulgerătoare: purced şi ei la fel şi au la început succese: ocupă mai multe cetăţui, înfrîng armata rămasă credincioasă ducelui, iau Urbino unde Montefeltro se întoarce, şi Camerino unde revine Giovan Maria da Varano. Opera lui Borgia era grav ameninţată. Atunci el recurge la regele Franciei cerîndu-i ajutor. Ludovic XII nu lasă în primejdie pe vărul său. „Cesare Borgia de France" şi-i trimite cîteva lănci sub comanda lui Chaumont. Sprijinul acesta descurajează pe rebeli.

Îndată ce Orsini şi ceilalţi condottieri începuseră să se mişte, atît papa cît şi ducele ceruseră, temîndu-se de Florenţa, să li se trimită ambasadori ca să discute situaţia. Pe lîngă pontifice Senioria trimise pe unul din Soderini, care e urmat apoi de Alessandro Bracci. Era mai greu cu ducele: Borgii erau odioşi la Florenţa; un orator ar fi fost prea mult pentru acest *bastardo schiericato figliuol di un*

prete[44], cu care nu voiau să facă nici un legămînt. Hotărîră atunci să trimită un simplu împuternicit care să stea de vorbă, să observe şi să nu încheie nimic. Alegerea căzu asupra lui Machiavelli, care-şi făcuse probele de servitor credincios şi abil, dar care nu era în republică un personaj cu mare vază. La 5 octombrie 1502 i se remit instrucţiunile şi scrisorile de introducere, în care e numit *nobilissimo cittadino e secretario*, ca să i se dea mai multă importanţă în ochii ducelui.

Cei Zece recomandau lui Machiavelli să facă lui Borgia toate protestările de prietenie, să-i arate că republica a respins cererile de ajutor ale conjuraţilor, că florentinii, ca buni prieteni, nu pot decît să condamne o întreprindere îndreptată nu numai contra lui, dar şi contra papei şi regelui Franciei: în acest sens putea să abundeze cît vrea; însă nici *condotta*, nici alianţă cu primejdiosul duce. Dacă i se cere mai mult, să avizeze seniorîa şi să aştepte răspunsul. Seniorîa mai vrea să fie informată de orice pas al ducelui, de toate gîndurile lui; cerea în acelaşi timp ca secretarul să obţină libera trecere prin statele lui Borgia a negustorilor florentini care veneau cu mărfuri din Orient.

Machiavelli pleacă spre Imola fără nici un entuziasm. Misiunea era grea şi primejdioasă: cunoscuse pe Cesare şi ştia că nu era om de purtat cu vorba. Şi misiunea lui era numai de vorbe. Pe urmă era puţin plătit, ca de obicei; toate misiunile secretarului se soldau cu împrumuturi şi dificit: nicăieri nu putuse face figură onorabilă, precum ar fi dorit. La acestea se adăuga o nouă împrejurare: de puţin timp se însurase şi-i venea greu să-şi lase singură tînăra soţie, ca să alerge pe drumuri în misiuni primejdioase şi păgubitoare. Şi totuşi ce lucruri mari aveau să iasă din noua întîlnire a obscurului secretar cu aventurosul duce!

De data asta trei luni şi jumătate zăboveşte Machiavelli la curtea lui Borgia: întîi la Imola, apoi urmînd armatele în expediţia spre mare şi prin Romagna. În acest răstimp au împreună optsprezece întrevederi şi convorbiri. Restul timpului Niccolo îl petrece în apropierea ducelui, în atmosfera curţii aceleia de aventură şi şiretenie, de îndrăzneală şi cruzime, căutînd în fiece clipă să se informeze, să descurce firele intrigilor ce se ţes, să pătrundă intenţiile nepătrunsului duce, să ghicească în fiece zi din ce va fi făcută ziua de mîine, pururea cu gîndul la Florenţa lui şi la ce-i păstra soarta. Acolo Machiavelli face experienţa decisivă a vieţii lui: din Romagna se întoarce cu o obsesie, din care va scoate ideea centrală a politicii lui.

Sosind la 7 octombrie la Imola, se înfăţişează ducelui aşa cum venea de pe drum: „così cavalchereccio com' ero". E primit tot *amorevolemente*. Preocupat de revolta condottierilor şi de lovitura de la Urbino, Cesare ascultă numai cu o ureche protestările de amiciţie şi asigurările Seniorîei şi mulţumeşte scurt. Pricepuse de mult rezistenţele Florenţei şi politica ei de amînare. Ceea ce urmărea acum era, în primul rînd, să o împiedice, fie prin ameninţări fie cu vorbe bune, să se unească cu duşmanii lui ori măcar să-i ajute şi să-i încurajeze; şi pe urmă să o atragă de partea lui şi să o domine.

De data asta îşi schimbă jocul şi face pe omul adînc sincer: nu mai acuză pe florentini, – dacă alianţa nu s-a putut face, nu e din vina lor ci din răutatea altora, – şi previne pe Machiavelli că are să-i spună lucruri pe care nu le-a mai spus nimănui[45]: cum după luarea Faenţei Orsini şi Vitelli îi daseră în genunchi rugîndu-l să meargă la Florenţa, dar că el, care nu voia decît prietenia republicii, se împotrivise, cum Vitellozzo făcuse singur răzvrătirea de la Arezzo fără ştirea lui; e drept că lucrul nu-i displăcuse, spre învăţarea de minte a Seniorîei, dar că el

dăduse totuşi ordin condottierului să se retragă, de unde necazul şi ura acestuia. Pe urmă Cesare începe să „plastroneze": Nu-i pasă de conjuraţie, pe care o numeşte *dieta di falliti*.

Condottierii sînt nişte nebuni: n-au ştiut să aleagă ceasul şi vor să-i vatăme în vreme ce regele Franciei se găseşte în Italia, iar papa e încă în viaţă: „două împrejurări care-i aţîţă atît foc dedesubt, încît ar trebui altă apă decît aceştia ca să-l stingă"[46]. Cît despre Urbino nu-i pasă: a mai fost acolo şi n-a uitat drumul... Machiavelli îl întreabă cum îşi explică pierderea oraşului. Cesare îi răspunde că numai din pricina bunătăţii lui: *„l' essere io stato clemente e avere stimato poco le cose, mi ha nociuto"*. „Ştii că am luat ducatul acela în trei zile şi n-am smuls măcar un fir de păr cuiva, afară de messer Dolce şi alţi doi care lucraseră contra Sfinţiei sale..." Dar n-are să mai cadă în păcatul de clemenţă... (De data asta îl credem pe cuvînt).

După confidenţe, ducele intră de-a dreptul în inima chestiunii: acum e momentul ca florentinii să încheie prietenie strînsă cu el. Din pricina Orisinilor, duşmani de moarte ai republicii, nu putuse face o alianţă pe faţă; acum că s-au răzvrătit e momentul. Să nu aştepte Senioria să se împace cu Orsinii – aceştia îi fac mereu propuneri – căci atunci nu le va mai putea refuza readucerea Medicilor. Seniorii să se hotărască deci: el e convins că nu poate fi altă hotărîre decît de partea papei şi a regelui Franciei, adică de partea lui. Machiavelli ascultă şi nu făgăduieşte nimic: „*Io stetti ad ascoltare*... îi spusei numai că voi scrie Senioriei Voastre despre excelentele sale intenţii, de care vă veţi bucura foarte..." Secretarul încearcă să-l sondeze cam ce fel de acord doreşte: celălalt ocoli tot mai pe departe: *sempre girò largo*.

În toate convorbirile Borgia nu face altceva decît să-şi arate situaţia din ce în ce mai înfloritoare – chiar cînd îi mergea mai rău – şi să îndemne la alianţa formală. La 9 octombrie, tocmai în ziua cînd condottierii încheiau definitiv liga lor, cheamă pe Machiavelli să-i arate nişte scrisori de la ambasadorul papei în Francia care arată cît de bine sînt dispuşi pentru duce regele şi cardinalul de Rouen şi cum erau gata să-i trimită ajutoare. „*Or vedi, segretario*: vezi ce prietenii am. Conjuraţii nu puteau alege moment mai rău pentru ei şi mai bun pentru mine. Vezi, eu îţi arăt totul prieteneşte şi am să-ţi spun zilnic tot ce se întîmplă, ca să-l transmiţi Seniorilor tăi, să vadă şi ei că nu-mi pierd curajul şi nu sînt lipsit de prieteni. Dar să se hotărască odată, căci nu voi mai vorbi de prietenie cînd îmi va ajunge apa la gură, deşi mă va durea pururea să am un vecin şi să nu-i pot face bine şi nici să primesc de la el..."

Atîta încredere şi dragoste ating pe Machiavelli: „nu pot exprima în scris cu ce demonstrări de afecţiune vorbeşte şi cum justifică trecutul..." dar nu-l împiedică să noteze că Borgia e acum gata de orice tîrg, în strîmtoarea în care se află. Ducele se ţine de cuvînt şi-i arată totul, adică tot ce-i putea sluji intenţiile: scrisori din Francia, scrisori din Siena, scrisori de pretutindeni. E dispus la toate concesiunile: libera trecere a negustorilor florentini e acordată cu înlesnire, numai că Machiavelli îi sfătuieşte să nu se prea aventureze prin locuri care schimbau prea des stăpînii... Înfrîngerile Cesare le ascunde sub o aparentă indiferenţă; cum are un succes cheamă pe secretar să se bucure împreună. Doi căpitani ai lui au jefuit, ucigînd pe toţi locuitorii, nişte locuri răzvrătite: „noutăţi bune din toate părţile, anunţă ducele: anul acesta le merge rău răzvrătiţilor: *quest' anno correva trista pianeta per chi si ribellava*..."

Secretarii ducelui, messer Agapito şi Alessandro Spanocchi, dau mari semne de prietenie lui Machiavelli, laudă norocul continuu *(la fortuna verde)* al stăpînului lor, obişnuinţa lui de a învinge, şi împing şi ei spre alianţă şi

prietenie. Senioria nu se hotărăşte însă, pentru că nu voia să se hotărască. La un moment Machiavelli se impacientează, căci judecă jocul cam periculos. Cesare ceruse, ca un semn de prietenie, ca florentinii să trimită cîţiva călăraşi spre Borgo, în părţile unde se află Vitellozzo, nu ca să lupte, ci numai ca o demonstraţie. Senioria răspunde scurt că nu are oameni de prisos şi nici nu ştie dacă lucrul ar fi plăcut regelui Franciei. Reaua voinţă e manifestă şi ducele o accentuează. Machiavelli ia asupra lui să sfătuiască pe Seniori să facă măcar atîta lucru; să trimită cîţiva oameni la plimbare sau exerciţii, spre Borgo sau Anghiari... „Şi rog pe Senioriile Voastre să nu ia aceasta drept sfat sau prezumţiozitate ci să o atribuie afecţiunii naturale pe care orice om trebuie să o aibă pentru patria lui..." (scris. din 16 oct. 1502).

La 23 octombrie ducele îi anunţă altă veste bună: regele Franciei îi trimitea ajutoare. Îi citeşte scrisorile din Francia şi copia unei scrisori a lui Ludovic XII către veneţieni, prin care regele justifică întreprinderile lui Cesare în Romagna, ale cărei ţinuturi trebuiau să aparţină Bisericii. Vestea era adevărată şi într-adevăr bună. Aşa de bună, că sosirea ajutoarelor franceze descurajează pe conjuraţi care întorc jocul şi vor să cadă la pace cu Borgia. Emisari vin din tabăra lor la Imola. Ducele se arată şi mai deschis faţă de Machiavelli: „Îi vezi cum se poartă? Se învoiesc între ei în taină, îmi scriu scrisori bune, azi vine să mă vadă il signor Paolo (condottierul Orsini), mîine cardinalul; *e così mi scoccoveggiono a loro modo*: eu însă ascult totul, temporizez şi-mi aştept vremea mea..."

Simţindu-se în scări, e radios şi pus pe confidenţe: „Cînd ai sosit nu ţi-am vorbit aşa deschis, căci mă găseam la mare strîmtoare şi nu voiam să creadă Seniorii că de teamă făceam făgăduieli mari. Azi cînd mă tem mai puţin, le promit mai mult, iar cînd nu voi mai avea nici o teamă, la făgăduieli am să adaug fapte". Dar Machiavelli se

gîndeşte mai ales la acordul posibil cu condotierii şi la ce ar putea conţine contra Florenţei: întorcînd şi el fraze frumoase, ajunge la ceea ce-l preocupa şi roagă pe Excelenţa Sa, cînd va face acordul cu Orsini şi ceilalţi „să nu încheie nimic nepotrivit cu iubirea ce a arătat Florenţei şi cu vorbele bune pe care pururea le-a rostit". Cesare îi dă toate asigurările posibile...

Machiavelli nu e liniştit, totuşi, căci ştia cu cine are de a face. Mai ales acum că-l vedea scăpat de primejdie. Duşmanii lui n-au ştiut să-l lovească la timp, scrie secretarul la Florenţa: cît timp va trăi papa, care-i dă bani, şi cît timp regele Franciei îi păstrează prietenia şi-l ajută cu oameni, norocul care l-a favorizat pînă acum îl va împinge şi mai departe: mult rău nimeni nu-i poate face.

E greu de aflat ceva asupra acordului cu condottierii, căci ducele nu spune decît ce vrea, iar cei din jurul lui nu spun decît ce le suflă stăpînul. „Lucrurile de tăcut nu se spun niciodată la curtea aceasta", constată secretarul. Familiarii ducelui îl ocolesc: „e piuttosto questi suoi secretarii essersi insalvatichiti meco". Ar voi să-i vorbească ducelui *domesticamente*, dar rezistenţele nesăbuite ale Senioriei nu-i înlesnesc mijlocul. Lui Machiavelli nu-i rămîne decît raţionamentul pentru a descoperi ceva. La 28 octombrie se zvoneşte că acordul s-a făcut. Cînd Niccolo întreabă pe messer Agapito, secretarul ducelui, asupra conţinutului, vulpoiul rîde *e disse che l'appuntamento era un tiengli a bada*, – expresie intraductibilă: învoiala e un „lasă-i să aştepte". Peste două zile ducele îl primeşte, îi confirmă acordul, îi spune ce conţine: amnistie deplină, pace cu condottierii şi alianţă definitivă. Ba chiar îi promite o copie să o comunice Seniorilor. Nu se ţine de cuvînt, dar Machiavelli găseşte mijlocul să-şi procure una, pe care o trimite imediat la Florenţa.

O piatră i se ia de pe inimă, dar rămîne chestiunea cealaltă, a acordului cu Florența, pe care ducele o pune din ce în ce mai stăruitor. „Seniorii tăi vor cu mine o prietenie mai mult decît *în general?* Dacă se mulțumesc cu atîta, bine: numai trebuie să știu; acordul nu e încă ratificat; dacă mă împac cu Orsini, n-am de gînd să-i înșel". Florentinii încheiaseră o *condotta* cu ducele de Mantova. „Mie ce condotta îmi dați? Ce cinste mi-ar face republica, mie care fac meseria de soldat și-i sînt prieten, dîndu-mi o condotta! Aș servi-o tot așa de bine ca oricare altul". Machiavelli replică, șiret, că i se pare că Excelența Sa are nevoie să adune soldați de pe aiurea, pe cînd Florenței îi ajung mercenarii cîți are. „Atunci nu e loc pentru mine!" și ducele îi întoarse spatele...

Nemulțumirea acestuia crește mereu, văzînd că de la Florența nu sosește nici un răspuns mai pozitiv. Secretarul se ferește să-i mai iasă în cale. Senioria lucra cu excepții dilatatorii: ba că a trimis un ambasador la papa și așteaptă asentimentul Sfinției sale, ba chiar că așteaptă consimțămîntul regelui Franciei la alianță... Impacientat, Cesare cheamă la 20 noiembrie pe Machiavelli: acesta îi servește frazele și amînările Senioriei. Ducele conchide: *ecco che qui non si stringe nulla:* aici nu se încheie nimic! Două săptămîni Machiavelli nu mai dă ochii cu Borgia.

În vremea asta ratificările acordului sosesc, ducele încheie un alt acord cu Bentivoglio de la Bologna. Se vorbea numai de acorduri și de pace, însă armate soseau mereu: lănci franceze, mercenari elvețieni, călăreți și infanteriști italieni, recrutați de Borgia și oamenii lui. Machiavelli îi număra cum soseau și trimitea listele Senioriei. Ducele îi trecea în revistă și cerceta om cu om. Ce însemnau adunările astea de trupe, care era gîndul ascuns al omului care le strîngea? Secretul e mare și de data asta, dar Machiavelli, din fapte și dintr-o vorbă prinsă ici și colo, face presupuneri, care aveau să se

verifice. „Judecînd lucrul după fapte, după vorbele ducelui și miniștrilor lui, nu se poate să nu prevezi ceva pentru ceilalți (pentru condottieri), căci injuria a fost mare (trădarea condottierilor) și vorbele sînt pline de mînie față de Vitellozzo". Un om al ducelui îl numise într-o zi pe acest condottier „șarpe veninos, focul Toscanei și Italiei", iar messer Agapito îi spusese lui Machiavelli: „Trădătorul ăsta ne-a dat o lovitură de cuțit și acum crede să o vindece cu vorbe".

Senioria e din ce în ce mai nerăbdătoare să afle cît mai multe și mai grabnice informații asupra situațiunii și intențiilor lui Borgia. Odată Machiavelli stă cîteva zile fără să trimită vești. Seniorii se alarmează, îl dojenesc, aproape să-l acuze de neglijență. Secretarul le răspunde însă destul de înțepat: „Senioriile Voastre se miră că n-au primit scrisori; eu nu mă mir, dar îmi pare rău că n-am putut face altfel... Să mă scuzați și să vă gîndiți că lucrurile nu se ghicesc; pricepeți că am aici de a face cu un principe care se conduce singur, și că cine nu vrea să scrie mofturi și bazaconii *(ghiribizzi e sogni)* trebuie să scruteze lucrurile, și asta cere timp: eu mă silesc să întrebuințez timpul, nu să-l prăpădesc... Eu păstrez cinstea orașului și o apăr *juxta posse*, susținîndu-i drepțățile care sînt destule, dar ele nu sînt totdeauna primite... (scris. din 13 nov.)". Și scrisoarea se sfîrșea astfel: „Prego le SS. VV. mi scusino quando non satisfacci, o ci remedino"; cu alte cuvinte: dacă nu vă place cum lucrez, rechemați-mă.

Faptul este că Machiavelli se săturase de misiunea asta care n-ajungea la nimic. Senioria însă avea nevoie de un observator ca el într-un loc ca acela. Scrisorile lui sînt gustate și apreciate de Seniori și mai ales de gonfalonierul Soderini. Amicii lui din cancelarie îi transmit universala satisfacție[47]. Agostino Vespucci îi scrie pe latinește la 13 oct. 1502: „Hieri mane, dum litteras proxime scriptas Petro Soderino recitarem dumque ipse quampluries eas

interlegendum mussitaret, inquit tamquam: Autographus hic scriptor multo quidem pollet ingenio, multo judicio praeditus est, ac etiam non mediocri consilio" (*Lett. fam.* XXIII). Iar la 31 oct. Valori îi scria că „în ultimele două scrisori trimise era atîta nerv și se vedea atîta judecată sănătoasă, încît n-ar putea fi mai aprobate". Machiavelli totuși cere mereu să fie rechemat.

Ducele îl interesa desigur, drama ce se juca merita să fie urmărită pînă la deznodămînt, dar filosoful politic deșteptat într-însul era covîrșit de nevoile bietului secretar: acesta prefera să stea la Florența; lîngă blînda Monna Marietta și să-și vadă de treburile lui, decît să facă pe îmblînzitorul de fiare la curtea lui Borgia. Peste primejdiile misiunii veneau și grijile bănești: trebuia să facă față bună la curte, să cîștige prietenii și înlesniri care nu se obțin gratis, și am văzut cît de zgîrcită era Senioria. Cu mare greutate și după asalturi în toată regula, Valori îi obține de la Magnificii Seniori patruzeci de ducați, pe care Buonaccorsi ezită să-i trimită din cauza nesiguranței drumurilor bătute de soldații francezi...[48]

De altă parte, Monna Marietta se impacienta de prelungita lipsă a soțului ei: întreba mereu la Seniorie cînd se întoarce Niccolo. Buonaccorsi îi transmite toate doleanțele ei: „zice că nu vrea să-ți scrie și face o mie de nebunii *(fà mille pazzie)*, și se plînge că i-ai făgăduit să stai opt zile și nu mai mult; așa că întoarce-te odată, în numele diavolului..." (XXV, din 18 oct. 1502). „Monna Marietta se leapădă de Dumnezeu și zice că și-a prăpădit și trupul și averea..." (XLVII, din 21 dec. 1502). Machiavelli insistă mereu să fie rechemat: o dată ce n-avea nimic de încheiat cu ducele, și o dată ce ambasadorii fuseseră trimiși la Roma, nu mai avea ce căuta la Imola. La sfîrșitul lui noiembrie cade bolnav de friguri; la Florența n-are pe nimeni să se ocupe de treburile lui, „așa că pierde în tot felul". Dacă mai întîrzie i-e teamă să nu

se întoarcă *in cesta*, în coș: adică mort. Să-l recheme deci: *per torre questa spesa al comune e a me questo disagio...*

Senioria nu vrea să asculte de doleanțele lui: avea nevoie de el acolo unde se afla; altul mai potrivit nu era. Acest lucru i-l scriu toți prietenii din Florența, nu numai cei mărunți din cancelarie, dar și Marcello Virgilio, și însuși gonfalonierul Soderini, care în mai multe rînduri și în termeni foarte afectuoși îi laudă activitatea la Imola și insistă, promițîndu-i tot ce ar cere, să rămînă pe lîngă duce pînă ce se va vedea ce întorsătură iau lucrurile: „et tu seguirai nell'officio tuo di veghiare bene le cose di costà et scrivere spesso..." (*Let. fam.* XLIV–XLVI).

Și Machiavelli rămîne, – căci nu putea altfel. Dar stă pe ghimpi. Simțea că ducele pregătește o lovitură, dar nu știa cu siguranță contra cui. Cu toate acordurile, dat fiind „il tristo animo del duca verso questi suoi nimici riconciliati", bănuiește că Cesare ar putea prea bine încerca să pună mîna pe Vitellozzo și pe Baglioni. Transmite conjecturile lui Senioriei dar, prudent, adaugă că „timpul va fi judecător mai adevărat decît tot ce s-ar putea spune acum". Se zvonește în sfîrșit că ducele va pleca în curînd spre Forlì. Înainte de plecare au, după două săptămîni de eclipsă, o întrevedere. Vorbesc generalități. Cesare aduce vorba despre Pisa: „asaltul ei ar fi întreprinderea cea mai glorioasă pentru un căpitan". Bineînțeles cu gîndul ca acel căpitan să fie el. „De aici sări la Lucca, zicînd că este o țară bogată: „un boccone da ghiotti": o bucată pentru cunoscători.

La 10 decembrie ducele pornește, cu armatele lui și cu toate ajutoarele franceze. „Nimeni nu știe ce vrea să facă, nimeni nu poate ghici". A doua zi pleacă și Machiavelli după curtea ducală, „nu de bunăvoie, căci nu mă simt bine; afară de aceasta am primit de la S.V. 55 ducați și am cheltuit 72". Peste trei zile ajunge din urmă curtea ducelui la Cesena, unde tot locul, în oraș și

împrejur, e ocupat de armate: „și trăiesc *a discrezione*; adică după gustul lor, nu al celor ce le găzduiesc". La Imola curtea a stat trei luni și armatele două: au consumat pînă și pietrele. Seniorii să-și închipuie ce se petrece la Cesena: „căci francezii și toți ceilalți soldați nu se poartă altfel în Romagna decît s-au purtat în Toscana sau aiurea..." La Cesena i se întărește convingerea că ducele nu poate altceva decît „assicurasi di coloro che gli han fatto questa villania e che sono stati a un pelo per torgli lo stato" (14 dec.). Despre un atac în părțile venețiene nu mai poate fi vorba, fără o acțiune în același timp a francezilor în Lombardia. El va urmări cît va putea curtea ducelui, scrie Senioriei; mult însă nu, căci nu-i rămîn decît patru ducați în pungă... Mai bine ar fi să trimită aici un om cu vază care să încheie ceva cu ducele; e mai necesar aici decît la Roma, „căci ce se încheie cu papa poate fi lesne desfăcut de duce, pe cîtă vreme ce leagă acesta nu e stricat de celălalt".

La Cesena Cesare revine asupra alianței cu vorbele și făgăduielile cele mai frumoase: adunîndu-se împreună Florența, Ferrara, Mantova, Bologna și cu el, puterea lor ar fi formidabilă și nimeni nu s-ar mai teme de nimic... Dar de la Florența nimic pentru Machiavelli. „Vă rog din nou să-mi trimiteți ca să pot trăi; avînd trei slugi și trei animale pe spinare, nu pot trăi cu făgăduieli. Am început să fac datorii... Aș fi putut avea traiul la curte, dar nu am vrut, căci nu mi s-a părut spre cinstea Senioriilor Voastre și a mea să fac așa. Cerșind cîte trei și patru ducați, gîndiți-vă ce de bunăvoie o fac..." (18 dec.).

Într-o bună zi trupele franceze de la Cesena primesc ordinul să plece îndată spre Bologna. Nimeni nu pricepe cauza acestei retrageri. Francezii cu care vorbește Machiavelli îi spun că pleacă pentru că erau o povară prea mare pentru populație, iar ducele nu mai are nevoie de atîta armată. Unii cred că ducele a cerut rechemarea, ca să scape de francezi; alții că ar fi neînțelegeri între papă și regele Franciei: *„ogni uomo fà sua castellucci"*. De altă parte, scrie Machiavelli, ducele pierde jumătate din forțe și două treimi din reputație. Totuși a doua zi de Crăciun, Cesare pornește cu armata ce-i rămîne spre Rimini. Atunci nimeni nu mai pricepe nimic. Nici Machiavelli care se scuză față de Seniorie cu *secretul* Borgian.

O altă întîmplare mărește și mai mult misterul. La 23 decembrie Niccolo anunță: „Messer Rimino, care era primul om al acestui domn, întors ieri seară de la Pesaro, a fost închis în fundul turnului: e bănuială să nu fie sacrificat acestor popoare care au mare dorință să-l vadă pierind". Iar la 26 decembrie scrie: „Messer Rimino a fost găsit azi dimineață tăiat în două în piață, unde e și acum: și tot norodul a putut să-l vadă. Nu se știe bine pricina morții lui, decît numai că așa i-a plăcut principelui, care arată că știe să facă și să desfacă oamenii după pofta lui și după meritele lor". Acest messer Rimino sau Ramiro d'Orco (pe care-l chema în realitate Remigius de Lorqua, și era spaniol), fusese pus de Borgia să „pacifice" Romagna după izgonirea baronilor. Ajungînd odios prin cruzimea lui și Cesare simțind nevoia să-și cîștige populațiile romagnole, acesta nu șovăie să-și sacrifice locotenentul, care nu lucrase decît după indicațiile lui. Procedeu în totul conform metodelor borgiene. „La ferocità del quale spettaculo fece queli populi in un tempo rimanere satisfatti e stupidi" (*Principe*, cap. VII).

Misterul mișcărilor lui Borgia se lămurește curînd: armatele conduse de Orsini și ceilalți fuseseră trimise să ia Sinigaglia, pe cînd el, cu propria lui armată, aștepta la oarecare depărtare, la Fano. Sinigaglia era un principat care aparținea unui della Rovere, minor pus sub regența mamei lui Giovanna, sora ducelui de Urbino, Guidobaldo. La apropierea condottierilor, la *prefettessa* (așa îi zicea

principesei) fuge cu fiul ei, orașul cade în mîna năvălitorilor, afară de citadelă care rezistă și declară că nu se predă decît ducelui. Veseli de isprava lor, dar cu inima strînsă de presimțiri rele, condottierii invită pe Cesare să vină să ia în primire orașul. Acesta, ca să nu dea de bănuit, își împrăștiase armata peste tot locul: în ultimele zile ale anului și-o adună și la 31 decembrie pornește de la Fano la Sinigaglia.

Aici se întîmplă ceea ce cucernicul episcop de Nocera, Paolo Giovio, a numit un *bellissimo inganno*, o înșelăciune și o trădare care uimește și umple de admirație întreaga Italie a timpului, iubitoare de asemenea capo d'opere. Cursa fusese întinsă astfel de Cesare: el avea să înainteze cu foarte puține trupe; celelalte să se țină în apropiere; condotierii aveau să-i iasă întru întîmpinare; cîte doi oameni de ai lui aveau să însoțească pe fiecare, ținîndu-l de vorbă pînă în Sinigaglia; cu toții aveau să intre în locuința ducelui: aici, la un semn, să pună mîna pe condottieri, iar oamenii ducali să le dezarmeze trupele. Totul s-a întîmplat după program. Paolo Orsini cu ducele de Gravina și Vitellozzo ies înainte: lipsea numai Oliverotto da Fermo, rămas în oraș. Cesare face un semn și don Michele, călăul lui, pleacă să se asigure și de acesta. Intră cu toții în oraș, descalecă la casa ducelui, sosește și Oliverotto: un semn, și toți sînt prizonieri.

Machiavelli urmase și el armata ducelui și intră în Sinigaglia tocmai cînd soldații jefuiau orașul. În toiul nopții se grăbește să scrie marea veste Senioriei și caută un om să-l trimită imediat la Florența. „Depeșa" lui e într-adevăr „telegrafică" și denotă uimirea spectatorului. „Azi dimineață ducele plecă cu toată armata și veni la Sinigaglia, unde erau toți Orsinii și Vitellozzo. Îi făcură alai: cum intră cu ei în oraș, făcu semn gardei și-i făcu prizonieri. I-a prins pe toți și acum jefuiesc încă orașul. Sînt orele 23. Sînt foarte îngrijorat, nu știu dacă voi putea expedia scrisoarea, nu pleacă nimeni. Voi scrie alta mai pe larg; după părerea mea nu vor apuca vii ziua de mîine". Găsește, se vede, un curier, căci adaugă în postscriptum: „Am dat aducătorului trei ducați; mai dați-i trei". Sumă considerabilă atunci: vestea merita însă cheltuiala.

Lunga scrisoare anunțată e expediată, dar nu ajunge niciodată la Florența: drumul era greu și așa de nesigur în vremurile acelea. Aceeași soartă o au și alte scrisori: noroc că secretarul luase obiceiul la începutul fiecărui raport să repete în rezumat scrisorile precedente[49].

În aceeași noapte, pe cînd desigur erau date ordinele pentru uciderea a doi din condottieri, Cesare Borgia cheamă pe Machiavelli să-i dea instrucțiuni ce să comunice Senioriei. Nu pierdea nici o clipă omul acesta. Liniștea, siguranța și luciditatea lui uimesc pe agerul florentin. „Mă chemă apoi pe la orele două din noapte și cu fața cea mai bună din lume (e colla miglior cera del mondo) se bucură cu mine de acest succes, spunîndu-mi că-mi vorbise cu o zi înainte dar nu-mi descoperise totul, ceea ce era adevărat[50]; aduse apoi vorbe înțelepte și pline de afecțiune pentru cetatea noastră, arătîndu-mi toate cuvintele care-l fac să dorească prietenia voastră... *Tale che mi fece restare ammirato*" (seris. din 1 ian. 1503).

După congratulări, îl roagă să comunice Senioriei aceste trei lucruri: întîi, să se bucure de succesul unei întreprinderi care a suprimat pe cei mai mari dușmani ai regelui, ai lui și ai Florenței, și să nu uite că datorează aceasta numai lui. Al doilea, să binevoiască Senioria să arate lumii întregi că îi este prietenă; *fare ogni demostrazione di essere suo amico* (de prietenia reală îi păsa mai puțin ca de manifestarea ei...).

Al treilea, dacă ducele Guidobaldo, care scăpase de măcel, se refugiază pe teritoriul florentin, Senioria să pună mîna pe el și să i-l predea. Aici Machiavelli, cu toată admirația lui pentru duce, nu uită, în ziua aceea de sînge,

de cinstea lui nici de a republicii pe care o reprezentă şi răspunde imediat că nu e de demnitatea Florenţei să-i predea un astfel de refugiat şi Seniorii nu o vor face niciodată: *che voi nol faresti mai.* Şiretul duce, primind în piept replica acerbă şi demnă, *ripose che io parlavo bene,* şi că-i ajungea ca Seniorii să-l ţină pe Guidobaldo şi să nu-i dea drumul fără consimţămîntul lui.

La sfîrşitul aceleiaşi scrisori Machiavelli adaugă: „Astă noapte la ora zece, ducele puse să ucidă pe Vitellozzo şi messer Oliverotto da Fermo; ceilalţi doi (Paolo Orsini şi ducele Gravina) au rămas încă vii, pînă ce se va vedea dacă papa a pus mîna pe cardinal şi ceilalţi (Orsini) care erau la Roma". Cei doi condottieri n-au ştiut să moară demn: în *Descrizione,* Machiavelli spune că „non fu usato da alcuno di loro parole degne della loro passata vita"; căci Vitellozzo a cerut papei să-l ierte de toate păcatele, iar Oliverotto plîngînd arunca toată vina asupra lui Vitellozzo.

Despre cele petrecute la Roma după cursa de la Sinigaglia avem mărturii de mîna întîi: în depeşile ambasadorului veneţian Giustinian şi în *Diarium* lui Burchard. Papa aflînd de marea ispravă a lui Cesare jubilează şi vrea ca toţi din jurul lui, cardinali şi oratori străini, să se bucure împreună cu el: nu mai încetează cu laudele („entrò in un gran cantar della virtu e magnanimità del Duca"), după ce cu cîteva zile înainte, cînd nu pricepea „ce dracu făcea la Cesena" îl înjurase, în faţa curţii întregi, pe spanioleşte şi italieneşte, numindu-l *fio de putta bastardo*[51]. După instrucţiunile lui Cesare, pusese mîna pe ceilalţi Orsini, pe cardinal, pe protonotar, pe Jacopo di Santa Croce.

Lui Machiavelli unul din secretarii ducelui îi spuse că prinşii de la Sinigaglia vor fi duşi la Roma ca să fie judecaţi în regulă împreună cu tot neamul lor: *e juridicamente si giudicheranno.* Căci papa şi Cesare nu uitau că în tinereţea lor studiaseră amîndoi dreptul şi din

cînd în cînd îmbrăcau în forme legale nelegiuirile lor. De data asta trec peste aceste scrupule, grăbiţi cum erau să extermine repede tot neamul Orsinilor, ca să nu rămînă după ei cine să-i răzbune. Toţi prinşii sînt ucişi, fie la Roma, fie la Citta della Pieve, aşa că *il bellissimo inganno,* conceput în perfidie şi trădare, e desăvîrşit în sînge.

După lovitura aceasta, judecată magistrală de contemporani, Cesare porneşte mai departe cu armatele, iar Machiavelli se ţine după el. Scopul mărturisit de duce era să scape toate posesiunile Bisericii din mîinile tiranilor şi să le restituie papei, păstrînd pentru el numai Romagna. Toţi simţeau însă o ambiţie mult mai vastă. Drumul lui e acum triumfal: oraşele i se supun fără luptă şi el le primeşte în calitate de gonfalonier al Bisericii. Baglioni cu resturile armatei condottierilor fuge din Perugia şi se retrage la Siena: peruginii primesc pe Cesare strigînd: *duca, duca!* Sufletul conjuraţiei fusese tiranul de la Siena, Pandolfo Petrucci: împotriva acestuia îşi îndreaptă acum Borgia armele şi intrigile. I-ar fi uşor să pună mîna pe Siena, dar, cum spune lui Machiavelli, ştie că *il maestro della bottega,* stăpînul prăvăliei, adică regele Franciei nu i-ar permite. Trimişilor sienezi le spune că nu vrea statul lor ci numai izgonirea lui Pandolfo. Caută cu orice preţ să pună mîna pe tiran: „După ce am luat armele duşmanilor, vreau acum să le iau şi creierul, adică pe Pandolfo, capul şireteniilor..."

În vremea asta papa, tot după vorba ducelui, se sileşte să-l adoarmă cu scrisori (addormentarlo con li brevi): „eu însă am să înaintez cu armata: e bine să înşeli pe cei ce au fost meşterii înşelăciunilor". Are nevoie de sprijin „moral": „doresc ca Seniorii tăi să mărturisească şi să publice că intenţia mea e numai să pun mîna pe acel tiran"; asta pentru ca toată Italia să fie sigură de prietenia dintre el şi Florenţa[52]. Dar Petrucci era un vulpoi bătrîn pe care nici papa nu-l putea adormi cu scrisorile lui, nici

ducele să-l prindă în culcuș. Ca să ridice lui Borgia pretextul de a ataca Siena, părăsește orașul de bunăvoie, și se retrage la Lucca, plîns de sienezi: știuse să se facă și temut dar și iubit. Zadarnic încearcă Cesare să-l asasineze prin emisarii lui: după două luni, sprijinit de regele Franciei și de Florența, Pandolfo se întoarce la Siena.

La 8 ianuarie, de la Assisi, Niccolo scria Seniorilor că „aici încep să se mire toți cum de n-ați scris nimic acestui principe *in congratulazione della cosa nuovamente fatta da lui in benefizio vostro*". E drept că Senioria, deși avea cuvinte să se bucure de suprimarea marilor ei dușmani Orsini și Vitellozzo, nu s-au grăbit deloc să felicite pe Borgia de isprava de la Sinigaglia. Spre lauda ei, Senioria, citind destul de clar în jocul ducelui, nu a răspuns în tot timpul misiunii lui Machiavelli decît cu multă circumspecție și numai cu vorbe – *generaliter* – la toate cererile și protestele de dragoste. Cum tot trebuia să spună un cuvînt, Machiavelli primește instrucțiuni (scrisoare sosită după 8 ianuarie) să se ducă la Excelența Sa și să se congratuleze cu ea „în numele nostru, însă cu modestie, arătînd că presupunem că lucrul s-a petrecut în mod cuviincios și numai pentru că aceia îi dăduseră motiv, așa ca să nu avem aerul că ne bucurăm de o nelegiuire".

Cînd scria acestea, Senioria nu cunoștea încă amănuntele, însă știa că e vorba de o ispravă borgiană; de aceea adaugă pentru Machiavelli: „Noi bănuim că tot ce s-a întîmplat a fost săvîrșit în chip necinstit și nelegiuit". Iată o notă bună pentru Seniorii florentini, într-o vreme cînd judecata morală este așa de pervertită.

Cu toate protestările lui de prietenie dezinteresată, ducele nu întîrzie mult pînă să prezinte nota Senioriei. Natura lui rapace iese iară la iveală, dar de data asta e cam naiv. La 8 ianuarie îi spusese lui Machiavelli în treacăt: „Suprimarea *(lo spegnere)* lui Vitellozzo și distrugerea neamului Orsinilor ar fi costat Senioria două sute de mii de ducați și nici nu i-ar fi reușit așa de bine *(sì netto)* cum mi-a reușit mie..." Peste două zile la Torsiano, revine și pune chestiunea astfel: „Dacă acum un an aș fi promis Senioriei să sting pe Vitellozzo și Liverotto, să prăpădesc pe Orsini, să izgonesc pe Gianpaolo și Pandolfo, și i-aș fi cerut o sută de mii de ducați, sînt sigur că ar fi alergat să mi-i dea. Acestea izbutind așa de pe deplin, și fără cheltuiala, truda sau sarcina ei, deși obligația nu este *in scriptis*, e totuși tacită; de aceea ar fi bine să înceapă a o plăti, ca să nu pară nici mie nici altora că e ingrată, ceea ce nu e nici în firea nici în obiceiurile ei". Nu petrecuse Cesare degeaba, în tinerețea lui, un an la școala de drept din Pisa... Argumentul juridic nu impresionează deloc Senioria: nu-i plătise ea *condotta*, care era *in scriptis*, cu atît mai puțin era să-i plătească sutele de mii de ducați din obligații tacite: avea și Florența juriștii ei!

Ambasadorul cerut cu atîta insistență de Borgia și de Machiavelli este în sfîrșit desemnat. Jacopo Salvati vine înaintea ducelui și întîlnește curtea la Castello della Pieve. Machiavelli mai stă cîteva zile cu noul orator, atît cît să scrie o relațiune amănunțită a legațiunii lui. Din aceasta nu s-au păstrat decît primele foi: restul s-a pierdut. Ultima lui scrisoare este din Castiglione Aretino, la 21 ianuarie 1503: peste cîteva zile era la Florența.

Astfel se sfîrșește această memorabilă legațiune. Machiavelli se întoarce bogat cu o nouă experiență și cu o obsesie: aceea a figurii teribilului duce. Zilele din Romagna sînt hotărîtoare pentru cugetarea lui: acolo pricepe că trebuie să fie o știință a guvernării oamenilor, acolo găsește un om care realiza trăsăturile fundamentale ale conducătorului de oameni. Văzuse și cunoscuse destui conducători de oameni secretarul florentin și avea să cunoască încă mulți, dar nici unul nu i-a apărut cu tăria, unitatea și consecvența lui Cesare Borgia.

Un om care știe să vrea și cum să vrea, stăpîn pe sine și pe evenimente, un dominator; cunoscător al oamenilor și al mijloacelor de a-i stăpîni; lovind repede și direct cînd e de lovit; ocolind, așteptîndu-și timpul cînd adversarul nu poate fi doborît dintr-odată; leu sau vulpe, după nevoie; blînd cînd îi poate folosi blîndețea, aspru, crunt și nemilos, însă niciodată fără rost; toate în vederea țintei care nu-i iese niciodată din minte. Așa i-a apărut omul de la Urbino și Sinigaglia, distrugătorul de tirani, condottierul care, renunțînd la armele străine și mercenarii, își făurise arme proprii, ajunsese în cîțiva ani stăpînul Italiei de mijloc și, fără acea *estrema malignità di fortuna* care l-a doborît, cine știe unde ar fi ajuns.

Asupra acestei imagini începe să lucreze închipuirea lui Machiavelli și să clădească, încetul cu încetul, prin vîrtejul treburilor zilnice și nenorocirilor ce se abat asupra patriei, imaginea ideală a Principelui, a omului providențial care va mîntui Italia. Această imagine, așa cum e precizată în opusculul care a făcut faima și a cășunat scandalul numelui lui Machiavelli, nu coincide în totul cu chipul real al fiului papei Alexandru. Era în secretarul florentin un ciudat amestec de realism și de închipuire; însă instinctul lui artistic nu-i anihila spiritul de observație; ambele tendințe nu se combăteau, căci lucrau succesiv: întîi cercetarea pătrunzătoare a materialului de observație, pe urmă generalizarea, clădirea artistică. Așa se întîmplă și cu Cesare Borgia. Cît timp observă omul real, Machiavelli nu dă dreptul închipuirii să lucreze: se silește să priceapă omul, să-l pătrundă, să-i ghicească resorturile ascunse. Îl admiră desigur, dar nu face din el un idol. Îl prezintă Senioriei florentine așa cum este: un om formidabil și favorizat de noroc. Dar nu uită un singur moment că el e florentin și că omul acesta poate fi o primejdie pentru patria lui; de aceea îi ține piept și judecata lui rece niciodată nu e întunecată. Judecată rece

care e din ce în ce mai nemiloasă, cînd ducele, spre sfîrșitul carierei lui, se dezminte și comite erori. Vom vedea cum Machiavelli asistă la prăbușirea lui și cum îl judecă atunci. Din însăși catastrofa lui avea să tragă învățăminte pentru Principele ideal...

Mai tîrziu, cînd omul pierise și încetase de mult să fie o amenințare pentru Florența, închipuirea lui Machiavelli are jocul liber. Cu trăsăturile fundamentale găsite la Cesare Borgia, la ducele dinainte de slăbiciuni și erori, cu trăsături găsite la alți *virtuosi* ai timpului, secretarul florentin va crea imaginea ideală a Principelui liberator.

CAPITOLUL 4

PRIMA LEGAȚIE LA ROMA: PRĂBUȘIREA VALENTINULUI

I. Strîmtorările Florenței. – II. Isprăvile papei Alexandru VI. – Moartea lui și boala lui Cesare. – Alegerea papei Pius III. – III. Prima Legație la Roma: Alegerea lui Iuliu II. – Papa della Rovere și Cesare Borgia. – IV. „Impasibilitatea" lui Machiavelli față de prăbușirea ducelui. – V. *Il meraviglioso silenzio di Niccolo.*

I

Seniorìa florentină reușise în politica ei de amînare față de Cesare Borgia: alianța formală cerută cu atîta stăruință de fiul papei se îndepărta tot mai mult. Florentinii nu voiau să încheie nimic, fără consimțămîntul regelui Franciei, cu un om așa de primejdios. Ludovic XII, după ce ajutase atîta pe duce, începuse să piardă orice încredere în papa Alexandru, pe care-l simțea, versatil și incoerent în politică cum era, că se apropie acum de spanioli, tot mai amenințători la Napoli contra francezilor. Nemulțumirea regelui față de neamul Borgiilor împiedica Florența să se lege cu ei. Republica trecea iară prin ceasuri grele:

deoparte Cesare Borgia cu veșnicile lui amenințări, supărat de întoarcerea la Siena a lui Pandolfo Petrucci, cu ajutorul Franciei și Florenței; de alta Pisa cu veșnicul ei război; o nouă armată franceză avea să treacă prin teritoriile florentine ca să meargă spre Napoli: încurcături de tot felul se puteau isca dintr-o zi într-alta. Și Florența nu avea nici bani, nici armate. Bani nu se puteau procura decît punînd noi biruri. Cetățenii se plîngeau și nemulțumirile creșteau împotriva Gonfalonierului. Nici o propunere de impozit nu putea trece în Consiliul major. După multă luptă, Soderini izbuti, în urma unui discurs solemn, în care expunea primejdia amenințătoare asupra Statului, să obțină noile biruri: o *decima* asupra tuturor bunurilor imobile și o taxă *(arbitrio)* asupra profesiunilor libere. Astfel republica putu face față greutăților.

Amintim aceste împrejurări pentru că în manuscrisele rămase de la Machiavelli s-a descoperit (în 1822) o scurtă scriere intitulată *Parole da dire sopra la provvisione del danaio,* conținînd, probabil, tema discursului lui Soderini care a dus la votarea impozitelor. Se recunoaște în acest discurs mîna secretarului: concisie elegantă, logică strînsă, maxime de politică generală[53]. Ideea centrală e aceasta: statele nu se pot menține decît prin forță și prudență. Florentinii au dat dovadă de prudență în împrejurările politice ale timpului din urmă, dar forța le lipsește, căci sînt dezarmați. Sînt prada oricui ar voi să-i atace: Francia, Veneția, Papa, Valentino. Din pricina acestuia din urmă au fost de două ori la un deget de pieire. Dar se va răspunde că Florența are alianțe. Desigur, „dar între particulari legile, pactele, contractele scrise fac să se observe credința; între stăpînitori, armele". Regele Franciei? Ne e prieten desigur, „dar nu poți pune mereu mîna pe spada altuia"; e mai bine să ai spada ta alături și să o încingi cînd e nevoie. Cu toate primejdiile trecute, Florența nu se înțelepțește. „Cînd vedeți soarele, credeți că n-o să mai plouă niciodată". În opt zile Valentino

poate năvăli în stăpînirile florentine, venețienii în două. Nu e sacrificiu pe care să nu-l merite libertatea. Nu faceți ca cei din Constantinopoli cînd năvălea turcul: cînd împăratul le-a cerut bani ca să împiedice prăpădul, *„e' se ne feciono beffe"*; iar cînd tunul bătea în ziduri, i-au adus, plîngînd, toți banii lor: dar era prea tîrziu...

„Nu știți cît timp pierdeți și cît ați pierdut; o să-l plîngeți fără folos, dacă nu vă schimbați părerea. Căci vă spun că soarta nu-și schimbă hotărîrea unde nu se schimbă rînduiala; nici cerul nu vrea și nu poate susține un lucru care vrea să meargă singur la pierzare. Nu pot crede asta despre voi, văzîndu-vă florentini liberi și libertatea în mîinile voastre..."

Cu banii strînși reîncepe lupta contra Pisei. Dar nu numai cu armata de luptători, fie ei și mercenari, ci după nenorocitul obicei al timpului, cu expediții de jaf: se înrolau *guastatori* ori *marrainoli*, oameni care nu luptau ci numai distrugeau recoltele, satele, tot ce le ieșea în cale. Machiavelli, de la masa lui din Palazzo Vechio, dă ordine și instrucțiuni comisarilor florentini care conduc întreprinderea. Dar nu aceasta era miliția visată de el: nu *marrainoli*, ci adevărați soldați îi trebuiau Florenței. Intreprinderea încetează însă repede: în vară trupele franceze conduse de La Trémoille apar în drumul lor spre Napoli și republica vrea să-și păstreze libere forțele, pentru orice împrejurare.

II

La Napoli lucrurile se stricaseră rău. Cei ce împărțiseră prada aragonilor nu se putuseră înțelege între ei. Spaniolii sub conducerea lui Consalvo de Cordova, „Marele Căpitan", atacă pe francezi și cu toate ajutoarele sosite, după un șir de victorii, aproape îi izgonesc din Napolitan; după ocuparea capitalei, nu le rămîn decît puține fortărețe pe la granițe. Papa Alexandru, prins iară între două focuri, nu știe cum să se hotărască: ducele ținea încă cu Franția, dar pontificele, în inima lui, înclina spre Spania: trata mereu cu unii și cu alții, însă pe sub mînă favoriza pe spanioli. „E certo che il Papa in segreto favorisce gli Spagnuoli", scrie oratorul venețian Giustinian[54].

Victoriile spaniole i se par un semn al voinței divine: „e se Dio vuol cosi nui non dovemo voler altramente". După vorba venețianului, papa nu mai știa unde să-și odihnească capul, însă nu renunța la marile lui planuri pentru Cesare. Îi trebuia însă, mai mult ca oricînd, bani și iară bani. Spre bătrînețe îl apucase un fel de frenezie de avariție. Toate mijloacele îi erau bune ca să facă parale. Giustinian, în depeșile lui, urmărește zi cu zi simoniile și prădăciunile pontificelui. Într-o zi creează dintr-odată optzeci de slujbe noi în Curie, pe care le vinde cu 760 ducați fiecare; peste cîteva săptămîni numește deodată nouă cardinali, pe preț de la 20.000 ducați în sus. Dar astea erau măruntișuri. Sutele de mii de galbeni și le procura prin alte mijloace: papa se făcuse moștenitorul tuturor cardinalilor; îi lăsa să se îmbogățească, cum făcea și cu oamenii care-l serviseră pe el și pe duce, și cînd i se părea măsura plină[55] îi expedia pe lumea cealaltă.

Toată curtea tremura, înalți prelați ca și nobili romani: fiecare aștepta să-i vină rîndul. Jacopo de Santa Croce, protonotarul implicat în afacerea Orsinilor, plătise zece mii de ducați să scape cu viață: papa încasează banii, dar a doua zi pune să-i taie capul și-i confiscă toate bunurile. În iulie 1502 moare cardinalul de Modena, în aprilie cardinalul venețian Michiel; otrăviți amîndoi, și papa îi moștenește. Cînd Giustinian, a doua zi după

moartea lui Michiel, se duce la papă, îl găsește închis numărînd banii mortului și plîngîndu-se că n-a găsit decît 23.832 galbeni, „pe cînd tot orașul pretinde că a moștenit o sută de mii..."

Nici rudele papei nu sînt cruțate: Giovanni Borgia, cardinal de Monreale, nepot al lui Alexandru, om bogat, moare și el de o moarte suspectă. Giustinian se duce să-i prezinte condoleanțe; papa se scuză că nu-l poate primi din pricina durerii de pierderea nepotului: „Nostro Signor si excusò esser fastidito per la morte di questo cardinal suo nipote...", și venețianul subtil adaugă: „el fastidio doveva esser in contar danari e manizar zogie: necazul îi era să numere banii și să mînuiască giuvaerele..."[56]. Prelați, nobili, oameni de casă, evrei, *marrani*, toți erau jefuiți sub tot felul de pretexte: *„sono tutte invenzioni da far danari"*, scria oratorul florentin Vittorio Soderini.

Urgia borgiană nu avea să mai dureze mult. Deznodămîntul tragediei e brusc și strașnic pentru amîndoi Borgia. La 5 august, seara, papa și ducele cinaseră la via vaticană a cardinalului Adriano da Corneto. Peste cîteva zile cîteșitrei cad bolnavi. Umblau atunci prin Roma, unde vara a fost pururea nesănătoasă, niște friguri rele; mulți din ambasadori și din demnitarii Curiei erau bolnavi. Starea papei și a ducelui se agravează din ce în ce: oratorul Giustinian în depeșile ce trimite la Veneția și Burchard în Diarium notează zi cu zi progresele bolii. Papa avea atunci 73 ani, era corpolent și numai viață cumpătată nu dusese; îl amenința congestia cerebrală: i se ia sînge, însă febra crește mereu. Cesare e și el între viață și moarte. În Vatican zăpăceala e la culme: fiecare caută să pună deoparte ce poate. Oamenii ducelui intră în Roma. La 18 august, pe înserate, papa moare, părăsit de toți, aproape singur. Cum expiră, don Michele, cu oamenii lui, intră în palat și fură, pentru Cesare, toți banii și giuvaerele ce găsește în tezaurul papal; slugile jefuiesc restul. În

aceeași zi și ducele era muribund; dar tinerețea lui biruiește și scapă cu zile. Pontificele e lăsat ca un cîine. Înmormîntarea lui, așa cum e descrisă de Burchard (*Diarium*, vol. III (aug. 1503) p. 238 și urm.), e un tablou sinistru. Nici un cardinal nu vine să se roage la căpătîiul lui. În noaptea morții rămîne întins pe o masă, cu două lumînări la cap, *et nemo cum eo.*

A doua zi e dus, fără nici o pompă, la San Pietro. Cadavrul e negru și îngrozitor la vedere. Slugile se bat cu cioclii și cu preoții în bazilică. „Nu erau nici lumînări, nici candele, nici preoți, nici nimeni să veghieze asupra papei mort", scrie Burchard. Cînd să-l pună în coșciug, cadavrul umflat cum era nu încăpea înăuntru; atunci cioclii îi scoaseră mitra *et cum pugnis pestarunt eum ut capsam intraret:* îl îndesară cu pumnii ca să intre în ladă. Francesco Gonzaga, marchizul de Mantova, aflîndu-se pe atunci la Roma, scria soției sale, vestita marchiză Isabella:

„La mormînt fu dus fără multă cinste, și de pe catafalc fu tîrît de un hamal, cu o funie legată de picior, căci nu se găsea nimeni care să vrea să-l atingă; i se făcu o înmormîntare așa de sărăcăcioasă, că pînă și pitica, femeia șchiopului, are la Mantova una mai de cinste..."[57].

Ca și cum n-ar fi fost destul de întunecată legenda Borgiilor și destul de încărcată viața lor ticăloasă, sfîrșitul acesta năprasnic a făcut să se nască o altă legendă: moartea papei n-ar fi fost naturală ci cășunată de vestita otravă Borgiană. Rapida descompunere a cadavrului, îmbolnăvirea deodată a papei, a ducelui și a cardinalului Adriano, au venit în ajutorul acestei presupuneri.

Papa și ducele ar fi voit să otrăvească pe cardinal; sosind însetați la vie, din greșeală li s-ar fi dat și lor să bea din vinul otrăvit. Martorii imediați ai morții, și în special Giustinian și datariul Burchard, nu vorbesc deloc de otravă, ci numai de *febbre terzanna* și apoplexie adusă de friguri: simptomele date de ei sînt ale teribilei malaria

romane. Legenda otrăvirii se va fi creat atunci, dar numai cronicarii și istoricii posteriori au adoptat-o. Cel care o afirmă cu siguranță și care a impus-o istoriei cu prestigiul lui, e Guicciardini (*Istoria d'Italia*, libro VI, cap. I), adversar neîmpăcat al Borgiilor; numai că istoricul florentin simplifică faptul și pune moartea papei imediat după cina de la via cardinalului, pe cînd boala a durat două săptămîni întregi.

De la Guicciardini încoace toți istoricii au afirmat același lucru, pînă la minuțiosul și bine informatul Burchardt (*Kultur der Renaissance in Italien*, vol. I, p. 147 a traducerii franceze). Gregorovius, care a adunat toate mărturiile contemporane asupra morții papei, în *Istoria Papilor* (tom. VII, p. 495 și urm.) înclină spre otrăvire; în *Lucrezia Borgia* (p. 273, ed. ital.) declară că faptul rămîne incert. Lucrul nu s-a putut lămuri definitiv decît după publicarea *Diariului* lui Burchard și depeșelor lui Giustinian: de atunci s-a renunțat la presupunerea otrăvirii.

Astfel ia sfîrșit pontificatul plin de crime al lui Alexandru VI. Dar moartea papei atrage și prăbușirea fiului. Cesare se gîndise de mult că tatăl său va avea să moară într-o zi și-și luase toate măsurile pentru împrejurarea aceasta. Numai că – cum a mărturisit lui Machiavelli în zilele cînd avea să fie ales papă Iuliu II[58] – nu se gîndise niciodată că s-ar putea ca în ziua morții papei să se găsească și el pe moarte. De ar fi fost în picioare atunci, ar fi putut, cu armata ce avea, fie să se întărească în Romagna cucerită de el, fie chiar să ia Roma și să se proclame tiran în casa Sfîntului Petru[59]. El însuși pe moarte, în clipa cînd avea să se hotărască soarta lui, nu poate executa nimic din planul ce închipuise.

Și totuși numele lui făcea încă spaimă în Roma: zăcea în Vatican, înconjurat de cardinalii spanioli și oamenii lui de încredere; trupele lui țineau Castel Sant

Angelo, de unde tunurile amenințau Roma; era însă prea tîrziu: voința lui de fier biruiește boala, dar lucrurile au să se hotărască acum în afară de el. Trupele franceze tăbărau în jurul Romei, dușmanii neîmpăcați ai Borgilor se întorceau din exil: Cesare nu putea lua nici o parte la alegerea noului papă.

La 22 septembrie e ales papă cardinalul de Siena, Francesco Todeschini dei Piccolomini, nepotul lui Pius II, care ia numele de Pius III. Conclavul se adunase în spaimă și ca să termine mai repede ajunsese la un compromis între partidele în luptă: soluția era numai o amînare, căci noul papă era un muribund. La încoronare era așa de bolnav încît nici nu putea să se țină pe picioare. Pius II nu domnește nici o lună întreagă, căci la 18 octombrie moare. Acum începea lupta adevărată pentru scaunul papal. Partidul francez susținea pe cardinalul Georges d'Amboise, arhiepiscop de Rouen, ministrul lui Ludovic XII.

Cardinalul venise la Roma, pe cînd armatele franceze se aflau în vecinătate, însoțit de cardinalul Ascanio Sforza, fratele lui Ludovic: ca să fie ajutat de el la alegere, *il Roano* îl scosese din închisoare. Spaniolii aveau și ei candidatul lor, însă cel mai abil și mai tare dintre toți papabilii era cardinalul Giuliano della Rovere, nepotul papei Sixt IV, dușman neîmpăcat al borgiilor, care-l ținuseră zece ani în exil. Acum, însănătoșit, ar fi trebuit să-și spună cuvîntul și Cesare Borgia.

Dacă nu putea să facă un papă *a suo modo*, după gustul lui, ar fi trebuit, după cum observă Machiavelli (*Principe*, VII) să împiedice alegerea unuia care-i era dușman; logica îi dicta să lupte pentru alegerea unui spaniol sau a cardinalului de Rouen, susținut de regele Franciei. „Cu nici un chip nu trebuia să consimtă la papatul acelor cardinali pe care-i ofensase sau care, ajungînd papi, s-ar fi temut de el. Pentru că oamenii fac

rău altora sau de teamă sau din ură... " Dar Cesare Borgia, despre care Giustinian scria, îndată după moartea lui Alexandru VI, „che sta molto perplexo, *et nescit quo se vertat nec ubi reclinet caput*", era acum numai umbra teribilului Valentino: toată prudența și istețimea lui dau greș de data asta.

III

Pe cînd la Roma scaunul Sfîntului Petru era obiectul unui tîrg scandalos, și voturile se vindeau pe bani peșin sau pe făgăduieli de înalte slujbe (ambasadorul venețian Giustinian scrie: „de acum înainte nu mai e deosebire între pontificat și sultanat, pentru că *plus offerenti datur*")[60], – în statele ce fuseseră sub stăpînirea lui Cesare Borgia se petreceau mari schimbări: tiranii izgoniți de el se întorceau, primiți în sărbătoare de orășeni, iar venețienii își îndreptau privirile asupra orașelor și ținuturilor din apropierea granițelor republicii. Astfel aceștia ocupă repede Faenza și Val di Lamone. Mișcarea Veneției pune pe gînduri pe florentini. Senioria dă ordine comisarilor și podestaților ei – ordine scrise de Machiavelli – să favorizeze pretutindeni Biserica, ori pe foștii tirani dacă se întorc și la rigoare chiar pe Borgia, numai și numai să împiedice înaintarea Veneției. Tendința de hegemonie, de „monarhie asupra Italiei", afirmată de republica lagunelor era nesuferită tuturor celorlalte state italiene, mari ori mici.

Asupra acestor evenimente Senioria hotărăște, la 23 octombrie 1503, cînd aude de moartea papei Pius III, să trimită la Roma pe Machiavelli, cu însărcinarea să

prezinte condoleanțele republicii, să ducă scrisori mai multor cardinali, să încheie, de acord cu cardinalul de Rouen, pentru Francia și Florența, *o condotta* cu Gian Paolo Baglioni și mai ales să observe tot ce se întîmplă în timpul Conclavului și să țină Senioria la curent zi cu zi: „ci tenga diligentemente avvisati di per dì di tutto quello che accaderà degno di notizia". La Roma Machiavelli trebuia să se țină în atingere și oarecum sub ordinele cardinalului de Volterra – *il cardinale nostro* – Francesco Soderini, fratele gonfalonierului, care se ocupa acolo de afacerile mari politice și religioase ale Florenței.

Niccolo sosește în cetatea eternă tocmai asupra înmormîntării papei defunct. Sfîntul Colegiu se pregătea să intre în conclav; intrigile și tîrguiala voturilor erau în toi. În oraș, nesiguranță și învălmășeală, pricinuite mai ales de prezența atîtor condottieri care stau să încheie *condotte*, unii cu Francia, alții cu Spania. Aceștia îi par „mai curînd tîlhari decît soldați: *sono piuttosto latroncoli che soldati*" (scris. din 29 oct.). Secretarul se ocupă de condotta cu Baglioni și de chestiunea orașelor din Romagna și Marche, dar ceea ce-l pasionează e mai ales atitudinea lui Cesare Borgia și candidaturile papale. După recomandația Senioriei notează zi cu zi ce se întîmplă. Un *diarium* nemaipomenit de interesant.

Cesare, întremat, se găsea la Roma și avea încă mari speranțe: „Il duca si sta in Castello, ed è più in speranza che mai di fare gran cose, presupponendosi un papa secondo la voglia degli amici suoi" (28 oct.). Avea încă destulă vază și cuvîntul lui putea apăsa greu în alegerea noului papă. „Ducele Valentino e cercetat foarte de cine dorește să fie papă, din pricina cardinalilor spanioli, oamenii lui; și destui cardinali s-au dus zilnic să-i vorbească în Castello: așa că se crede că viitorul papă îi va fi obligat; și el trăiește cu speranța să fie ajutat de noul pontifice" (30 oct.).

Cînd Machiavelli soseşte la Roma, candidatura cardinalului della Rovere avea cei mai mulţi sorţi de izbîndă. Chiar de a doua zi scrie Senioriei că după părerea generală cardinalul e ca şi ales. Totuşi, prudent, adaugă că deoarece cardinalii au o părere cînd sînt afară şi alta cînd sînt în conclav, e mai bine să se aştepte sfîrşitul. Conştiincios, notează că la 30 octombrie „si trova chi dà sessanta per cento sopra di lui", iar în momentul cînd conclavul începe, sorţii se ridică pînă la nouăzeci la sută! Ca la alergările de cai. Într-adevăr cardinalul de San Pietro in Vincoli (acesta era titlul de Giuliano della Rovere) lucrase mult, cu bani şi făgăduieli, şi izbutise să atragă de partea lui nu numai majoritatea cardinalilor dar şi pe cardinalul d'Amboise, fost candidat, şi pe ducele Valentino.

„Roano" văzînd că nu putea reuşi împotriva Spaniei, care n-ar fi tolerat un papă francez, îşi retrăsese candidatura şi-i lăsase drumul liber. Pe Cesare Borgia, cardinalul della Rovere îl umple de făgăduieli: îi lăsa lui toată Romagna, îl numea gonfalonier al Bisericii, un della Rovere avea să ia în căsătorie pe fiica ducelui... Acesta primeşte să susţină candidatura vechiului său duşman, dar nu de bunăvoie: el nu mai era în stare să impună un candidat; cum observă Machiavelli (scris. IV din 31 oct.), cardinalii spanioli umblau după îmbogăţire, iar însuşi ducele avea nevoie să fie „înviat": *perchè l' uno ha bisogno d' essere risuscitato, e quegli altri di essere arricchiti.*

În aceste împrejurări alegerea era o simplă formalitate a adunării voturilor. A fost unul din cele mai scurte conclave. În noaptea de 31 octombrie spre 1 noiembrie, cînd de-abia se strînsese Sfîntul Colegiu, un om al lui Vincula (aşa-i zice pe scurt Machiavelli cardinalului della Rovere), vine, însoţit de douăzeci oameni sub arme – aşa de nesigură era Roma în vremurile acelea [61] – să-l anunţe că alegerea e sigură, că papa ia numele de

Iuliu II, şi că au plecat în toate părţile călăreţi să ducă vestea. A doua zi dimineaţa, alegerea lui Iuliu II e anunţată *urbi et orbi.* Deşi ales prin simonie, un papă mare se suia pe scaunul Sfîntului Petru; mare ca personalitate, dar funest Bisericii şi Italiei. Aspră fire ligură, Giuliano della Rovere, violent, impetuos, era făcut să fie mai curînd condottier decît păstor de suflete. Fără să aibă nici el prea multe scrupule, ştiind şi el să simuleze şi să disimuleze, era opusul lui Alexandru VI: suflet de fier, fără şovăieli, fără slăbiciuni. Avea şi el rude şi nepoţi, dar nu se gîndea să le sacrifice interesele Bisericii. Gîndul lui de căpetenie, ideea fixă era să întărească prestigiul scaunului papal şi să ridice puterea politică a statului pontifical. Înţelegea să guverneze el, cu mîna lui de fier, şi Statul şi Biserica. Aceasta s-a văzut de a doua zi după urcarea lui pe tron.

Scăpat de grija intrigilor electorale prin scurta durată a conclavului, Machiavelli e liber să urmărească de aproape o dramă mult mai interesantă: aceea a relaţiilor dintre noul papă şi Cesare Borgia. Ce întorsătură avea să ia soarta ducelui? Lucrul interesează mult Senioria florentină, iar pe Machiavelli îl pasionează. Pe Seniorie o mai interesa şi atitudinea papei faţă de veneţienii care înaintau în Romagna: Machiavelli primeşte instrucţiuni precise să îndîrjească pe papă cît mai mult împotriva republicii rapace. Cu aceste două mari sarcini pe brate, scrisorile secretarului sînt acum de un interes palpitant. Se găseau în acel moment la Roma doi mari observatori: Niccolo al nostru şi oratorul veneţian Antonio Giustinian; scrisorile lor sînt un document de mîna întîi pentru cunoaşterea perioadei care aduce prăbuşirea „Valentinului" şi premerge ligii de la Cambrai. Giustinian nu avea eleganţa stilului direct al lui Machiavelli nici formulele lui incisive; avea însă mai multă experienţă diplomatică şi politică, şi o viziune a amănuntului precis, care scăpa uneori lui Niccolo, dus de imaginaţia şi spiritul lui generalizator să sară de la fapt la formula generală.

Lui Giustinian îi păsa mai puțin de Borgia, a cărui soartă i se părea de-acum pecetluită: îl interesa atitudinea papei față de republica ce reprezenta; din capul locului el ghicește hotărîrea nestrămutată a lui Iuliu II de a păstra neatinse, cu riscul de a aprinde Italia și Europa, toate stăpînirile Bisericii. Machiavelli însă, notînd zi cu zi evenimentele romane, urmărește mai ales vicisitudinile lui Cesare Borgia: scrisorile lui sînt un extraordinar buletin al relațiilor dintre Iuliu II și ducele a cărui stea apunea.

Chiar în ziua alegerii, Machiavelli notează că papa va avea multă trudă *(arà faccende assai)* să-și țină făgăduielile, căci multe din ele se bat cap în cap; se va vedea cui a promis *da dovero*. Lui Borgia i-a făgăduit tot ce a cerut, pentru că avea nevoie de el. Și acum Cesare așteaptă. Stă în palat „in un luogo che si chiama le Stanze Nuove", cu vreo patruzeci de oameni de ai lui și nu știe încă ce va face. Așteaptă încoronarea papei: i s-a promis că în ziua aceea va fi numit gonfalonier al Bisericii. Unii cred că se va duce la Genova, unde își are banii depuși pe la negustori; de acolo ar trece în Lombardia să recruteze oameni ca să intre în Romagna.

Alții, mai prudenți, cred că dacă rămîne în Roma, nu va sta mult, „căci e cunoscută ura ce pururea i-a purtat Sfinția Sa, care nu va fi uitat repede exilul de zece ani". Totuși, ducele e plin de încredere: „et il duca si lascia trasportare da quella sua animosa confidenza"; crede că vorbele altora vor fi mai statornice decît au fost ale lui... Machiavelli nu se încumetă să ghicească sfîrșitul: *bisogna aspettare il tempo che è padre della verità* (scris. VIII din 4 nov. 1503). Tot așa și cu promisiunile celorlalți: papa a făgăduit tot ce i s-a cerut: „perchè tutte sono state a volontà di chi ha chiesto". Va amîna papa ce va amîna, dar la urmă tot va trebui să se dea pe față.

În vremea asta vine de la Florența vestea că Imola s-a răsculat contra ducelui și că venețienii înaintează spre

Faenza. Machiavelli se duce îndată să arate scrisorile primite papei, cardinalilor italieni, cardinalului de Rouen și începe pledoaria lui contra Veneției. Le spune că acum nu mai e vorba de libertatea Toscanei ci de libertatea Bisericii; dacă lasă Veneția să se mărească, din suveran papa ar ajunge capelanul venețienilor. Vorba aceasta trebuie să fi impresionat mult pe Iuliu II, căci și-o apropie. Oratorul venețian Giustinian relatînd mult mai tîrziu (depeșa din 17 iulie 1504) o convorbire a papei cu un amic al venețianului, scrie că Iuliu II ar fi exclamat: „Venețienii ar voi să mă țină drept capelanul lor: asta nu va fi niciodată!"

Secretarul se duce să împărtășească proastele vești și lui Cesare, ca să-l încerce și să vadă „ce se putea teme sau spera de la el". Scena e epică. Ducele se înfurie de-a binelea: *si turbò sopra a modo*, și-și dădu drumul mîniei contra Florenței. Nu se plînge atît de Veneția cît de Senioria florentină, care i-a fost veșnic dușmană: dacă ar fi vrut, cu o sută de oameni Seniorii ar fi putut să-i păstreze statele. Acum va face el totul ca florentinii să se căiască: s-a săturat să fie mereu păcălit *(uccellato)* de ei; va da pe mîna Veneției tot ce i-a rămas și va vedea curînd Florența ruinată, iar el va rîde: *e lui è per ridersene*, căci francezii cu încurcăturile lor în Napolitan nu vor putea să o ajute...

E qui si distese con parole piene di veleno e di passione: se întinse cu vorbe pline de venin și de patimă. Machiavelli îl ascultă liniștit și-l lasă să-i treacă furia. „Nu-mi lipsea materia să-i răspund și nu mi-ar fi lipsit nici vorbele; totuși luai hotărîrea să-l îmblînzesc cu încetul (di andarlo addolcendo), și mă despărții de el cum putui mai cu îndemînare, *che mi parve mill' anni*, că mi se păru o mie de ani" (scris. IX fără dată, probabil 6 nov.). Machiavelli se grăbește să dea socoteală de această întrevedere cardinalilor de Volterra și Rouen. Francezul se tulbură de vorbele ducelui și exclamă:

– Dumnezeu n-a lăsat pînă acum nici un păcat nepedepsit şi nu va lăsa nici pe ale acestuia!

Soderini se duce şi el la Borgia. Mîniosul duce se plînge şi lui de Florenţa, de Veneţia, de Francia, de papă, de toată lumea. „Monsignor reverendissimo îi arătă că e de prisos să dispere, căci disperarea se întoarce *ut plurimum* asupra capului celui ce disperă", şi cu vorbe bune vrea să-i dea curaj (scris. X, 7 nov.). Decepţiile încep repede pentru Borgia: aşteptarea lui după gonfalonierat e zadarnică: papa se încoronează, Sfîntul Colegiu se adună, „dar nu s-a vorbit nimic despre treburile lui". Se fac pronosticuri rele despre el, dacă mai rămîne la Roma: „deşi pontificele e ţinut drept om de multă bună-credinţă, mulţi se tem că *alla fine e' non capiti male*" (scris. XI, 10 nov.).

Iuliu II în primele zile ale pontificatului său se arăta nehotărît şi şovăitor. Ştia el bine ce are să facă, dar deocamdată nu avea mijloacele necesare: îi lipseau şi banii şi armata. Şi pe urmă erau şi numeroasele făgăduieli ce distribuise cu dărnicie şi de care nu ştia cum avea să se ţină. De aceea la început e silit să „jongleze", *che giocoli di mezzo*, pînă ce împrejurările îi vor fi permis să ia o hotărîre. Complicaţiile erau destule în acele vremuri. Întîi conflictul franco-spaniol, în care papa trebuia să ia o atitudine. Nu se pronunţă însă nici pentru unii nici pentru alţii, deşi în sufletul lui erau *francese per affezione naturale*; de aceea se fereşte să facă ceva care ar putea supăra pe spanioli.

Al doilea, acţiunea Veneţiei în Romagna, unde erau atacate posesiunile Bisericii. Deşi hotărît să nu lase o palmă de pămînt şi gata să provoace pe toţi principii creştini contra Veneţiei – cum spusese cardinalului florentin – se preface dispus să primească scuzele republicii care declara cu ipocrizie că nu lucrase contra Sfinţiei Sale ci numai din ură împotriva ducelui. În al treilea rînd,

ducele Valentino: ce era de făcut cu el? Papa îi datora mult şi-i făgăduise şi mai mult. Nu voia să treacă, la începutul pontificatului, drept om care nu-şi ţine cuvîntul, dar nici nu putea să-şi ţină toate făgăduielile. Cum spunea lui Giustinian (scris. din 11 nov. 1503, vol. II, p. 288), nu avea de gînd să-i lase nimic în Romagna; dacă i-a promis ceva, voia ca promisiunea să se întindă numai „la păstrarea vieţii lui, a banilor şi lucrurilor ce a furat".

Dorinţa lui era să scape de Cesare, fără să aibă aerul că-l goneşte. De aceea îl sfătuieşte să plece în Romagna cu oamenii lui. Îi trebuia însă, ca să ajungă acolo, libera trecere prin teritoriile florentine. Papa se adresează Senioriei şi-i cere pentru duce şi oamenii lui un *salvocondotto*, însă trimişilor florentini, Soderini şi Machiavelli, le vorbeşte în termeni puţin stăruitori, aşa că aceştia pricep că pontificelui puţin îi pasă dacă obţine sau nu ceea ce a cerut. Lui Borgia îi păsa însă mai mult: la 11 noiembrie trimite după Machiavelli şi-l roagă, în termeni blînzi şi curtenitori, să stăruie pentru obţinerea voiei de trecere, promiţînd Senioriei tot felul de lucruri. Trecerea de la ameninţările din zilele trecute la blîndeţea din ziua aceea îl pune pe gînduri pe secretar.

De altfel de pretutindeni află că ducele e nehotărît şi şovăielnic; stăruie pentru libera trecere dar nu ştie dacă trebuie să plece sau nu în Romagna; să treacă direct prin Toscana, ori să ocolească pe mare pînă la Spezia sau alt port, şi de acolo pe uscat pînă la Ferrara... Cardinalul Soderini, care stă de vorbă cu el, îl găseşte *vario, irresoluto e sospettoso, e non stare fermo in alcuna conclusione*. Machiavelli nu mai recunoaşte pe omul de la Urbino şi Sinigaglia, cu hotărîrea grabnică şi execuţia fulgerătoare. I se pare că „loviturile soartei l-au încremenit, şi el, neobişnuit să le îndure, e prins ca într-o vîltoare". Un alt cardinal spune protonotarului Bentivogli că „ducele i se părea ieşit din minţi *(uscito di cervello)*;

nici el nu știe ce vrea să facă; e încurcat și nehotărît..." (scris. XVII, 14 nov.).

Senioria simte că steaua omului care a făcut-o să tremure atîta a apus. Cu toată temerea ce avea de înaintarea Veneției, crede că a sosit momentul să se dezbare de un vechi dușman; de aceea nu întinde mîna să-l scape. Consiliul celor Optzeci refuză libera trecere. Machiavelli se duce să explice papei motivele refuzului Florenței. „Disse che l'andava bene così"; îi răspunse că era bine așa, și că în fond era de acord cu Senioria. Soluția îi convenea papei: el părea că-și ține cuvîntul și împotrivirea venea de la alții. Voia însă să scape de Cesare cu orice preț: „*gli pare mill' anni di levarselo dinanzi*: să se ducă cu Dumnezeu; cît mai curînd atît mai bine".

Cînd ducele află că Florența i-a refuzat trecerea se înfurie din nou și trimite îndată după Machiavelli. O nouă scenă. Ca în vremurile cînd era puternic și însemna ceva, strigă și amenință ca un *uscito di cervello:* nu se aștepta la lovitura asta; sigur de *salvocondotto*, trimisese oamenii prin Toscana spre Romagna; aștepta numai o veste ca să plece și el. Să bage bine de seamă Senioria: e încă în stare „să o rănească în inimă". E în stare să se învoiască cu veneţienii, cu diavolul, cu oricine; să se ducă la Pisa, să-și cheltuiască tot ce-i mai rămîne, bani, forțe, prietenii, numai ca să-i facă rău!

Dar Machiavelli nu se mai sperie de el. Îl păcălește ca pe un copil spunîndu-i că refuzul nu e definitiv: n-are decît să trimită un om la Florența care să discute cu Seniorii și să stabilească, în numele lui, condițiile trecerii: Seniorii sînt dispuși să facă totul spre binele și folosul amicilor lor... Scriind toate acestea la Florența (scris. XIX din 18 nov.), Machiavelli adaugă că venind omul lui Borgia, Seniorii îl pot lăsa uitării și să facă ce vor pofti; cît despre soldații ducelui trecuți în Toscana n-au decît să-i dezarmeze *(svaligiarli)*: la Roma nimănui nu-i mai

pasă de Cesare Borgia. Și cardinalul d' Amboise e de aceeași părere; în privința siguranței ducelui, florentinii pot face după placul lor: „disse che voi facessi la comodità vostra".

În sfîrșit, ducele ia o hotărîre: după ce trimisese pe uscat, prin Toscana, o parte din oaste, 700 călări, el pleacă la Ostia unde așteaptă să se îmbarce spre Spezia, cu alți 4–500 oameni. Roma și papa răsuflă. „Il duca Valentino se ne è, col nome di Dio e con satisfazione di tutto questo paese, andato a Ostia" (scris. XXI. 20 nov.). Trimisul lui Cesare se duce la Florența pentru chestiunea trecerii. Machiavelli anunță însă Senioria că dacă acel messer Ennio aduce scrisori de recomandare de la cardinal e numai *per satisfargli e non per altro*, căci acum și papa și Roano ar lua în nume de rău acordarea permisiunii. Adaugă totuși că dacă magnificii Seniori găsesc nimerit să favorizeze pe Valentino o pot face, – *ancora che il papa arà più caro se gli dia la pinta:* deși papa ar fi mai mulțumit să i se dea brînci... (scris. XXII din 20 nov.). Într-adevăr Borgia era acum la marginea prăpastiei: un brînci și lumea s-ar scăpa de el.

În vremea asta veștile din Romagna sînt rele. Papa, „care era nou în scaun", suferă de neputința lui. Nu poate dormi nopțile „per queste cose di Faenza et di Romagna". Machiavelli speră însă în „natura sua onorevole e collerica". Veneţienii umblă să-l „adoarmă": trimit opt oratori *alla obbedienza*[92], ceea ce nu mai făcuseră pentru nici un papă și trimit continuu protestări de supunere. Dar papa, nu e înșelat. Ca să asigure stăpînirile Bisericii e în stare de orice. Dacă Veneția nu se astîmpără și nu restituie ce a luat, „se unește cu Francia, cu împăratul, cu toți principii creștini și nu se odihnește pînă ce n-o vede distrusă". Liga de la Cambrai se desemnează. Veneţienii amenințau nu numai stăpînirile Bisericii dar și pe cele ale Florenței. Cardinalul de Rouen se jură pe Dumnezeu și pe suflet că

regele e în stare să lase orice întreprindere oricît de importantă, ca să sară în ajutorul Florenței, dacă Veneția ar comite această *disonestà* (scris. XXVII, 24 nov.). Machiavelli, cu vederea lui clară, își dă seama că luarea Faenzei de către Veneția ori îi va deschide poarta care-i va da toată Italia, ori îi va aduce ruina.

Papa lăsase pe Cesare să plece la Ostia fără să-i fi cerut să predea cetățile de la Cesena și Forlì rămase credincioase ducelui, judecînd că erau mai sigure astfel decît să cadă în mîinile venețienilor. Răzgîndindu-se în urmă și găsind că e mai bine să le ia Biserica în stăpînire, trimite doi cardinali la Ostia să ceară predarea cetăților. Ducele refuză scurt. Atunci papa dă ordin galerelor regelui să-l aresteze și să-l aducă la Roma; de altă parte dă ordine la Siena și Perugia să prindă trupele ducale. La Roma se răspîndește zvonul că Borgia a fost aruncat în Tibru. Machiavelli se îndoiește și scrie Senioriei: „Cred că dacă nu s-a întîmplat încă așa, se va întîmpla; văd că acest papă începe să-și plătească destul de cinstit datoriile, și le șterge cu bumbacul călimării..."[43]. Toți îi binecuvîntează mîinile, continuă el, și le vor binecuvînta dacă va merge mai departe. „Și pentru că acum e prins, mort sau viu cum ar fi, *si può fare senza pensare più al caso suo*: să nu ne mai gîndim la el". Asprimea aceasta a indignat și indignează pe toți cîți au văzut în secretarul florentin un admirator fără condiții al Valentinului. Vom vedea care e explicația lucrului.

Ducele e acum la discreția papei. *E una volta si vede che questo papa la fà seco a ferri puliti*. Machiavelli, ca om al Renașterii, admiră lucrul bine făcut; cum admirase *il bellissimo inganno* de la Sinigaglia, admiră acum iscusința lui Iuliu II. Netulburat, cu o liniște înspăimîntătoare, notează zi cu zi agonia Valentinului. „Păcatele lui l-au adus la pocăință: *che Iddio lasci seguire il meglio*". „De acum Senioriile Voastre n-au să se mai gîndească cum o să ajungă (ducele) la țărm: *non hanno a pensare per ora dove possa spelagare*"[64]. Oamenii lui de la Ostia au fost împrăștiați și trimiși la vetrele lor; cei în drum spre Romagna au fost prinși și *svaligiati*; comandantul lor don Michele e prizonier. Gianpaolo Baglioni, care l-a prins, îl trimite papei; acesta se bucură foarte să afle astfel „toate cruzimile, tîlhăriile, uciderile, sacrilegiile și nelegiuirile făptuite la Roma de unsprezece ani încoace, împotriva lui Dumnezeu și a oamenilor". Ba încă papa dorește chiar să-i vorbească sinistrului don Michele, „adăugînd cu un surîs că vrea să învețe ceva tertipuri de la el, ca să cîrmuiască mai bine Biserica"[65]. Ducele e ținut sub pază în palat. Iuliu II nu vrea să-l silească să-i predea cetățile: vrea să le obțină *per via di accordo*. Celălalt umblă să subtilizeze, cere tot felul de garanții și cuvîntul cardinalului d' Amboise. Toți se feresc de el ca de un ciumat. Cardinalul francez îl primește *mal volentieri*. Papa ar fi fost dispus, după predarea cetăților, să-l dea în primirea cardinalului, care sta să plece: Roano nu e dornic să se încarce cu un asemenea tovarăș.

Cesare Borgia nu se arată mare în nenorocire. După moartea papei Alexandru toată purtarea lui fusese haotică. Acum, aproape prizonier, nu într-o închisoare, ci într-un palat, se umilește fără folos. Cere, de pildă, „ca o grație specială" să fie primit de ducele Guidobaldo d'Urbino, condottier acum puternic, dar pe care el îl deposedase pe vremuri, îl necinstise și-l urmărise cu o ură feroce. Guidobaldo refuză să-l primească și nu cedează decît în urma insistențelor papei. Cesare se tîrăște în genunchi înaintea lui, îi cere iertare de tot răul ce i-a făcut, „învinovățindu-și tinerețea, sfaturile rele, proastele obiceiuri și firea răutăcioasă a tatălui său papa, al cărui suflet îl blestemă..." Guidobaldo, care era om blînd și milostiv, e scîrbit de atîta josnicie: îi răspunde *poche parole cortesi*, dar în așa fel încît celălalt rămîne *pauroso assai e bene chiarito*[66].

În cele din urmă, și neavînd încotro, ducele primește să predea „de bunăvoie" cetățile din Romagna. Un trimis al papei se duce să le ia în primire. Cariera Valentinului e acum sfîrșită, nu și tribulațiile lui. Machiavelli notase că de cînd se afla la Roma, treburile lui Borgia suferiseră multe schimbări, dar *vero è che sono ite sempre all' ingiù*: coborîseră pururea tot mai jos. Acuma „*pare che questo duca a poco sdrucciolî nello avello*: încetul cu încetul alunecă spre mormînt". Temerarul care-și luase ca deviză *Aut Caesar, aut nihil*, vedea realizîndu-se alternativa cea rea[67]. Omul care făcuse să tremure toată Italia nu mai înseamnă nimic. Nimeni nu se mai ocupă de ultimele lui zvîrcoliri. În ultimele scrisori ale misiunii de la Roma Machiavelli aproape nici nu-l mai pomenește: mult mai interesant pentru el și pentru Seniorie era conflictul de la Napoli între francezi și spanioli. E drept însă că Machiavelli nu asistă la ultimele zile ale lui Borgia în Italia. Sfîrșitul lui e aventuros ca toată viața ce dusese.

Castelanii din Romagna, rămași credincioși stăpînilor lor, refuzaseră predarea cetăților; ba încă la Cesena trimisul papei fusese spînzurat. Atunci Cesare fusese dus prizonier la Civitavecchia, unde trebuia să fie ținut închis pînă ce papa își va relua cetățile. Văzîndu-se amenințat să rămînă captiv toată viața, izbutește într-o noapte să fugă pe mare, și să se ducă la Napoli. Cu tot cuvîntul ce avea din partea regelui Spaniei, Consalvo de Cordova îl face prizonier și-l trimite, după cererea lui Ferdinand Catolicul, în Spania. Acolo stă închis mulți ani la Medina del Campo. Izbutește să fugă și de acolo și să treacă în Navarra, la cumnatul său, regele Jean d'Albert. În serviciul acestuia, moare într-o luptă obscură (februarie 1507), necunoscut și uitat de toți...

Din moment ce soarta ducelui era pecetluită la Roma și el încetase să mai fie o primejdie pentru Florența, misiunea lui Machiavelli era sfîrșită. Cardinalul Soderini

îl mai reține cîteva zile, pînă pe la jumătatea lui decembrie 1503; îi venea greu să se despartă de un colaborator așa de prețios. În scrisorile ce trimite Senioriei, cardinalul nu încetează cu laudele pentru credința, diligența și prudența secretarului său.

IV

Dacă toți cîți au studiat pe Machiavelli sînt de acord să recunoască însemnătatea istorică, politică și psihologică a primei legații la Roma, acordul nu mai subzistă în aprecierea purtării secretarului față de Cesare Borgia. Ceea ce izbește în aceste scrisori este teribila impasibilitate a lui Niccolo, urmată de indiferența lui față de nenorocirile omului a cărui carieră o urmărise cu atîta încordată și simpatică atenție. Atitudinea aceasta scandalizează pe mulți. În impasibilitatea lui au văzut răutate, uscăciune de suflet, lașitate, bucurie barbară în fața nenorocirii, ferocitate chiar. Cum, omul care face din Cesare Borgia modelul *Principelui* mîntuitor al Italiei, care admirase succesele lui și-i lăudase calitățile, nu numai că asistă nepăsător la catastrofa carierei lui, dar și contribuie să-i dea brînciul care-l prăvălește în prăpastie?

Secretarul florentin a avut ciudata soartă să fie nu numai neînțeles, dar (și mai grav) să fie priceput pe dos, falsificat atît în viața cît și în ideile lui. O legendă s-a creat asupra vieții ca și asupra doctrinei lui. Despre puțini oameni s-au spus atîtea enormități. Nu s-a afirmat, între altele, că Machiavelli a fost sfetnicul de căpetenie al lui Cesare Borgia și că el i-a dat ideea loviturii de la Sinigaglia? Ca și cum Valentinul avea nevoie de profesor de scelerateță!

În chestiunea „impasibilității" lui Machiavelli confuzia provine dintr-o interpretare greșită a *Principelui*. S-a crezut că Cesare Borgia, omul real, fusese idolul secretarului florentin, că acesta fusese un admirator fără restricții al Valentinului, că portretul din *Principe* e nu un portret ideal, ci o copie după realitate. E destul să citească cineva cu atenție Legațiile în Romagna și la Curtea Romei pentru ca legenda Cesare Borgia – idol al lui Machiavelli să se spulbere. Am văzut, într-adevăr, cum din primul moment figura ducelui a impresionat pe secretar, care i-a admirat marea stăpînire de sine, energia teribilă, hotărîrea repede și inflexibilă, adîncul simț politic și puterea de ură. De atîtea ori a spus Seniorie că ducele e în stare să facă lucruri mari și că e un adversar formidabil.

Dar Machiavelli nu și-a pierdut niciodată libertatea în fața acestui om. L-a examinat și l-a urmărit ca pe un grandios subiect de observație, care-i arăta în pilde concrete un lucru de mare însemnătate politică: cum lucrează tiranul desăvîrșit. Dar nu a uitat un singur moment că omul acesta era un dușman al patriei lui: cu toată admirația, i-a ținut piept ca unui dușman. Mai tîrziu îl găsește la Roma: nu mai este ducele triumfător din Romagna, ci un învins care se învîrtește în vîltoare. *La virtù* îl părăsește. „Principele" nu mai e principe: comite erori, și cea mai mare, după judecata lui Machiavelli, este aceea de a se fi încrezut în cuvîntul unui om pe care-l ofensase. Uitase una din regulile jocului. „Cine crede că la cei mari binefacerile noi fac să se uite injuriile vechi, se înșală". Cesare a crezut că papa Iuliu II avea să uite nedreptățile și exilul cardinalului della Rovere; s-a înșelat, deci își merita ruina. Lipsă de hotărîre, și cînd hotărîrea vine e greșită; mîndriei de altădată i-a luat locul josnicia. Și acest om care „alunecă încet spre mormînt", fără tărie și fără demnitate, continua să fie dușmanul patriei lui Machiavelli: nu e deci de mirare că secretarul a contribuit și el să-i dea *la pinta*, brînciul care să-l trimită la fundul prăpastiei. Prin urmare Machiavelli nu și-a ucis „idolul", nici n-a dansat asupra cadavrului. Și-a făcut meseria lui de observator de oameni și a păstrat credință patriei pe care o slujea.

Cum se explică atunci admirația aproape fără margini pe care Machiavelli o arată pentru Cesare Borgia în *Principe*, unde îl propune ca model tuturor acelora care *„per fortuna e con l' arme d' altri sono ascesi allo impero?"* Lucrul se va pricepe mai bine cînd vom examina *Principele*. E destul să notăm aici că Machiavelli scrie acest opuscul tocmai peste zece ani de la prăbușirea Valentinului, în împrejurări speciale, cînd ducele mort nu mai era de mult primejdios Florenței și după ce imaginația scriitorului, obsedat de ideea mîntuirii Italiei, lucrase asupra modelului concret ce-i stătuse înaintea ochilor și-l transpuse în planul idealului.

V

Un alt lucru care miră în această Legație romană este că Machiavelli nu spune nimic despre Cetatea Eternă, nu face nici o aluzie, în rapoartele sau scrisorile private din acel timp, la antichitățile romane, la minunile artistice ce ieșeau atunci la lumină, la zguduirea ce va fi simțit privind venerabilele ruine. Tommasini, unul din marii lui biografi, numește aceasta *il maraviglioso silenzio suo*. Un alt biograf, mai recent, Jean Dubreton (*La Disgràce de Nicolas Machiavel*, Mercure de France, 1913, pag. 59) scrie despre aceeași tăcere: „Nous attendions Machiavel à

Rome: la désillusion est donc grande de constater que de la ville éternelle il n'a rien dit. L' élevè des humanistes, le fonctionnaire, le politicien n' ont donc rien vu dans le sanctuaire".

Toate explicațiile date acestei minunate tăceri i se par scriitorului francez construcții de spirit sau „médiocres raisons de touristes"; pentru el această mîndră indiferență se explică mult mai lesne: „Il fait son métier, renseigne ses patrons, et le reste du temps cherche de quoi vivre. Tous les monuments de Rome n'existent pas pour un estomac vide. Au surplus, l'art ne l'intéresse pas". Și explicația aceasta e sumară și grăbită, deci superficială. Din faptul că Machiavelli n-a scris nimic despre Roma, nu se poate deduce că n-a simțit nimic, că întreg spectacolul i-a fost indiferent. Nu se poate ca pe omul hrănit cu antichitatea romană și care făcuse din Roma veche centrul lumii lui spirituale și călăuza eternă a oricărei politici, să nu-l fi mișcat priveliștea locurilor unde s-a petrecut istoria cea mai măreață a omenirii. Va fi simțit și cugetat multe secretarul florentin, dar nu le-a scris. De ce?

Senioria voia să știe prin Machiavelli cine se va alege papă, ce se va face cu Cesare Borgia, cum se pot împiedica ambițiile nemăsurate ale Veneției. Despre acestea avea el să scrie. Nu văd ce ar fi căutat în rapoartele și depeșile oficiale impresiile secretarului asupra monumentelor sau efuziunile lui asupra amintirilor Romei antice. Rămîn scrisorile particulare. Din cele ce au putut fi scrise în timpul șederii la Roma prea puține s-au păstrat. Dar e puțin probabil ca în cele pierdute, către familie sau către colegii din cancelarie, să fi fost ceea ce aștepta Dubreton și ceilalți amatori de „impresii".

Oamenii Renașterii făceau și ei destulă literatură, dar aveau oarecum pudoarea impresiilor personale; în tot cazul nu le puneau înainte cu sau fără rost. Machiavelli nu se dusese la Roma nici ca să studieze antichitatea, nici ca „turist": impresiile lui nu ar fi interesat Senioria, iar cu intimii avea alte subiecte de dezbătut. Prezentul, destul de grav și de complicat, îl absorbea prea mult ca să se întoarcă asupra trecutului. Machiavelli nu lua cu ușurință misiunile ce i se încredințau; scrupulos cum era și dominat, în preocupările politice, de binele patriei lui mai presus de orice, nu avea răgazul, atunci, să facă literatură. De aceea a tăcut cu totul asupra impresiilor lui romane.

Va fi avut măcar vremea să exploreze resturile Romei antice? Spectacolul orașului etern era destul de trist și de întunecat în iarna aceea. Nici o siguranță în orașul plin de tumultul mercenarilor aduși de condottierii care dădeau tîrcoale în jurul conclavului. Cu cîteva zile înainte de sosirea lui Machiavelli oamenii lui Borgia puseseră foc caselor Orsinilor. Cum se însera nimeni nu mai îndrăznea să iasă din casă. Am văzut cum omul cardinalului della Rovere trimis să-i anunțe alegerea papei a trebuit să fie însoțit de douăzeci de oameni armați. Tibrul se revărsase și bolile umblau prin oraș. Către sfîrșitul legației se îmbolnăvește și Niccolo.

La acestea se adaugă, cum observă cu oarecare dreptate Dubreton, veșnica strîmtorare a lui Machiavelli și grija celor lăsați acasă. Și din această misiune iese cu un deficit, cum rezultă din scrisoarea din 22 noiembrie 1503 către Seniori[68]. La plecarea din Florența, soția sa Marietta era gata să nască. Vestea că are un fiu i-o trimite fidelul Buonaccorsi: „Il vostro figliuolo et la Marietta sta bene... ma pare un corbachino, sì e nero: pare un pui de corb, așa e de negru" (*Lett. fam.* LI din 15 nov. 1503). Colegul îl ține la curent cu impresia ce produc depeșele lui, îi dă sfaturi și nu uită nici o dată știrile despre familie. „Marietta n-a putut încă să-ți scrie, fiind lăuză; o va face în curînd. Și ieri a fost Lessandra (soția lui Biagio) la

dînsa şi nu e posibil *per Dio* să o facă să fie liniştită. Mă dor necazurile voastre..." (*Lett. fam.* LV)[6]. În aceste împrejurări nu e de mirare că nu găsim în scrisorile sau în notele secretarului florentin impresii şi reflecţii asupra spectacolelor romane.

CAPITOLUL 5

MISIUNI, POEME ŞI ARME: MACHIAVELLI ORGANIZATOR AL MILIŢIEI NAŢIONALE

I. A doua Legaţie la Curtea Franciei. – Întreprindere neizbutită la Pisa. – II. *Il Decennale Primo.* – III. Machiavelli la Perugia pe lîngă Gianpaolo Baglioni. – IV. Machiavelli la Siena: Pandolfo Petrucci. – Înfrîngerea lui Alviano. – V. Machiavelli şi Miliţia Naţională.

I

De-abia întors de la Roma, Machiavelli nu avea să zăbovească mult în Florenţa: la 14 ianuarie 1504, cu instrucţiuni scrise de Marcello Virgilio Adriani, e trimis din nou în Francia. „Niccolo, tu cavalcherai in poste a Lione, o dove intenderai trovarsi la maestà del rei Cristianissimo...". Căci în ultimele zile ale anului 1503 se întîmplase un mare eveniment militar: armata franceză fusese definitiv înfrîntă de spanioli pe malurile rîului Garigliano. În scrisorile sale din Roma Machiavelli ţinuse

la curent Senioria zi cu zi de situația nesigură a războiului în părțile napolitane: cum plecase din Roma, catastrofa se întîmplase. Francia fiind izgonită din sudul Italiei, Spania victorioasă ajungea, de acord cu Veneția, amenințătoare pentru tot restul peninsulei, și mai ales pentru Florența, a cărei soartă era de mult legată de soarta Franciei în Italia.

Venise și o veste bună pentru florentini: Piero dei Medici pierise în luptă, înecat în Garigliano. Scăpau astfel de intrigile pretendentului izgonit, dar nu scădea îngrijorarea față de amenințarea hispano-venețiană. Consalvo de Cordova putea acum să atace pe francezi în Lombardia, să-i izgonească și de acolo: ce se alegea atunci de Florența? De aceea Senioria expedie în toată graba pe Machiavelli la curtea Franciei, cu scrisori pentru rege, pentru cardinalul d'Amboise și pentru oratorul florentin de acolo Niccolo Valori. De acord cu acesta, secretarul avea să expună regelui situația și să-i ceară ajutoare grabnice și serioase. Avea mai ales să observe pregătirile franceze și să-și dea seama de seriozitatea lor: iar dacă acestea i se par slabe, nesigure și încete, instrucțiunile cereau să dea a înțelege regelui că Florența nefiind în stare să pună singură în mișcare forțele trebuincioase mîntuirii ei, va fi silită să-și caute aiurea scăparea „perchè noi non dobbiamo preporre alla conservazione nostra alcun altro rispetto, non ci restando altro che questa piccola libertà, la quale ci conviene salvare con ogni industria".

În primejdia actuală, strînși între spanioli și venețieni, cu grija veșnicului război de la Pisa, cu papa care nu le poate fi de nici un ajutor, să nu se mulțumească trimișii florentini cu făgăduieli vagi și vorbe frumoase. În instrucțiunile acestea (Commissione deliberata die 14 ian. 1503 – stil florentin – 1504 stil comun) respiră o mare îngrijorare, soră cu spaima.

Machiavelli pleacă îndată și se oprește întîi, cum i se poruncise, la Milano, la locotenentul regelui în Lombardia, Chaumont, nepotul cardinalului d'Amboise. „Monsignor di Ciamonte" e foarte calm, ori se face că e calm: asigură pe secretarul care-i expune temerile florentinilor că Consalvo nu va înainta, că forțele regelui sînt considerabile, că pe venețieni „li farebbero attendere a pescare", iar ca și concluzie îi strigă tare, la despărțire: *ne doutez de rien!* Machiavelli nu e liniștit de asigurările generalului francez: ascultă și alt sunet de clopot: un prieten pe care-l cunoscuse la curtea Franciei și pe care-l întîlnește la Milano îi spune că „faceva cattivo giudizio delle cose di questo re": n-are bani, oaste puțină, împrăștiată în multe locuri, neorînduială; pe cînd dușmanii sînt „in sulla sella, freschi, in sulla fortuna e in sulla vittoria..."[70].

Cu gîndurile acestea pornește spre Francia. Peste cinci zile ajunge la Lyon, unde găsește pe oratorul Valori. Regele e bolnav și abătut; florentinii nu-l pot vedea. Văd însă pe cardinal și „con quella destrezza che fu possibile" îi expun cererile lor. Cînd însă îi spuseră că în lipsă de ajutoare grabnice și potrivite, Senioria ar fi silită să cadă la învoială cu oricine numai să scape de primejdie, cardinalul „stava con dispiacere a udirlo e si vedeva tutto alterato" și se plînse mult de nesfîrșitele tîrguieli ale republicii, „care întrebuințează termeni nepotriviți în vremuri ca acestea"; de altfel, spune cardinalul, spaimele Florenței sînt zadarnice, deoarece regele e pe cale să încheie cu Spania *una tregua*, un lung armistițiu...[71]. Peste cîteva zile văd și pe rege, care de asemenea îi liniștește și le anunță sosirea în curînd a ratificării învoielii de armistițiu. Bănuitori, florentinii sondează în dreapta și în stînga. Corespondețna cu Senioria o ține oratorul Valori. Din cele 19 scrisori ale acestei Legații numai trei sînt ale lui Machiavelli; cea mai importantă e cea din Milano. Toate arată agerimea celor doi trimiși, care nu se încred în vorbe și protestări de dragoste și-și permit să dea francezilor sfaturi înțelepte asupra afacerilor italiene.

Florența avea să scape în curînd de îngrijorarea ei: în februarie armistițiul se încheie pe trei ani. Spaniolii fuseseră prudenți: în loc să continue întreprinderile îndrăznețe, se mulțumesc să-și consolideze cîștigurile din sudul Italiei și să aștepte. În convenție, florentinii sînt numiți amici ai Franței și beneficiul suspendării ostilităților se întinde și asupra lor. Machiavelli mai e reținut cîtva timp de Valori, care face mare caz de priceperea și sfaturile lui, apoi pleacă spre Florența cu o nouă provizie de *cose e ritratti di Francia.*

Liniștită dinspre partea Spaniei și Veneției, Florența vrea să reia interminabila întreprindere contra Pisei. Întors la cancelaria lui, Machiavelli cade în mari preparative războinice: încheieri de condotte cu căpitani vestiți, atacuri pe uscat în jurul Pisei, atacuri pe mare. Nimic nu răzbea însă dîrza împotrivire a pisanilor. Atunci gonfalonierul Soderini concepu un plan îndrăzneț: să abată Arnul din cursul lui și să-l facă să se verse într-un lac lîngă Livorno, ca Pisa să rămînă pe uscat, fără comunicare cu marea. Era o întreprindere hidraulică măreață și costisitoare. Oamenii de știință o credeau posibilă. Spiritul popular vedea într-însa numai o închipuire și o aventură – un *ghiribizzo.* Soderini se înflăcărase de ideea lui. Machiavelli o îmbrățișează, și după obiceiul lui se pune pe muncă cu tot zelul.

Lucrările încep, secretarul scrie un număr infinit de scrisori pentru conducerea lucrărilor, pentru procurarea de instrumente, de muncitori care să sape canalele, de meșteri renumiți în toată Italia, de soldați pentru apărarea muncitorilor. Toată munca fu însă zadarnică: tăiară canale, răscoliră degeaba pămîntul, prăpădiră mii și mii de florini, Arnul nu voia să iasă din albia lui. Decepție care era menită să scadă din prestigiul gonfalonierului. Pe Machiavelli îl pune pe gînduri și-l face să mediteze din nou asupra mijloacelor care pot asigura Florenței o adevărată forță în Italia.

II

Către sfîrșitul anului 1504, după ruina întreprinderii contra Pisei, și în răgazul pe care i-l lasă cîtva timp treburile cancelariei, Machiavelli compune prima lui operă poetică cunoscută, *Il Decennale Primo.* „Poetică" e poate prea mult pentru această povestire versificată a evenimentelor petrecute în ultimii zece ani, de la coborîrea francezilor și pînă la alegerea lui Iuliu II, prăbușirea lui Cesare Borgia și înfrîngerea de la Garigliano. În terține care vor să imite terțina dantescă, dar care sînt departe de arma și focul viu al Divinei Comedii, Machiavelli înșiră, cam repede, în chip simplu și aproape familiar, *l'italiche fatiche* desfășurate „sub stelele dușmane binelui", *ne' duo passati lustri,* pe cînd din pricina învrăjbirilor ei Italia a fost călcată de neamurile barbare. Poema începe, după modul clasic, cu o invocație către Apollo:

E tu Apollo, per darmi soccorso
Dalle tue suore accompagnato vieni

Urmează apoi înșiruirea înfrîngerilor, durerilor și speranțelor Florenței și Italiei. Centrul povestirii e însă Florența: ceea ce-l doare mai mult pe poet e slăbiciunea și neputința ei în mijlocul evenimentelor care o poartă, zbătînd-o încoace și încolo. Alături de accentele de durere, care răsar în mai multe locuri din înșirarea cam ștearsă a povestirii, sînt de observat multe trăsături de ironie, aproape de sarcasm, după modul machiavelic. Așa „quel gran Savonarola", pe care-l declară „afflato da virtù divina", ar fi dus Florența la pieire, momind pe florentini cu vorbele lui și învrăjbindu-i, „dacă lumina lui divină n-ar fi fost stinsă cu un foc și mai mare":

Se non cresceva o se non era spento
Il suo lume divin con maggior foco.

Nu lipsesc săgețile nici contra lui Cesare Borgia, pe care mai tîrziu avea să-l dea ca prototipul Principelui. E numit aici hidra, balaurul, *il basilischio*. Condottierii lui sînt șerpi plini de venin care se sfîșie între ei: dar balaurul fluieră *soavemente* și-i atrage în vizuina lui. Cînd papa Alexandru moare și sufletul lui glorios e dus în ceata fericiților, sfinții lui pași sînt urmați de slugile lui scumpe și familiare: Luxuria, Simonia și Cruzimea:

Portato fu tra l'anime beate
Lo spirto d'Alessandro glorioso,
Del qual seguiro le sante pedate
Tre sue famigliari e care ancelle
Lussuria, Simonia e Crudeltate.

Pe Cesare Borgia papa Iuliu îl hrănea cu speranțe: *Giulio sol lo nutrì di speme assai*, – și ducele crezu să găsească în alții mila pe care n-a cunoscut-o niciodată:

E quel Duca in altrui trovar credette
Quella pietà che non connobbe mai.

Dar Consalvo îi dădu pedeapsa pe care o merita *un ribellante a Cristo:*

E per far ben tanta superbia doma
In Hispagna mando prigione e vinto
Chi gia fè tremar voi, e pianger Roma.

Dar cei zece ani de mizerii nu sînt destul. Soarta nu e încă împăcată, certurile nu sînt încă stinse, împărățiile tot învrăjbite; nici un semn de domolire, căci dăinuiește mereu cauza atitor rele. Papa vrea să vindece rănile Bisericii, împăratul vrea să coboare în Italia, pe francezi îi doare încă lovitura primită, Spania întinde lațul vecinilor, ca să nu piardă ce a cîștigat, Marco (Veneția), plin de teamă și de dorințe, stă între pace și război, Florența vrea Pisa: „e ușor de înțeles că aprinzîndu-se un nou foc între toți aceștia, flăcările se vor înălța pînă la cer":

Onde l'animo mio tutto s'infiamma
Or di speranze, or di timor si carca
Tanto che si consuma a dramma a dramma.

Încotro va fi purtată, cum va fi zbătută, în ce port va trage corabia Florenței? Poetul are desigur încredere în corăbier – gonfalonierul Soderini, – dar „calea ar fi mai lesne și mai sigură dacă ați redeschide templul lui Marte":

Ma sarebbe il cammin facil e certo
Se voi il tempio riapriste a Marte.

Toată cronica rimată converge spre aceste ultime două versuri, care exprimă preocuparea dominantă a lui Machiavelli: nu se pune capăt slăbiciunii și nenorocirilor ce decurg dintr-însa, decît armînd republica. Și de la versuri secretarul florentin avea să treacă la acte.

Deși ideea aceasta îi era scumpă și Machiavelli voia să o înfigă adînc în sufletul concetățenilor săi, el nu face mare caz de această *cantafavola*, care pare a nu fi fost scrisă decît în vederea îndemnului spre armare. O scrisese repede, – în dedicația latină cu care o adresează lui Alamanno Salviati, unul din seniorii florentini, spune că este *quindecim dierum opus*, muncă de cincisprezece zile, – și nu o publică decît în 1506. Cum el era pe atunci iarăși pe drumuri, grija publicației o lăsase prietenului și colegului său de cancelarie Agostino Vespucci. Acesta descoperă că ediția lor a fost contrafăcută, îndată după publicare, de un anume Andrea da Pistoia. Repede pune în mișcare autoritățile, se plînge celor Opt, merge să confisce ediția apocrifă.

Ceea ce-l supără pe devotatul Vespucci este nu atît paguba ce încearcă Machiavelli cît faptul că ediția e grosolană și plină de greșeli: „caietelele mititele, mititele, fără spațiu, fără alb la început sau la sfîrșit, litere proaste, greșite în multe locuri" (*Lett. fam.*, scris. LXX din 13 martie 1506). Celor Opt le arată toate greșelile și conchide că lui Niccolo i se face *vilania et injuria grande*, „ca și cum ți-ar fi tăiat și sfîșiat un copil adevărat al tău".

Autoritățile dau dreptate lui Vespucci și opresc vînzarea ediției trase fără voia autorului. Lui Machiavelli însă puțin îi pasă de aceste aventuri ale scrierii lui. Lucrul avea să i se întîmple și cu alte opere, acestea mai prețioase.

Contrafacerea de care se plînge Vespucci arată succesul acestui *Decenal*. Versurile lui ușoare, familiare și cam plate se răspîndesc repede. „Omul care văzuse pe ducele Valentino" capătă o popularitate de moment în Florența lui. Un căpitan ilustru, Ercole Bentivoglio, „excelsae Reipublicae florentinae armorum capitaneus generalis", primind cărticica lui Machiavelli, îi scrise de la Cascine (15 febr. 1505, *Lett. Fam.* LXIX) o lungă scrisoare de mulțumire, plină de elogii pentru eleganța și concizia expunerii și-l îndeamnă să continue, ca cei ce vor veni în urmă, dîndu-și seama de nefericirile și durerile timpurilor acelea „să nu ne mustre că am fost răi păstrători ai cinstei și faimei italiene, ci plîngînd împreună cu noi nenorocirile noastre și ale lor, să cunoască cum am căzut, în așa scurt timp, dintr-o stare fericită în atîta mizerie". Frumoase sentimente și frumos limbaj la acest condottier: lucrul însă nu e rar în Renaștere: patriotismul italian începuse să se afirme ici și colo. Glasul cel mai puternic avea să-l găsească în secretarul florentin.

III

Cu tot armistițiul de trei ani încheiat între Franța și Spania, armistițiu care se întindea și asupra Florenței ca aliată a Cristianissimului, republica nu rămîne multă vreme liniștită: alte amenințări se ridică. Unul din căpitanii lui Consalvo de Cordova, vestitul condottier Bartolommeo d'Alviano nemulțumit de inacțiunea la care-l osîndea armistițiul („era naturalmente il cervello dell'Alviano cupido di cose nuove, e impaziente della quiete", scrie Guicciardini în *Storia d'Italia*, l. VI, c. 4), rupe cu spaniolii și încearcă, după modelul lui Cesare Borgia, care obseda închipuirea tuturor condottierilor, să facă pe socoteala lui o întreprindere mare în Italia centrală. Ochii tuturor păsărilor de pradă erau ațintiți asupra Florenței.

La începutul lui 1505 pisanii înfrînseseră într-o luptă pe florentini. Era momentul ca toți dușmanii Florenței să sară în ajutorul Pisei. Alviano se învoiește atunci cu toți aventurierii liberi din Italia centrală și cîștigă de partea lui și cîțiva din prietenii republicii, căreia îi datorau, pe lîngă credință, și recunoștință: aceștia erau Pandolfo Petrucci tiranul de la Siena și Gianpaolo Baglioni de la Perugia: pe amîndoi Florența îi ajutase să se întoarcă în orașele lor, de unde fuseseră izgoniți de Cesare Borgia. Baglioni, mai mult, era în serviciul Franciei și al republicii, ca și condottier. Nu numai că nu servise niciodată efectiv, iar acum sub diferite pretexte, se întorcea împotriva patronilor săi. Așa era credința vremurilor acelea. Bineînțeles nu se declara dușman pe față, dar refuza să servească și lucra pe sub ascuns, de acord cu dușmanii republicii. În aprilie 1505 Senioria hotărește să trimită la Perugia pe Machiavelli ca să vadă care sînt intențiile condottierului recalcitrant.

Machiavelli adaugă încă o figură la galeria lui de *virtuosi*. Gianpaolo Baglioni era unul din tiranii mărunți care înspăimîntau și însîngerau Italia centrală. Se zicea despre neamul Baglionilor că toți se nasc cu spada alături. Nici unul nu murise de moarte bună, în patul lui. În dușmănie cu Oddi multă vreme, după izgonirea acestora, Baglionii se sfîșiau între ei. Cronica lui Matarazzo e plină

de isprăvile acestui neam de fiare[72]. Se ucideau aproape zilnic, unul cîte unul, iar la ocazii solemne, nunți, înmormîntări, se măcelăreau în masă. Dulcea Umbrie, unde sfîntul Francesco d'Assisi predicase evanghelia lui de blîndețe și iubire, era pustiită de furia diavolilor acestora. Și unii dintre ei, ca Astorre și Simionetto, erau frumoși ca niște arhangheli. Gianpaolo ajunsese stăpîn la Perugia cînd tot neamul lui pierise; măcelul cel mare se întîmplase în vara 1500, la nunta lui Astorre...

Căpitan de aventură, Gianpaolo era din școala lui Borgia. Fusese printre conjurații de la Magione, se împăcase în urmă cu Valentino, scăpase din măcelul de la Sinigaglia, dar fusese silit să fugă din Perugia la apropierea ducelui. După moartea papei Alexandru VI izbutise, ajutat de florentini, să se întoarcă în cetatea lui. Condottier al republicii, aceasta îi trimisese o parte din soldă și-i ceruse să vină fără întîrziere cu trupele lui să o ajute în războiul de la Pisa. Baglioni refuzase banii și nu se mișca. Machiavelli avea datoria să cerceteze cauza adevărată a abținerii condottierului: dorea condiții mai bune ori se învoise cu dușmanii Florenței? La 10 aprilie Niccolo ajunge la Perugia. A doua zi trimite o lungă scrisoare Senioriei, singura de altfel din această legație. E interesant colocviul dintre agerul secretar și șiretul condottier, mai tare desigur în șireteniile sîngeroase decît în cele dialectice.

Machiavelli capătă repede convingerea că Baglioni nu vrea să miște, că nu va mișca în nici un chip, căci era învoit cu Alviano și ceilalți să atace Pisa. Explicațiile tiranului sînt slabe. Nu mișcă, zice el, căci se țes intrigi contra lui la Perugia ca să-i ia puterea. Afară de aceasta, Florența a luat în serviciul ei pe Colonna și Savelli, dușmanii lui cei mai mari. De altfel a arătat convenția cu Florența mai multor doctori perugini care i-au spus că *secondo i capitoli* nu e ținut să servească... Machiavelli îi răspunde că aceste lucruri n-au să fie judecate de doctori ci de Seniori („che queste cose non hanno ad essere giudicate da dottori, ma da signori"); că paguba Florenței, care se vede lipsită, din vina lui, de 130 *uomini d'arme*, nu e fără leac, căci erau *tanti cavalli in Italia fuora della stalla*, pe cînd paguba lui nu e tot așa, căci toată lumea va ști ce temei se poate pune pe cuvîntul lui și-l va acuza de ingratitudine și necredință: pentru unul care face meseria de soldat și vrea să fie cinstit de alții, nu e pierdere mai mare ca a credinței.

„Și pentru că spunea că poate să se justifice, îi răspunsei că oamenii de treabă se silesc să n-aibă niciodată nevoie de justificări".

Baglioni prea avea des nevoie să se justifice: anul trecut față de francezi, acum față de florentini... „Și astfel îl împunsei în față și pe delături, spunîndu-i multe lucruri ca unui prieten și ca din partea mea; deși îl văzui de mai multe ori schimbîndu-se la față, nu scoase nici o vorbă din care să trag nădejdea că-și va schimba părerea". De altfel i se spusese secretarului că de două luni Gianpaolo „stă ca în extaz, fără să fi rîs o singură dată..." Sfătuindu-l să se gîndească bine la hotărîrea ce va lua și care ar putea să-l coste mai mult decît Perugia, tiranul răspunde:

„Crede-mă că m-am gîndit și mi-am făcut cruce de mai mult de șase ori și m-am rugat lui Dumnezeu să-mi dea hotărîrea cea bună".

De la el nu poate afla că nu va servi republica: e prea ocupat la Perugia: mărturisește că peste cîteva zile, „fra pochi dì farebbe morire quattro persone in Perugia dei suoi nemici". De la alții află alte lucruri care-i întăresc convingerea că Baglioni e învoit cu Pandolfo Petrucci, cu Orsini, cu Alviano, cu cei de la Lucca. Misiunea era sfîrșită[73].

IV

Rămînea acum de sondat celălalt fals prieten al republicii, Pandolfo Petrucci de la Siena. Tot Machiavelli e trimis şi acolo. Şi Pandolfo e un tip din galeria machiavelică. Ajunsese tiran nu prin forţa armelor, ca numeroşii condottieri care se ridicaseră principi, ci numai prin îndemînare şi şiretenie. Nu avea nimic milităresc într-însul; de aceea dominaţia lui nu e pe faţă, ci ascunsă, ipocrită. Siena, de drept, era guvernată de un triumvirat: dar unul din triumviri era cumpărat de Pandolfo, iar celălalt era un imbecil. La curtea lui, nici una din magnificenţele curţilor Renaşterii întîlnite chiar la cele mai mărunte: Petrucci duce o viaţă retrasă, ştearsă, fără fast, fără serbări, fără orgii şi se declară cel mai umil servitor al republicii. De n-ar fi veşnica ţesătură de intrigi şi din cînd în cînd loviturile sîngeroase cu care îşi dobora duşmanii, s-ar zice o curte patriarhală.

Ajutat de secretarul său Antonio da Venafro, fost profesor de drept, unul din cele mai agere spirite politice ale timpului, Pandolfo ajunge cu răbdare, dibăcie şi şiretenie, întrebuinţînd cînd blîndeţea cînd cruzimea, să distrugă facţiunile care sfîşiau Siena, să pacifice, să organizeze şi să îmbogăţească Statul, neuitînd să se îmbogăţească şi el. Ajunsese astfel să fie privit ca un tiran bun şi să-şi cîştige dragostea populară. El fusese sufletul conjuraţiei condottierilor contra lui Cesare Borgia, *il cervello*, cum îl numea ducele. Cînd acesta, după răzbunarea de la Sinigaglia, se pornise contra lui, Pandolfo ştiuse să salveze Siena: se retrăsese la timp, urmat de dragostea şi părerea de rău a sienezilor.

La Lucca avusese norocul să scape de ucigaşii trimişi de Borgia pe urmele lui. Ajutat de regele Franciei şi de Florenţa, izbutise să se întoarcă repede la Siena, unde îşi reia ţesătura de intrigi. Văzînd slăbirea francezilor în Italia şi părăsirea în care se găsea Florenţa, lăsînd deoparte recunoştinţa ce le datora, caută numai să profite de împrejurări. De aceea dă mîna cu Alviano, nu pe faţă, bineînţeles, ci cu duplicitatea care era legea tiranilor mărunţi de pe atunci. Învoit în taină cu condottierul care încerca să calce pe urmele Valentinului, nu voia să se strice nici cu Florenţa: de aceea cînd Alviano intră în Toscana şi vrea să înainteze spre Pisa, el este cel care anunţă şi ţine în curent Senioria cu mişcările condottierului, propunînd în acelaşi timp Florenţei un acord şi ajutor cu armele, cu condiţia ca republica să-i cedeze Montepulciano.

La 16 iulie 1505 Senioria trimite pe Machiavelli, pretext de a mulţumi lui Pandolfo pentru veştile trimise şi a-i cere sfaturi, în realitate pentru a-i ghici intenţiile ascunse. „Ca să afli adevărul, vei întoarce subiectul pe toate feţele; vei lua sfat de la tine însuţi asupra faptului şi te vei conduce cu prudenţă, cum ai făcut totdeauna" Machiavelli ştia cu cine are de-a face. Il păscuse şi Pandolfo şi pe messer Antonio, cu care stătuse mult împreună la curtea lui Borgia în 1502. De Pandolfo ştia „că-l poţi privi în faţă fără să cîştigi nimic sau prea puţin; că discuţia şi argumentele puţin îţi folosesc, căci e om cu scopuri bine rînduite şi nu-l poţi abate de la ceea ce urmăreşte". Cît despre Antonio da Venafro, bătrînul vulpoi juridic, acesta e „inima lui Pandolfo şi om fără pereche"[74].

Aceştia fiind oamenii, puţin scoate Machiavelli direct de la ei. Amîndoi îi vorbesc mereu despre acord şi despre Montepulciano, îi descriu în vorbe calde viitorul strălucit al Florenţei unite cu Siena, îi propun planuri cum să izoleze pe Alviano de aliaţii lui, dar nu-i propun nimic cum să împiedice de fapt pe condottier în înaintarea lui.

Pe acesta îl prezintă ca pe un om de temut, „fiind el armat şi fără stat, mîndru şi fără scrupule, iar Italia plină de tîlhari, obişnuiţi să trăiască din al altuia" (scris. 17 iulie). Pandolfo povesteşte tot felul de prăpăstii asupra lui Alviano şi intenţiilor lui, dă tot felul de sfaturi şi veşti contradictorii, ca să-l zăpăcească şi să-l încurce pe secretarul florentin. Machiavelli nu era un om să cadă în capcană. Din prima zi îl văzuse pe Pandolfo că „are piciorul într-o mie de scări, dar aşa că şi-l poate trage cînd vrea".

Odată, sastisit de atîtea minciuni şi contraziceri, Machiavelli îl strînge cu uşa şi-l întreabă care e adevărul. Petrucci nu se încurcă, dar îi răspunde alături, cu o maximă foarte adevărată în vremurile acelea şi adevărată în toate timpurile pentru cei ce nu sînt în stare să domine evenimentele. „Am să-ţi răspund, zice Pandolfo, cum a răspuns odinioară regele Federigo unui trimis al meu, la o întrebare la fel; zicîndu-mi că dacă vreau să rătăcesc cît mai puţin să mă conduc zi cu zi şi să judec lucrurile ceas cu ceas, pentru că vremurile astea sînt mai presus de minţile noastre" (scris. din 21 iulie).

După o săptămînă de conversaţii ca aceasta, Machiavelli se convinge că nu e de semnat nici un acord cu Pandolfo, că acesta, înţeles cu Alviano, „avea şi frîul şi pintenii", că deci aiurea avea să-şi caute Florenţa siguranţa şi apărarea. Secretarul se desparte de şireţii Sienezi nu fără să fi spus, la plecare, lui messer Antonio că „de cîtva timp încoace a văzut pe mulţi care rîdeau vara plîngînd iarna"...

Nu rămînea florentinilor decît să se apere cu armele. Bartolommeo d'Alviano înainta cu trupele şi căuta să intre în Pisa, deşi Consalvo de Cordova, în urma misiunii florentinului Acciaiuoli, îl oprise formal. Republica se găsea însă în mare strîmtoare: ceruse ajutor Franciei, dar

Chaumont de la Milano nu voia să trimită lăncierii lui dacă nu i se plătea înainte, şi bani nu mai erau în vistierie: se cheltuiseră toţi pentru condottele lui Colonna şi Savelli. Dar Alviano trebuia împiedicat cu orice chip să intre în Pisa. Comandant al trupelor florentine era Ercole Bentivoglio, iar comisar al republicii fusese numit Antonio Giacomini, unul din oamenii cei mai de seamă ai Florenţei. Armata florentină taie drumul condottierului la Torre di San Vincenzo; acolo se dă la 17 august 1505 o mare şi scurtă bătălie: Alviano, căpitan abil dar pururea nenorocos, e înfrînt, rănit, armata lui distrusă, prinsă. De multă vreme înţărcaţi de victorii, florentinii nu se aşteptau la un succes aşa de mare şi de grabnic: bucuria fu fără margini în oraş.

Dar nu ştiură să profite de victorie. Ercole Bentivoglio, mîndru de isprava lui, crezu că poate supune în cîteva zile Pisa. Gonfalonierul, susţinut de întreg norodul florentin, hotărî să dea lovitura cea mare şi să termine cu Pisa. Împotriva sfaturilor oamenilor mai pricepuţi şi cu toate că Consalvo de Cordova se opunea ca florentinii să atace Pisa, care se pusese sub ocrotirea regelui spaniol, se făcură mari pregătiri şi asediul începe în primele zile din septembrie. Tunurile dărîmă întinderi mari de ziduri, dar cînd fuse la asalt, infanteria se codeşte, cu toate îndemnurile căpitanilor; iar cînd se zvoni că spaniolii au intrat în oraş prin altă parte ca să-l apere, panica cuprinde armata florentină, asaltul e respins, mercenarii fug care încotro. Victoria asupra lui Alviano se prefăcu într-o ruşinoasă înfrîngere care discredita şi pe gonfalonier, şi pe Bentivoglio, şi pe Giacomini. Machiavelli care era trimis pe lîngă comisarul republicii vede încă o dată cît valorează armele mercenare şi se întăreşte şi mai mult în gîndul care-l muncea de atîta vreme: mîntuirea Florenţei stă în armele proprii.

V

Experienţa politică adunată de Machiavelli în cancelaria Senioriei şi pe la curţile unde fusese trimis îi deschisese ochii asupra slăbiciunii politice a patriei sale. Nu numai că republica nu putea să-şi impună voinţa, dar însăşi existenţa ei era pusă în joc în fiecare zi. Libertatea Florenţei era la discreţia altora: ar fi fost de ajuns ca regele Franciei, aliatul şi protectorul republicii, să-i retragă sprijinul ori să fie ocupat aiurea, ca numeroşii ei duşmani să ridice capul şi să o răpună repede. De acolo politica de umilinţe, diplomaţia de temporizare, de intrigă şi tocmeală nesfîrşită. În prima lui misiune la Roma, Machiavelli scria Senioriei: „Dacă treburile nu merg după placul vostru, nu sînt de vină decît nenorocirile timpului şi soarta celor slabi".

Acesta e faptul: Florenţa e slabă; singura ei tărie stă în iscusinţa politică; dar aceasta nu poate înlocui puterea. Şi dacă Florenţa e slabă, pricina e una singură: n-are arme proprii. Ca să se apere, e nevoită să recurgă la arme mercenare. Cît valorează astea, ştie secretarul florentin: le-a văzut lucrînd la Pisa şi Italia le-a văzut lucrînd pretutindeni. Cazul Florenţei nu e unic: toate statele italiene suferă de aceeaşi slăbiciune, toate pot fi prada străinului bine armat ori îndrăzneţului care izbuteşte să-şi facă „arme proprii".

Cu o armată, în bună parte naţională, regele Franciei, în cîteva săptămîni, plimbîndu-se a cutreierat toată Italia, de la Alpi la Napoli. Cesare Borgia nu a ajuns de temut decît după ce a renunţat la armele auxiliare şi mercenare şi „recrutînd un om de fiecare casă în pămînturile lui" şi-a făcut armată proprie. N-ar putea face şi Florenţa la fel, ca să scape de pacostea mercenarilor? Lipsesc oare oamenii în Italia? Nu, căci „campaniile de aventură" se recrutează în mare parte din italieni. Ceea ce lipseşte e conducerea oamenilor şi organizarea lor.

Comunele italiene din Evul mediu au fost tari pentru că au fost armate. Armata lor o compuneau locuitorii înşişi, negustori şi meseriaşi. Comunele au încetat să fie puternice cînd au renunţat la miliţiile cetăţeneşti. E drept că n-au renunţat de bună voie, ci silite de împrejurări. Întîi, miliţiile naţionale din cauza luptelor aprige dintre comune, şi mai ales dintre facţiunile aceleiaşi comune, unde învinşii erau întotdeauna exilaţi, se distrug încetul cu încetul.

Apoi un fapt nou apare în secolul XIII: războiul îşi schimbă faţa. În locul infanteriilor uşor armate, apare cavaleria grea – *gli uomini d' arme*, – cum îi zicea în Italia, – armată care rămîne stăpîna cîmpului de bătălie pînă la apariţia armelor de foc. Miliţiile orăşeneşti nu se mai pot împotrivi armatelor de călăreţi, îmbrăcaţi în fier, om şi cal, de sus pînă jos, nici sabia şi alebarda pedestrului, lăncilor uriaşe ale călărilor. Războiul ajunge atunci o meserie, o afacere de specialişti. Comunele italiene distruseseră aristocraţiile lor feudale, singure care aveau răgazul şi putinţa să dea oameni armaţi după noile metode; cum negustorii şi meseriaşii nu puteau să se prefacă în *uomini d'arme* fără să renunţe cu totul la treburile lor, comunele sînt nevoite să recurgă atunci la cei ce-şi făcuseră din război o meserie, la campaniile de aventură, *le compagnie di ventura*, strînse şi instruite de *condottieri*.

La început campaniile erau compuse din tot felul de străini; germani, elveţieni, unguri, slavoni, flamanzi, gasconi, provensali, spanioli, chiar şi englezi[75]. Cu timpul, mare parte din străinii aceştia se fixează în Italia, iar în companiile de aventură intră tot mai mulţi italieni: toţi cîţi umblau după aventuri, şi mai toţi izgoniţii de luptele interne ale cetăţilor, *i fuorusciti*. De pe la 1350, cînd

companiile încep să se disciplineze, adică să se supună la reguli stabile pentru compunerea şi comandamentul lor, şi pînă aproape de sfîrşitul secolului XVI, cînd libertatea Italiei e definitiv înmormîntată, *le compagnie di ventura* sînt o instituţie caracteristic italiană, cu reguli şi tradiţii care suferă puţine schimbări de la primii condottieri pînă la ultimul ilustru, Giovanni dei Medici, supranumit *Giovanni dalle Bande Nere*.

Căpitanul de aventură, condottierul, ajunge un personagiu însemnat în Italia din Trecento, Quattrocento şi Cinquecento[76]. Însemnat şi mai ales de temut. Chemat să apere un stat, la prima ocazie el uzurpă stăpînirea: condottierul se preface în tiran. Mai toţi tiranii italieni din secolul XIV sînt foşti condottieri şi lucrul se repetă şi în secolele următoare. Aceasta e originea principatului Scaligerilor la Verona, Ezzelinilor la Padova, Estensilor la Ferrara, Gonzagilor la Mantova, Malatestilor la Rimini, Montefeltrilor la Urbino, Sforzilor la Milano. Instalaţi principi, condottierii şi descedenţii lor continuă meseria armelor şi se pun, spre continua primejdie a acestora, în serviciul statelor vecine. Toţi suverani sau simpli căpitani, Bentivogli de la Bologna, Orsini şi Colonna de la Roma, Malatesta de la Rimini, străbat Italia în lung şi în lat, azi în serviciul unuia, mîine într-al altuia. Mulţi ajung la o faimă europeană.

Specializîndu-se în arta lor, condottierii pun bazele artei militare moderne şi instituiesc adevărate academii de război – *scuole*, cum le ziceau italienii, şcoli unde se formau conducătorii de armate. Nume de condottieri rămîn în istorie: Alberico da Barbiano, Braccio di Montone, cei doi Sforza, Piccinino, Colleone, Gattamelata; statuile celor doi din urmă, opere ale lui Verocchio şi Donatello, se înalţă şi astăzi, una la Veneţia, alta la Padova. La apariţia Renaşterii, marii şefi militari, deşi soldaţi aspri, nu rămîn străini de spiritul timpului: îi vedem pretutindeni înconjuraţi de savanţi, artişti şi

literaţi, interesîndu-se de operele lor şi pricepîndu-le, comandînd tablouri, statui, monumente, căutînd şi preţuind vechile manuscrise.

Dar dacă unii dintre condottieri erau mari meşteri în arta războiului, războaiele tuturor erau mai ales întreprinderi de jaf. Nimeni, nici căpitani nici soldaţi, nu luptau pentru victorie, ci numai pentru pradă şi cîştig.

Condottierul seamănă mult cu tiranul italian, cu care se identifică uneori. Amîndoi aveau în vedere numai puterea şi dominaţia lor, unul asupra supuşilor, altul asupra cetăţilor care recurgeau la ajutorul lui; nici o credinţă în cuvîntul dat, nici o cinste, nici o moralitate la unul sau la altul. Condottierul nu vrea decît să cîştige cît mai mult; e gata să părăsească un stat client, dacă altul îi oferă condiţii mai bune, întocmai ca tiranul care părăseşte azi o alianţă pentru o alta care-i procură un profit imediat. Ca şi tiranul, condottierul trăieşte veşnic ameninţat, fie de căpitanii rivali, fie de statele în slujba cărora se află; şi acestea nu erau comode asupra capitolului trădărilor.

Veneţia şi Florenţa de pildă, care ţineau comisari în taberele mercenarilor ca să le urmărească pas cu pas acţiunea, nu glumeau cu condottierii bănuiţi de trădare: Carmagnola la Veneţia şi Paolo Vitelli la Florenţa au fost decapitaţi fără multă vorbă. Cu aşa căpitani, este uşor de înţeles ce erau, în vremurile acelea aspre, cetele de mercenari porniţi la jaf. Machiavelli văzuse de aproape şi bandele astea şi pe conducătorii lor; toată viaţa i-a privit ca plaga şi ruina Italiei. Pe condottieri îi numea „tîlhari, nu soldaţi". Primejdia mercenarilor e o temă care revine des în operele lui politice şi istorice: *Arte della Guerra, Discorsi sopra le Deche di Tito Livio, Il Principe*. Iată o pagină din *Principe*, în felul lui scurt, adunat, tăios:

„Armele cu care un principe îşi apără Statul sînt sau propri, sau mercenare, sau auxiliare, sau mixte. Mercenarele şi auxiliarele

sint nefolositoare și primejdioase: și dacă cineva stăpînește un stat întemeindu-se pe armele mercenare, nu va fi niciodată nici puternic nici în siguranță; pentru că acestea sînt dezbinate, ambițioase, fără disciplină, fără credință; viteze față de prieteni, mișele față de dușmani; fără temere de Dumnezeu, fără credință față de oameni; cu ele atît iți prelungești ruina cît amîni asaltul; în vreme de pace ești jefuit de ele, în război de dușmani. Pricina acestui lucru este că armatele astea n-au altă dragoste și alt cuvînt care să le țină în tabără decît puțina lor plată, care nu e destulă ca să le facă să vrea să și moară pentru tine. Vor bucuros să fie soldații tăi cît timp nu faci război; cum ajungi la război, nu se gîndesc decît să fugă sau să plece. E ușor de dovedit aceasta, pentru că astăzi ruina Italiei nu e căşunată decît de faptul că mulți ani s-a sprijinit numai pe armele mercenare..." (*Principe*, cap. XII).

Acum despre condottieri:

„Căpitanii mercenari sau sînt oameni excelenți sau nu sînt: dacă sînt, nu te poți încrede într-înșii, pentru că pururea vor ținti la propria lor înălțare, fie asuprindu-te pe tine care le ești patron, fie implicînd pe alții fără voia ta; dar dacă nu sînt destoinici *(virtuosi)*, te ruinează cu siguranță..." *(Ibid.)*

Întreg capitolul ar fi de citat. E o temă asupra căreia observatorul rece și caustic nu-și poate păstra calmul. Căci Machiavelli nu se împacă cu gîndul înjosirii și robirii Florenței, patria care i-a dat naștere, și a Italiei, patria lui cea mare. *Italia schiava e vituperata!* Fără arme, fără conducere, azi miluită, mîine umilită, prada tuturor îndrăzneților, Italia merge la ruină singură. Și nu se poate spune că nu e nici un leac. Leacul a fost găsit de mult și aplicat de toți cîți n-au voit să moară mișelește. Unul singur e secretul tăriei popoarelor mari sau mici: armele proprii. Martoră stă istoria Romei, istoria comunelor italiene în Evul Mediu, istoria mai nouă a elvețienilor, a Franciei, a Spaniei. De ce numai la Florența să nu fie cu putință ceea ce a fost cu putință aiurea?

Ideea înarmării Florenței îl obseda de cînd începuse să se ocupe de treburile publice și experiența lui zilnică nu

făcea decît să i-o înfigă și mai adînc în cuget. Și iată că observatorul rece, cercetătorul caustic se înflăcărează la această idee din care face țelul vieții lui publice. Omul de cabinet, istoricul, negociatorul isteț, descurcătorul ițelor încîlcite ale politicii visează numai arme și miliții. Într-însele vede el mîntuirea Florenței și Italiei.

Ideea, bineînțeles, nu era nouă, și mulți, chiar la Florența cea miluită de regele Franciei, nu vedeau scăparea decît într-o miliție națională. Dar lipsea voința și încrederea. Nimeni n-avea curajul să înceapă. Ideea era realizabilă, dar trebuia să vrea cineva să o realizeze, cineva care să aibă tăria de a trece peste toate piedicile. Machiavelli a avut acest curaj. A izbutit întîi să cîștige de partea lui pe gonfalonierul Pietro Soderini, om de treabă, dar cam slab și șovăitor, și pe fratele acestuia, cardinalul de Volterra, care, solicitat de secretar, trimite mereu din Roma îndemnuri pentru opera plănuită *pro salute et dignitate patriae*.

Dar democrația florentină era invidioasă și bănuitoare. Dacă gonfalonierul ar fi propus de-a dreptul înființarea unei miliții, repede ar fi fost acuzat că aspiră la tiranie. Cum era om prudent și plin de scrupule, dar cum vedea folosul ideii lui Machiavelli, vrea să înceapă cu o jumătate de măsură, cu o experiență în mic: Machiavelli să recruteze un nucleu de miliții, cu titlu de încercare; dacă experiența reușește, planul cel mare va fi mai ușor primit de toți și bănuielile se vor șterge. La sfîrșitul anului 1505 se dau secretarului patentele necesare ca să înceapă înscrierea și recrutarea infanteriei în Mugello.

În toiul iernii, Machiavelli pleacă pe drumurile Toscanei și mergînd din sat în sat, din casă în casă, izbutește să închegeze repede cîteva companii, pe care le și armează îndată. Peste două luni noile trupe defilează în piața Seniorici la Florența, spre marea bucurie a florentinilor. Recrutările continuă și Machiavelli, neobosit,

cutreieră toate ținuturile. Experiența reușise, rămînea să fie generalizată. Pentru asta trebuia o lege. Machiavelli e însărcinat să scrie un raport, o „expunere de motive", cum am zice astăzi. În această *Relazione sulla istituzione della nuova Milizia*[77], expunînd pe larg normele urmate în încercarea sa, le motivează și cere aprobarea lor prin lege, nu fără să strecoare Seniorilor magnifici și oarecari adevăruri crude:

„...Cine zice imperiu, regat, principat, republică; cine zice oameni care comandă, de la cei mai de sus pînă la patronul unei corăbii, zice justiție și arme. Voi justiție aveți nu prea multă, iar arme deloc; și mijlocul de a le căpăta pe amîndouă este să vă armați printr-o hotărîre publică, cu bună rînduială, care să fie menținută. Să nu vă înșele cei peste o sută de ani cîți ați trăit altfel și totuși v-ați menținut, căci dacă priviți bine la vremea de azi și la cea de atunci, veți vedea că azi e cu neputință să vă păstrați libertatea cu aceleași mijloace"

Machiavelli propune crearea unei miliții prin recrutare. Să se înceapă întîi cu infanteria. Cavaleria va veni pe urmă. Teritoriul florentin era împărțit în trei regiuni: *città*, adică orașul Florența, *contado*, împrejurimile imediate ale capitalei, și *distretto*, ținuturile celorlalte orașe din Toscana, foste pe vremuri libere, și supuse apoi de republică. De unde să înceapă recrutarea? E periculos, scrie secretarul, să se armeze întîi districtele: cum au suportat totdeauna greu stăpînirea florentină, văzîndu-se acum armate și stăpînii dezarmați, s-ar putea răzvrăti. Să se înceapă deci cu *contado* și cu acele ținuturi din *distretto* unde nu sînt orașe mari, *nidi grossi*, ca Arezzo, Borgo, Cortona, Volterra, Pistoia. În urmă se va introduce recrutarea în cete și în districte. Cetățenii florentini aveau să dea comandanții și cavaleria, cînd se va crea. Raportorul legii propune tot ce e necesar: modul de recrutare, felul armelor, formațiunile de trupe, emblemele lor („mescolarvi qualche cosa di religioso per fargli più

ubbidienti"), regulile de disciplină, cum să se aleagă comandanții *bandierelor* etc., lucruri pe care, de altfel, el le și pusese în aplicare și de reușita cărora nu se îndoia. „Veți băga de seamă chiar în zilele voastre ce deosebire e să aveți soldați din cetățenii voștri, pe alese, iar nu prin corupție, cum îi aveți astăzi; căci cine nu ascultă de părinți și a crescut *su per li bordelli* se face soldat; dar ieșind din școli cinstite și cu bună creștere, se vor putea cinsti pe sine și patria..."

La sfîrșitul anului 1506 legea e votată și tot ce făcuse Machiavelli aprobat. În răstimp el recrutase 5000 oameni, strînși în 30 bandiere, conduse de 11 conestabili. Pentru supravegherea noii armate se crează un organ oficial numit *I Nove ufficiali dell'Ordinanza e milizia fiorentina*. Cum era drept, Machiavelli e numit secretar al acestor Nouă ai Miliției. Căpitan al gărzii contadului fu ales, după recomandarea lui Machiavelli, și nu fără opunerea justificată a unora din Seniori, don Michele Coriglia, vestitul don Micheletto, asasin și călău, omul de încredere al lui Cesare Borgia. Secretarul îl cunoscuse la curtea ducelui și-i apreciase, se vede, calitățile militare și mai ales strășnicia și spaima ce știa să inspire soldaților. Speranța unei bune discipline în noile trupe îl făcea să treacă peste crimele omului lui Borgia.

Șase ani de aici înainte, pe lîngă celelalte însărcinări, Machiavelli avea să poarte și sarcina de secretar al celor Nouă. În tot timpul va desfășura o activitate neobosită. Creator al miliției florentine, gîndul lui de căpetenie se îndreaptă spre *Ordinanza* lui, pe care nu o uită nici în mijlocul treburilor de la Florența, nici în lungile lui călătorii pe la curțile străine. Ori pe unde umblă, primul lucru de care se interesează e organizarea milițiilor locale.

Noua miliție florentină face mare impresie în Italia. Regele Franciei se interesează de creația lui Machiavelli.

iar florentinii pun mari speranțe într-însa. Cardinalul Soderini felicita pe secretar, „din mîna căruia a luat început un lucru așa de demn", iar Ordinanza i se pare un lucru într-adevăr de la Dumnezeu („parci veramente che cotesta ordinanza *sit a Deo*"), „căci pe fiece zi crește, în pofida răutății" (*Lett. Fam.* LXXXIII și LXXXV).

Stăpînirea e și ea o dată recunoscătoare și ca răsplată a străduințelor organizatorului miliției, Senioria îi acordă, în mai 1507, patente de cetățenie și noblețe. Nu toate speranțele puse în miliția florentină s-au realizat. Dar vina nu e a lui Machiavelli. El a arătat calea mîntuirii Florenței și Italiei; alți factori au intervenit care i-au zădărnicit munca. Oricum, întreprinderea aceasta, ieșită din patriotismul cel mai cald, rămîne cinstea cea mai curată a vieții lui active.

CAPITOLUL 6

MACHIAVELLI LA ÎMPĂRATUL MAXIMILIAN LIGA DE LA CAMBRAI SCRIERILE ASUPRA GERMANIEI ȘI FRANCIEI

I. Maximilian de Habsburg, rege al romanilor, și chimerele lui. – Machiavelli și Vettori în Germania. – II. Scrierile asupra Germaniei. – III. *Submissio civitatis Pisarum.* – IV. Liga de la Cambrai. – Războiul contra Veneției. – V. Machiavelli la Mantova și Verona. – Al doilea *Decennale.* – VI. *Etc.* al lui Buonaccorsi. – VII. Mîntuirea Veneției: *fuori i Barbari.* – A treia legație la Curtea Franciei. – VIII. Scrierile lui Machiavelli asupra Franciei și francezilor.

I

În anii 1506 și 1507 Machiavelli e prins cu totul de organizarea miliției florentine: înrolări de soldați, instruirea și armarea lor, inspecții peste tot locul, corespondență nesfîrșită cu căpitanii companiilor, măsuri disciplinare pentru înfrîngerea turbulenței milițienilor, aplanarea conflictelor iscate de străşnicia vestitului don Micheletto. Canestrini a publicat, pe

vremuri, un volum întreg de scrieri, ordine și scrisori ale lui Machiavelli asupra organizării miliției[78], iar Villari a răsfoit în arhivele florentine mii de asemenea acte, scrise toate de mîna secretarului celor Nouă ai Miliției. În decembrie 1507 e nevoit să-și întrerupă activitatea militară, ca să intre iarăși în marea politică europeană. Nu cu un rol de planul întîi, ci ca de obicei pe poarta cea mică. Nu ca ambasador, ci ca observator și temporizator. De data asta iese iară din Italia, și merge spre împăratul Maximilian.

Politica italiană nu mai era de mult în mîini italiene. Arbitrii ei erau acum doi regi străini, regele Franciei și regele spaniol al Aragonului, înfipți temeinic unul în sudul, altul în nordul Italiei. Amestecul acestora în treburile italiene lăsa la o parte și în umbră pe împăratul german, care în calitatea lui de cap al Sfîntului Imperiu Roman era suzeranul nominal și al Italiei. Dar acest imperiu era acum numai o umbră, de cînd se constituiseră în jurul lui statele naționale. Autoritatea împăratului era șubredă chiar în Germania lui, unde principii, episcopii suverani și orașele libere tindeau spre o cît mai mare independență: suveran adevărat era numai asupra pămînturilor lui proprii, printre care arhiducatul Austriei era cel mai însemnat.

Maximilian de Habsburg, arhiduce de Austria, ales împărat al romanilor, nu se mulțumește cu umbra de putere pe care i-o dau pompoasele lui titluri și voia să le realizeze. Întîi trebuia să-și afirme săpînirea asupra Italiei. După vechea ficțiune medievală, împăratul german ca să fie împărat al romanilor trebuia să fie încoronat la Roma. Pînă la încoronare nu purta decît titlul de rege al romanilor. După alegerea lor toți împărații coborîseră în Italia, care pașnic, care războinic, ca să fie încoronați: era un prilej strălucit să-și afirme drepturile lor suverane și mai ales să strîngă bani. Pe lîngă privilegiile și investiturile ce vindeau seniorilor, principilor și comunelor,

mai cereau tuturor statelor importante bacșișuri ca să le lase în pace. Orice coborîre de germani în Italia era o mare pacoste, mai ales cînd împăratul venea însoțit de oaste multă. Maximilian anunțase de mult coborîrea lui, dar greutățile de acasă îl împiedicaseră mereu. Cînd însă văzu, în urma acordului de la Blois între Francia și Spania (octombrie 1505), și mai ales în urma înăbușirii în sînge a revoltei de la Genova (ianuarie 1507), că puterea regelui francez crește și se întărește în Italia, se hotărî să meargă la Roma.

Planurile lui Maximilian erau mari: nu numai să se încoroneze la Roma, dar să gonească pe francezi din Lombardia (lui Ludovic XII îi refuzase investitura ducatului de Milano) și să supună toată Italia autorității imperiale. Ambiția lui mergea și mai departe: plănuia să izgonească pe turci de la Constantinopol, să elibereze Sfîntul Mormînt, să ajungă împărat al Apusului ca și al Răsăritului!

Ciudat om acest Habsburg. „Ultimul cavaler" l-au numit germanii. Un om din altă lume, rătăcit la începutul vremurilor noi. Un amestec de grandoare și absurd. Inteligență vastă dar himerică, minte ageră dar neliniștită și nestatornică. Își trece vremea cutreierînd vastul lui imperiu, din Tirol pînă în Țările-de-jos, și combinînd planuri mărețe, ca să le părăsească a doua zi. Cavaler desăvîrșit, călăreț și vînător neobosit, iubitor de arte, poet. Căpitan excelent, iubit de soldați, dar bătăliile le pierdea; diplomat iscusit, se încurca în firele pe care le torcea pentru alții.

Darnic și risipitor, era lacom de bani, dar banii îi curgeau printre degete. Himericul principe făcuse căsătorii strălucite, ca nume și ca zestre. În tinerețe luase pe Maria de Burgundia, fiica și moștenitoarea Temerarului. Maria murise tînără și-i lăsase un fiu, pe arhiducele Filip, căsătorit cu Juana, fiica regilor catolici. Murise și aceasta,

iar fiul ei, Carol, nepot al lui Maximilian, avea să fie Carol Quintul. Văduv, fusese cît pe-aci să ia pe ducesa Anna de Bretania: dar Carol VIII al Franciei îi apucă înainte. Regele romanilor se mulțumește atunci cu o mezalianță profitabilă: cu o zestre de 400.000 ducați luase pe Bianca Maria Sforza, nepoata lui Lodovico Moro, ducele uzurpator de la Milano.

Dar Maximilian suferea veșnic de boala lui Panurge al lui Rabelais: *faulte d'argent*. Și pentru planurile lui uriașe îi trebuiau bani, mulți bani; dar cum smulgea cîte o sumă, îndată o risipea. De aceea convoca diete peste diete: dar prudenții principi germani și bogatele orașe libere nu se lăsau jefuiți de absurdul lor împărat.

În împrejurările din 1507 descălecarea în Italia însemna un război serios, căci regele Franciei nu avea să se lase deposedat de Lombardia de bunăvoie. Atunci, ca și mai înainte, ca în totdeauna, dușmănia cea mai mare a împăraților germani era împotriva Franciei. Regii ei se apărau, în politica lor înțeleaptă, întreținînd legături cu unii din principii germani, pe care-i opuneau împăratului. Liniștit acum dinspre partea Spaniei, care, sprijinită de Maximilian, îi făcuse destule greutăți în Burgundia, în Țările-de-jos, și în Italia, Ludovic XII cîștigase de partea lui republica Veneției, gata și ea să se împotrivească coborîrii regelui romanilor. Papa Iuliu II, care ar fi voit să adune pe toți principii contra Veneției, își vedea planurile lui întîrziate de intempestiva venire a împăratului. Era dispus să-i trimită oricîți cardinali ar pofti, să-l încoroneze oriunde ar vrea, numai nu la Roma. Aceasta cu atît mai mult cu cît se zicea că Maximilian, printre atîtea planuri himerice, hrănea și pe acela de a ajunge papă, amintindu-și că împărații romani purtau și titlul de *pontifex maximus*.

Dieta de la Constanța, adunată în primăvara 1507, aprobase întreprinderea împăratului de a recuceri

Lombardia, de a se încorona la Roma și de a restabili autoritatea imperială în toată Italia, însă, ca de obicei, fusese zgîrcită la acordarea armatelor și cheltuielilor. Expediția era aprobată numai pentru un termen de șase luni. Maximilian se pregătește atunci să dea repede lovitura. Își împarte armata în trei: o parte spre Burgundia, spre a amenința Francia, alta spre Friaul spre a amenința Veneția; cu cea de a treia prin Trentin, avea să atace chiar el Verona.

Noroc însă că graba lui Maximilian putea să însemneze și temporizare. În tot cazul în Italia toți se așteptau la evenimente grave. Împăratul fixase și sumele ce fiecare stat trebuia să-i plătească, drept subsidii de încoronare. Florenței îi ceruse 500.000 ducați, ca să aibă de unde să lase. Căci florentinii știau să se tocmească. Pe aceștia nu-i neliniștea atît suma enormă cerută cît dilema în care erau puși: aliați ai regelui Franciei, plătind ceva se stricau cu singurul lor aliat și protector, refuzînd, își făceau dușman pe Maximilian, dacă acesta venea în Italia. Discuțiile erau aprinse și nesfîrșite în seniorie și în consilii. Gonfalonierul Soderini propuse atunci, înainte de a trimite ambasadori în întîmpinarea lui Maximilian, cum făceau toate statele, să se trimită un om de încredere la fața locului ca să vadă dacă într-adevăr împăratul a făcut pregătiri serioase și dacă are de gînd să treacă în Italia; iar acest om să fie Machiavelli.

Cum opoziția contra lui Soderini era din ce în ce mai dîrză, a fost destul ca gonfalonierul să pună înainte numele lui Machiavelli pentru ca propunerea să fie respinsă. Li se părea cetățenilor florentini că prea nu se putea face nimic fără acest Machiavelli. În locul lui fu trimis Francesco Vettori, tînăr dintr-o familie mai cu vază. Dar Niccolo tot nu avea să scape de călătoria peste munți.

Vettori cade la Constanța în plină dietă. Împăratul, cum dă cu ochii de trimisul florentin, îi cere bani. În loc de 500.000 se mulțumea și cu 50.000 ducați, dar să-i fie plătiți numaidecît: altfel oratorul florentin să nu-i mai iasă în cale. Scrisorile lui Vettori, care descriau pregătirile imperiale ca destul de serioase și cereau o hotărîre grabnică, tulburară mult stăpînirea florentină. Iară discuții, iară voturi, iară conciliabule nesfîrșite. Se hotărăște în cele din urmă să se trimită lui Vettori condițiile maximale ale unui acord, pe baza cărora să trateze, fără să încheie imediat, ci numai după ce va referi celor Zece. Gonfalonierul, care nu avea mare încredere în Vettori, izbuti atunci, sub pretext că scrisorile ar putea fi oprite pe drum, expediate prin curier obișnuit, să trimită pe Machiavelli care ar putea referi și oral instrucțiunile florentine.

Aceste instrucțiuni erau să se ofere lui Maximilian pînă la 50.000 ducați, începînd de la 30.000, plătibili în trei rate: prima cînd va ajunge într-un oraș imperial (care să nu fie sub stăpînirea directă a împăratului), a doua în Toscana, a treia la Roma; în schimb, împăratul să ajute la restituirea tuturor domeniilor florentine și să le garanteze integritatea. Machiavelli pornește pe la sfîrșitul lui decembrie spre Tirol, unde se găsea Maximilian, nu pe drumul cel mai scurt, ci ocolind pe sus, prin toată Elveția, de la Geneva pînă la Constanța. La 11 ianuarie ajunge la Bolzano, unde găsește pe Vettori. Temerile lui Soderini fuseseră întemeiate: secretarul fusese cercetat cu amănunțime în Lombardia *(tritamente esaminato)* și nevoit să distrugă scrisorile Seniorieі, dar știa bine tot ce doreau cei Zece: să plătească cît mai puțin și numai dacă nu se poate altfel. Aproape o lună a pus ca să ajungă de la Florența în Tirol; în prima scrisoare din Bolzano Machiavelli se justifică cu prisosință: cale lungă, drumuri proaste, vreme rea, cai obosiți; și pe lîngă astea strîmtoarea de bani –

boala cronică a secretarului, întreținută de zgîrcenia Seniorieі.

Cei doi florentini stau cinci luni împreună, ținîndu-se după curtea împăratului, întîi la Bolzano, apoi cînd la Trento cînd la Innsbruck, și lucrînd în cea mai deplină armonie. Acolo s-au cunoscut bine unul pe altul și au legat o prietenie care a durat cît viața lui Machiavelli, – prietenie cu un răsunet veșnic în literatura italiană, din pricina vestitei lor corespondențe de mai tîrziu, în vremea cînd secretarul căzuse în dizgrație, iar Vettori era ambasador al Florenței la Roma. Scepticul și elegantul Vettori, om al Renașterii și el, dar într-alt sens[9], face mare caz de agerul și pătrunzătorul secretar. „Cît timp voi avea parale pentru mine, nu-i vor lipsi nici lui Machiavelli", scrie el Seniorieі la 8 februarie 1508. Cum misiunea lui Machiavelli trebuia să fie de scurtă durată, căci rolul lui era numai să transmită prin viu grai părerile guvernului, Vettori se grăbește să adauge că n-ar fi deloc nimerit să plece îndată și roagă Senioria să i-l lase pînă la terminarea afacerii. „E necesar să rămînă aici; totuși dacă s-ar întîmpla ceva care să-l silească să plece și drumul nu va fi prea primejdios, sînt sigur că el nu se va da în lături de la nici o oboseală sau pericol *per amore della città*".

„Legația" la împărat se compune din 16 scrisori, scrise toate de mîna lui Machiavelli, însă numai trei semnate de el; celelalte sînt semnate de Vettori și desigur redactate de amîndoi. Acestea diferă de restul scrisorilor secretarului: sînt mult mai prolixe, au mai multe pretenții de eleganță stilistică, dar ici și colo apar notațiile scurte, caracterizările și formulele incisive ale lui Machiavelli. Interesul politic al misiunii era mediocru: florentinii aveau îndoita datorie să poarte cu vorba pe împărat și să-și dea seama de ce se petrecea în Germania. Au izbutit în amîndouă: deocamdată Florența nu plătește nici un ban lui Maximilian, iar rapoartele Vettori-Machiavelli

aruncă o lumină suficientă asupra haosului politicii și întreprinderilor imperiale. Machiavelli face însă o nouă experiență, cunoaște alte popoare și trage noi învățăminte.

Lungul ocol prin Elveția îi dă prilejul să cunoască și să observe. În prima scrisoare mai lungă ce trimite Senioriei de-abia ajuns la Bolzano (17 ian. 1508) se grăbește să comunice ce a văzut și ce a aflat despre organizarea cantoanelor elvețiene, despre rapoartele confederației cu împăratul Germaniei și regele Franciei, despre forța lor armată. Ceea ce-l interesează și-i deșteaptă admirația este mai ales organizarea militară a cantoanelor și spiritul de independență.

Omul care lucra pentru armarea patriei lui cade în mijlocul unui popor armat cu arme proprii și hotărît să-și apere libertatea. „Intendonsi bene insieme tutti per la difesa della libertà loro". Sînt așa de bine armați încît nu numai că ajung la apărarea țării lor, dar sînt și rezervorul de mercenari pentru toți vecinii. „Cine are bani, nu-i lipsesc elvețienii". Regele Franciei are bani mulți și e clientul lor cel mai bun. Împăratul are bani puțini, cînd are, dar elvețienii nu pot refuza să-l ajute, ca să nu și-l facă dușman; vor să-l ajute, dar nu contra Franciei. Ca să împace ambele nevoi, elvețienii discută între ei. „Aceste greutăți îi fac să țină multe diete, cu puține hotărîri; se crede că și din ultima dietă n-a ieșit, ca și din celalte, decît nimicuri *(avrà partorito un berlingozzo)*...".

Astfel călărind pe drumurile muntoase ale Elveției, Machiavelli nu stă inactiv. Nu se preocupă, cum nu se preocupa nici Cesar, de peisajele minunate, ci numai și numai de gîndurile lui practice: ce rînduieli au elvețienii, cum se înțeleg între ei, cîți oameni au armați, ce are de gînd împăratul...

La Constanța, în catedrală, stă de vorbă cu doi milanezi, apoi cu muzicantul Arrigo căpătuit acolo, și cu un monsignor Diviri, oratorul ducelui de Savoia. De la

fiecare află cîte ceva, dar pe acesta din urmă nu-l mai slăbește cu întrebările[80]. Obosit de lungul *interview*, savoiardul îi răspunde: „Tu vrei să afli în două ceasuri ce n-am putut eu pricepe în multe luni. E greu de ghicit ce se hotărăște, pentru că neamul acesta e foarte tainic (perchè questa nazione è segretissima); împăratul păstrează secretul în toate treburile lui: dacă-și schimbă locul de ședere, nu trimite pe bucătar înainte decît cu un ceas, după ce a mers o bucată, ca să nu se afle unde se duce. Luîndu-te după aparențe, pregătirile sînt mari: vin oameni din multe locuri, se duc în multe direcții; mișcare multă; ca să știi adevărul ar trebui să ai un spion în fiece loc...".

Îndată după sosirea lui Machiavelli, Vettori are audiență la Maximilian. Îi oferă, după instrucțiile ce avea, pînă la 40.000 ducați, în trei rate. Veșnic în lipsă, împăratul era gata să primească. Dar cei din jurul lui, mari amatori de frumoșii fiorini florentini, îl împiedică: Vettori nu avusese alte mijloace decît vorbele bune ca să-și facă prieteni.

Tratativele, adică tocmeala, continuă așa luni de zile. Împăratul voia bani cu orice preț, cu orice titlu și imediat; convențiile și siguranțele mai tîrziu. Florentinii nu voiau să plătească decît cît mai tîrziu și dacă nu ar putea altfel. Situația negociatorilor era foarte delicată, întîi pentru că era greu de purtat cu vorba un împărat, apoi pentru că nimeni nu putea prevedea sigur dacă expediția în Italia avea să aibă loc, și odată făcută dacă avea să reușească. Mijloacele de comunicație între Tirol și Florența erau grele, curierii nu puteau circula, scrisorile se pierdeau, răspunsurile nu soseau la timp și împăratul se impacienta. „Acum, – scrie Vettori la 8 februarie 1508, după ce împăratul făcuse două mișcări spre Italia, urmate de inexplicabile retrageri, – acum aș vrea să întreb pe omul cel mai înțelept din lume, care ar avea însărcinarea mea, ce ar face el în locul meu: mărturisesc că acum trei zile

(în momentul cînd expediția începuse și părea serioasă) aș fi promis plata nu la Trento ba chiar la Innsbruck; și dacă aș fi făcut-o, cum lucrurile s-au liniștit și s-au amînat, ghicesc ce s-ar fi spus la Florența. Spun acestea nu pentru că-mi lipsește curajul și credința în împlinirea poruncilor Seniorilor Voastre, ci pentru ca să arăt greutatea acestei însărcinări, în care nimeni, dacă nu e profet, nu poate nimeri bine altfel decît la noroc...".

E sigur că împăratul are oaste multă și bună, scriau Vettori-Machiavelli, dar e îndoielnic cum are să o țină strînsă la un loc; bani nu are mulți, și puținul cît îl are îl risipește, căci e prea darnic; cine o să-i dea alții? El, împăratul, e om priceput la cîrmuire și la arme, dar e prea credul și se lasă ușor înșelat. Sînt dar și temeri și speranțe. Temerea cea mai mare vine din partea stării Italiei care este, de multă vreme, o pradă prea lesnicioasă pentru toți năvălitorii; „este toată supusă răzvrătirilor și schimbărilor și nu este armată *(e avere triste armi)*...". De aceea oratorul florentin cere să i se dea odată instrucțiuni precise: „căci din treburile de aici nu pot pricepe decît ceea ce vă scriu; și dacă aș fi singurul încurcat, aș da vina numai pe mine, dar văd că toți, de la cel mai înțelept pînă la cel mai neprevăzător, sînt la fel cu mine".

În scrisoarea din 8 februarie trimișii povestesc o mare scenă istorică petrecută cu cîteva zile înainte la Trento: Maximilian, în fruntea unei procesiuni solemne, cu spada trasă, însoțit de crainici și de toată curtea, intrase în catedrală și anunțase poporului pornirea lui spre Italia. Florentinii nu pomenesc însă de un amănunt care avea să aibă o mare importanță istorică: Maximilian declarase atunci că ia titlul de împărat ales, fără să mai fi fost încoronat de papă. De atunci încoace nici un „rege al romanilor" nu a mai așteptat încoronarea la Roma pentru a se intitula împărat: Imperiul se făcea prin aceasta independent de sancțiunea papală, dar renunța în același timp la pretențiile sale universale. Nici o vorbă în scrisoarea lui Vettori-Machiavelli despre acest fapt; simbol sau formulă, practicii florentini nu-l observă, sau îl trec sub tăcere[81].

Expedițiile lui Maximilian, ca toate întreprinderile lui, sînt haotice. Cu o armată puternică intră în Cadore, ținut sub stăpînirea Veneției, și-l pustiește. Cum n-avea cu ce să-și plătească mercenarii, se întoarce grabnic la Innsbruck să-și pună amanet giuvaierele. Venețienii sub conducerea lui Bartolommeo d'Alviano înfrîng armata imperială rămasă acolo, iau toate cetățuile și înaintează în ținuturile imperiale, cuprinzînd Gorizia, Trieste, Fiume.

Mercenarii din valea Adigelui, neplătiți, se întorc acasă, în Elveția lor, așa că toată expediția imperială se duce în vînt. Totul trebuia luat de la început. Maximilian convoacă o nouă dietă la Ulm, cerînd o nouă armată și noi subsidii. Tratativele cu florentinii se reiau. Vettori se gîndea chiar să trimită pe Machiavelli la Ulm, la dietă; cei Zece aprobă, dar oamenii din jurul împăratului îl dezpovățuiesc, căci *segretissimo* cum era Maximilian, nu voia să aibă martori străini și intempestivi la treburile lui. Vettori se găsește iarăși în încurcătură: „afară de celelalte neplăceri, astea două mă omoară: sînt departe de curte și nu pot nici trimite nici primi scrisori de la Seniorie" (*Lett.* VIII, fără dată). Începe iarăși jocul ipotezelor: de putut, Germania poate da altă armată; voi-va însă?

Se va relua expediția? Reuși-va de data asta? În vremea aceasta, Maximilian dispare și nu i se știe de urmă: la Colonia, la Maiența, în Flandra? Vettori fierbe, cu Machiavelli desigur mai calm, la Trento, și nu știe cum să scape de încurcăturile astea. „Voind să măsoare lucrurile mari cu compasul, oamenii se înșală". Secretarii împăratului îl strîng cu ușa și-i cer un răspuns definitiv. „Nu știu cum să fac să nu ajung la ruptură; pentru că, fie zis cu tot respectul, Seniorile voastre au tors firul acesta așa de subțire, încît e cu neputință să-l țesem..." (*Lett.* XII din 30 mai 1508).

Totuşi nu torsese aşa de rău Senioria, căci evenimentele îi dădură dreptate. Dieta de la Ulm nu a dat nimic, împăratul se supără pe principi şi încheie cu veneţienii un armistiţiu pe timp de trei ani (iunie 1508). Expediţia italiană e amînată fără termen, Maximilian rămîne neîncoronat în Germania lui, rătăcind din loc în loc, căutînd veşnic bani. Cei doi florentini se întorc în Italia şi Florenţa îşi păstrează ducaţii. Bolnav[82], Machiavelli pleacă înaintea lui Vettori, la 10 iunie. Peste patru zile e la Bologna, de unde trimite Senioriei amănunte asupra păcii cu Veneţia.

II

De-abia întors din călătorie, Machiavelli prezintă Senioriei, la 17 iunie 1508, un raport asupra misiunii sale în Germania, raport de oarecare amploare, căci secretarul se simte obligat să prezinte o vedere generală asupra ţării şi locuitorilor ei, să expună condiţiile politice constatate şi să deseneze un portret asemănător al împăratului Maximilian. Acest *Rapporto delle cose della Magna* este temeiul scrierilor sale asupra Germaniei, raport rezumat ori parafrazat în scrierile ulterioare. Micul *Discorso sopra le cose di Allemagna et sopra l' Imperatore* nu este decît o notă rezumativă a raportului, înmînată în 1509 unor ambasadori florentini care plecau în misiune la curtea lui Maximilian. Mai tîrziu, probabil pe la sfîrşitul anului 1512, Machiavelli începuse redactarea mai pe larg a unei scrieri asupra Germaniei, cu materialul din *Rapporto* completat de amintirile sale personale. Scrierea a rămas neterminată: fragmentul intitulat *Ritratti delle cose dell' Allemagna* în ediţiile operelor lui Machiavelli nu diferă de *Rapporto* decît în mici amănunte şi dezvoltări.

Scrierile asupra Germaniei conţin lucruri de o valoare inegală. Tabloul general al ţării şi locuitorilor nu poate fi pus pe acelaşi rînd cu analiza condiţiilor politice şi cu portretul aşa de reuşit al împăratului. Germania lui Machiavelli e o Germanie de idilă, care se resimte de amintirile clasice din Tacit, de insuficienţa materialului de observare şi de anume idei preconcepute ale autorului. E de reţinut întîi că acesta nu văzuse mai nimic din Germania adevărată: cunoştiinţa lui se reducea la Elveţia, pe care o străbătuse în destulă grabă, la Trentin şi la Tirol, în care înaintase pînă la Innsbruck; despre Germania pur germană nu avea decît cunoştinţe din auzite.

Deşi în notele lui, mai ales din punct de vedere politic, caută să separe totdeauna cantoanele elveţiene de Tirol şi de imperiu, cînd este vorba de obiceiuri şi caracteristicile popoarelor extinde mereu tot ce este elveţian la restul popoarelor germane. Elveţia îl impresionase adînc: găsise un popor tare şi armat cu propriile-i puteri; un popor liber, sobru, mîndru: poporul ideal, aşa cum voia el să vadă patria lui. Imaginaţia lui puternică începe să lucreze imediat. Desigur Italia lui e civilizată, viaţa e acolo largă, uşoară, plăcută, luminată de arte şi litere, încălzită de toate splendorile culturii şi luxului; dar Italia e slabă, căci a uitat de vechea disciplină a armelor; nearmată, e o pradă lesne pentru toţi barbarii. Sînt de luat pilde chiar de la barbari, cînd pot uni ţăria lor cu o viaţă simplă, curată, demnă. Şi pilda găsită de ei în „libera libertate" a cantoanelor elveţiene (pe care o atribuie întregii Germanii) o propune Senioriei florentine: iată cum sînt şi cum se păstrează puternice popoarele.

„De puterea Germaniei nimeni nu se poate îndoi, pentru că are belşug de oameni, de bogăţii şi de arme. Nu e comună care să n-aibă bani puşi de-o parte; se zice că numai Argentina (Strasburg)

are mai multe milioane de fiorini. Aceasta pentru că nu au cheltuieli mari. Cu soldații nu cheltuiesc pentru că-și țin oamenii lor armați și instruiți; în zilele de sărbătoare, oamenii aceștia în loc de alte jocuri, trag la semn, fac exerciții cu sulița, care cu o armă, care cu alta... Și dacă popoarele sînt bogate, pricina este că trăiesc ca săracii: nu clădesc, nu se îmbracă, nu au mobile în casă. Le e destul să aibă belșug de pîine, de carne și să aibă o sobă, unde să se apere de frig; și cine n-are alte lucruri, trăiește fără ele și nu le caută. Cheltuiesc pentru ei doi fiorini în zece ani și fiecare duce viața după rangul lui și în această măsură. Nimeni nu se gîndește la ce-i lipsește ci numai la ce are nevoie; și nevoile lor sînt mult mai mici ca ale noastre. Din pricina acestor obiceiuri se întîmplă că nu ies bani din țara lor, mulțumindu-se fiecare cu ce produce; și în țara lor intră bani de la cei ce cumpără lucrurile făcute de mîna lor, lucruri cu care aproape au împînzit Italia. Și astfel se bucură de viața asta aspră și de libertatea lor; de aceea nu vor să meargă la război decît foarte bine plătiți, și nici asta n-ar fi de ajuns dacă nu le-ar porunci comunitățile lor" *(Ritratti delle cose dell' Allemagna)*.

Acest tablou idilic de simplicitate și forță rămîne foarte departe, în vagul lui, de descrierile precise ale oratorilor venețieni, contemporani cu Machiavelli. Comparînd, în această privință, *Rapporto* cu relația din 1507 a lui Quirini, care prezintă un tablou complet, exact, amănunțit al Germaniei, reiese incontestabila superioritate de informație a venețienilor. Republica lui San Marco avea un interes mult mai mare să cunoască adevărata Germanie decît Florența, despărțită de Imperiu de atîtea țări. Afară de aceasta, Quirini fusese în Germania, o străbătuse toată și privise cu ochii lui.

Superioritatea lui Machiavelli apare însă cînd e vorba de condițiile politice. Aici se simte acasă și nu are mulți rivali. Are un ochi sigur ca să descopere mecanismele politice, tăria sau slăbiciunea lor, influența instituțiilor asupra popoarelor și evenimentelor istorice. Germania e bogată; Germania e populată, comunitățile ei sînt puternice; cu toate acestea, ca organism politic, imperiul e slab și ineficace. Contrastul acesta izbește din capul locului pe Machiavelli. Explicarea o găsește în instituțiile

politice: imperiul este un organism hibrid, care în loc să adune forțele care-l compun, le anulează unele prin altele, reducîndu-le la neputință. Împăratul nu e în stare să realizeze unitatea pe care a impus-o regele Franciei în statele sale. Germania e împărțită între comune (orașele libere) și principi: deasupra lor ca unitate nominală stă împăratul. Orașele sînt însă în dușmănie cu principii, și amîndoi — orașe și principi — dușmănesc pe împărat. Nici comunele nici principii n-ar voi ca împăratul să fie prea puternic: principii pentru că i-ar reduce la supunere, cum a făcut regele Franciei cu baronii lui, comunele pentru că ar intra sub stăpînirea împăratului, care ar scoate de la ele cît ar voi el, pe cînd acum îi dau numai ce vor ele. O dezbinare generală în Germania; și nu numai în Germania, căci aceasta în întregime dușmănește pe elvețieni

„Și pare lucru ciudat de spus că elvețienii și comunele să fie inamice, odată ce unele și altele tind în același țel de-a-și salva libertatea și a se feri de principi. Această învrăjbire vine de acolo că elvețienii nu sînt numai dușmanii principilor ca orașele, ci și ai nobililor; pentru că în țara lor nu sînt nici principi nici nobili și fiecare se bucură, fără nici o deosebire între oameni, afară de aceea a sarcinilor publice, de o liberă libertate" *(Ritratti)*.

Exemplul Elveției înspăimîntă pe nobilii rămași în orașe: de aici toată străduința lor de a ține în vrajbă comunele cu elvețienii. Mai dușmănesc apoi pe elvețieni toți cei din comune care se dedau la arme, căci par a fi prețuiți mai jos ca mercenarii din cantoane: adunați în aceeași tabără, nu trece mult pînă să se încaiere germanii cu elvețienii.

Împăratul e mai dușman al principilor decît al comunelor: cu ajutorul acestora a încercat pururea să doboare pe ceilalți. Principii sînt mai slabi decît comunele, întîi pentru că au fost combătuți și de împărați și de comune, apoi pentru că principatele temporare se împart

prin moștenire, iar cele eclezìastice – arhiepiscopii electori, – deși nu se divid, sînt la discreția comunelor în care domnesc. Principii nu sînt amenințători pentru împărat, dar nici de ajutor nu-i pot fi: „căci dacă nu îndrăznesc să-i facă război, îndrăznesc să-i refuze ajutor; și dacă nu îndrăznesc să-l refuze, îndrăznesc, făgăduindu-l, să nu se țină de cuvînt; și cine nu îndrăznește nici atît, îndrăznește să amîne și să poarte cu vorba". De aceea întreprinderile împăratului nu pot izbuti.

Mai tari decît principii și mai bogate sînt comunele (le comunitadi franche et imperiali), care sînt nervul imperiului, care au bani și rînduială: acestea însă nu se gîndesc la libertatea lor și nu le pasă de ambițiile imperiale, căci cîștigul împăratului și principilor nu le va folosi lor; de aceea sînt avare la dat ajutor împăratului și cînd îl dau, îl dau tîrziu și insuficient; de cele mai multe ori pe împărat „îl plătesc cu diete".

Venețienii au văzut de mult slăbiciunea Imperiului, de aceea au îndrăznit să i se împotrivească. Iată cum o țară vastă, bogată și plină de forțe poate fi dusă la neputință politică din pricina instituțiilor. Diagnosticul lui Machiavelli e clar și sigur și a meritat, prin pătrunderea lui, succesul ce a avut de cînd a fost formulat.

Ce e mai pitoresc în *Rapporto* e fără îndoială portretul lui Maximilan. Acest portret moral merită să stea alături, completîndu-le, de chipurile fantasticului împărat zugrăvite de Dürer și de Ambrogio de Predis. Machiavelli, cu ochiul lui sigur, văzuse, de o parte anarhia și slăbiciunea constitutivă a imperiului, de alta firea ciudată, toanele și fantasmele împăratului. Ca vreo întreprindere imperială să izbutească în asemenea condiții, ar trebui – constată secretarul cu ironia lui – ori ca împăratul să-și schimbe firea, ori Germania să vrea să-l ajute într-adevăr...

Lucruri cu neputință, amîndouă. Și totuși acest împărat e plin de calități: „ha infinite virtù": „e căpitan desăvîrșit; cîrmuiește țara cu multă dreptate, e blînd și omenos... de și-ar întrebuința bine însușirile n-ar fi mai prejos de nici un domnitor creștin". Are venituri considerabile: șase sute de mii de fiorini de la statele lui și o sută de mii de la demnitatea imperială, și foarte puține sarcini. „Totuși e veșnic fără un ban; și ce e mai rău, nu se vede unde se duc banii...".

Dărnicia lui, așa de lăudată de cei ce profită, îl ruinează. Risipitor cum este, nici o sumă nu-i ajunge. „De-ar fi să vie în Italia fără să-și schimbe firea, chiar de s-ar preface frunzele arborilor în galbeni, tot nu i-ar fi de ajuns... Din marea lui neorînduială nasc desele lui nevoi; din desele nevoi desele cereri; din acestea desele diete, și din puțina lui judecată slabele hotărîri și înfăptuirile și mai slabe...".

Ca să facă război, lui Maximilian îi trebuie mai mulți bani ca oricărui alt principe: căci popoarele lui, libere și bogate, ca să lupte pentru el nu sînt atrase nici de dragoste nici de nevoie; îl slujesc numai pentru preț și din porunca comunelor; dacă la capul lunii banii nu sosesc, nu e rugăminte, nădejde ori amenințare care să-i țină pe loc... „Firea lui bună și îngăduitoare îl face să fie înșelat de toți cîți îl înconjoară. Unul dintre ai lui mi-a spus că oricine îl poate înșela o dată, nu și a doua oară, dacă a băgat de seamă: dar sînt atîția oameni și atîtea împrejurări, încît i se poate întîmpla să fie înșelat toată ziua, deși ar băga de seamă mereu. Afară de aceasta e schimbăcios și nehotărît: azi vrea un lucru și mîine altul. Sufletul și trupul îi sînt în continuă mișcare, dar deseori desface seara ce făcuse dimineața. E foarte tainic *(segretissimo)*, nu cere sfat de la nimeni și e sfătuit de toți; vrea să facă totul prin sine însuși și nu face nimic din ce vrea. Dorește lucrurile ce nu poate avea și de cele ce poate avea se depărtează: totdeauna ia hotărîrile pe dos...

De aceea sarcina ambasadorilor e foarte grea pe lîngă el: nimeni nu poate prevedea ce are să facă mîine. Și

nici nu-i place să vadă în jurul lui pe oratorii puterilor străine: îi ține cît poate mai departe de curte. Împăratul scapă tuturor printre degete: niciodată nu vine unde e așteptat. Colindă veșnic prin vastul lui imperiu și nimic nu-i izbutește" (*passim*, în *Rapporto* și *Discorso*). Iată omul zugrăvit în picioare. Portret plin de asemănare, definitiv.

Miră pe mulți faptul că în scrierile lui Machiavelli asupra Germaniei nu se găsește un singur cuvînt, o singură aluzie la marea mișcare începută atunci peste Alpi, și care avea să ajungă la ruptura de Roma și la Reformă. Se poate ca o mișcare atît de importantă să fi scăpat pătrunderii secretarului florentin? Nu dovedește aceasta una din marile lui insuficiențe? Posibil. Nu trebuie să uităm însă că Machiavelli nu a cunoscut adevărata Germanie și n-a putut ghici decît de departe ce se petrecea într-însa.

Obsedat de politică, mișcările religioase, chiar dacă le-ar fi cunoscut, nu l-ar fi interesat. Treburi popești, și-ar fi zis, și cu disprețul ce arăta pentru tot ce era ecleziastic, ar fi trecut mai departe. Căci e de observat că la începuturile ei, Reforma, care avea să aibă urmări politice infinite, nu se înfățișa decît ca o ceartă preoțească. De altfel Machiavelli e în bună tovărășie cu mai toate spiritele alese din Italia care nu au priceput decît foarte tîrziu și primejdia și importanța mișcărilor din care a ieșit Reforma.

III

Curînd după întoarcerea din Germania, Machiavelli e chemat să ia parte la o întreprindere florentină aproape războinică: supunerea Pisei. Regele

Franciei făgăduise de mult ajutorul său, încasase mulți florini, dar nu se ținuse de cuvînt. În încurcăturile europene de atunci, cînd se pregătea marea coaliție a regilor, papei și împăratului contra Veneției, Florența judecă momentul nimerit să se ocupe singură de treburile ei. Dar numai cu armele, cu miliția improvizată de Machiavelli, era greu să supună cetatea răzvrătită.

Recurge atunci la metode mai puțin cavalerești, cum mai făcuse, la înfometare prin jaful recoltelor și la împresurare. „Dare il guasto" e mai ieftin și mai puțin primejdios ca o bătălie. Miliția creată de Machiavelli pentru alte scopuri e întrebuințată la această întreprindere puțin glorioasă. Conducerea de fapt a expediției o are secretarul, înalții comisari fiind alte obrazuri mai strălucite, un Capponi, un Salviati. Jaful recoltelor începe, un corsar e tocmit să împiedice aprovizionarea orașului dinspre mare, dinspre uscat Pisa e împresurată.

Mîndra cetate blestemată de Dante e în agonie. Nu-i rămîne decît să se predea. Ludovic al Franciei și Ferdinand al Aragonului protestează și poruncesc florentinilor să se retragă. Dar nu de dragul Pisei, ci ca să stoarcă bani de la Seniorie. Cu cîte 50.000 galbeni de fiecare rege și 25.000 bacșișuri miniștrilor lor, Florența cumpără dreptul să înjunghie Pisa (*Guicciardini*, Storia d'Italia, lib. VIII). Pisanii trimit emisari la Piombino să discute condițiile capitulării. Le iese înainte Machiavelli. Trimișii se plîng că în loc de o ambasadă găsesc un simplu secretar. Secretarul însă reușește să bage vrajba între pisani: unii erau orășeni, alții locuitori din *contado* (domeniul pisan) și interesele lor erau contrarii; orășenii erau pentru rezistență, contadinii pentru pacea grabnică. Machiavelli le arătă acestora din urmă că n-au nimic de cîștigat la rezistență, căci tot robii pisanilor rămîn dacă orașul e despresurat; dacă orașul e luat pierd și viața și averea și totul...

Negocierile nu izbutesc şi la sfîrşitul lui mai 1509 Pisa e nevoită să capituleze fără condiţii. Florenţa promite să fie iertătoare şi se ţine de cuvînt. Condiţiile ei nu sînt aspre; nu se răzbună de lunga rezistenţă pisană; nu jefuieşte, nu confiscă, nu ucide; restituie bunurile oprite, restabileşte vechile magistraturi, confirmă vechile privilegii şi libertăţile comunale. Dar antica cetate ghibelină a pierdut ce-i era mai scump: libertatea, drepturile politice, viaţa autonomă, – *jurisdictio* şi *imperium*. Nu degeaba actul de capitulare e intitulat: *submissio civitatis Pisarum* (Guicciardini *Storia*, VIII, 3).

Tristă victorie. Florentinii pun stăpînire pe un oraş pustiit, muribund. Cei care fuseseră stăpînii mărilor, spaima sarazinilor şi stegarii lui Christos, nu primesc să rămînă robii bancherilor florentini: toate familiile de seamă, Sismondi (strămoşii istoricului Republicilor Italiene), Alliati, Torti, Buzzacarini, pornesc în pribegie în lumea largă. Cartiere întregi rămîn nelocuite; după o jumătate de veac nu se mai numără în Pisa decît 700 urmaşi din vechile familii pisane (*Tommasini*, op. cit. vol. I, pag. 461). Oraşul ia din ce în ce aerul de necropolă, păzită de turnul aplecat, şi tristă ca şi tristul Campo Santo al lui Giovanni Pisano.

Florenţa însă saltă de bucurie. Pentru negustorii înţărcaţi de mult de victorii era şi acesta un triumf. „Nu e cu putinţă, scrie florentinul Agostino Vespucci în zilele acelea, să exprim cu ce veselie, jubilaţie şi bucurie a primit norodul vestea reluării Pisei: fiecare e ca nebun de bucurie; s-au aprins focuri în tot oraşul şi nu e încă ora 22: gîndeşte-te ce o să fie la noapte. Nu rămîne decît ca şi cerul să-şi arate bucuria, căci oamenii mari şi mici nu pot arăta mai multă". Dacă numele lui Machiavelli nu e săpat pe piatra care comemorează pe municipiul din Pisa triumful florentin, contemporanii lui îl recunosc totuşi *non minima portio rei*, cum îi scrie acelaşi Vespucci, din ce în

ce mai ditirambic: „ *Prosit vobis* că ai fost de faţă la o glorie de acest fel...

Dacă n-aş crede că te-ai făli prea mult, aş îndrăzni să spun că tu cu batalioanele tale ai săvîrşit opera... Jur pe Dumnezeu, atîta exultăm, încît ţi-aş face o tulliană, dacă aş avea timp..." (*Lett. fam.* XCVII, p. 182). Tot aşa divaghează, cu acelaşi entuziasm, şi amicul Casavecchia (*Lett. fam.* XCVIII); şi el proclamă pe Machiavelli „cagione e grandissima parte" a marelui succes florentin. Florenţa începuse să se creadă putere militară. Regele Franciei rîde în barbă şi întreabă pe oratorii florentini: „Aţi ajuns primul potentat în Italia. Cum o să vă numiţi de acum: *serenissimi* sau *illustrissimi?*"

IV

Pe cînd Florenţa se bucură de şubreda ei glorie, zile tot mai triste cad asupra Peninsulei. Tragedia pregătită de politica incoerentă a papilor, de slăbiciunea statelor italiene şi de lăcomia vecinilor puternici se grăbeşte spre deznodămînt. Anul 1509 începe şirul marilor bătălii: Agnadello, Ravenna, Marignano, Pavia, care aveau să aducă, în mai puţin de douăzeci de ani, ruina politică a Italiei. Papa Iuliu II, în ura lui neîmpăcată împotriva Veneţiei, izbuteşte să adune la un loc invidiile şi lăcomiile puternicilor ca şi slabilor. În ultimele zile ale anului 1508 se încheie Liga de la Cambrai, la care iau parte – din capul locului, ori aderînd mai tîrziu – regele Franciei, împăratul german, regele catolic, papa şi alţi potentaţi mai mărunţi din Italia. Conjuraţii îşi împart între ei stăpînirile de pe continent ale Veneţiei.

Dușmănind mîndra cetate din lagune și dorind venirea străinilor ca să-i răpună puterea, Italia conspiră la propria ei pieire. Mulți au răspundere la funesta coaliție, chiar din cei care s-au ținut deoparte la atac sau la împărțirea prăzii. Și Florența printre cei dintîi, ea care pururea a ațîțat pe papă și pe regele Franciei împotriva Veneției. Nici Machiavelli nu scapă de partea lui de răspundere: făcînd politica patriei lui a îndemnat și el pe Iuliu II la dușmănie, rușinîndu-l să n-ajungă vreodată din stăpîn de pămînturi capelan al Veneției. După încheierea ligii, papa are o clipă de șovăială: pentru ca el să cîștige cîteva orașe, vede ce furtună s-ar putea năpusti asupra Italiei. În chip cinstit îi spune totul oratorului venețian. Era însă prea tîrziu: Veneția nu mai putea ceda fără luptă.

Lupta începe în primăvară. Armatele franceze trec Adda și intră în stăpînirile venețiene. Norocul părăsește republica lui San Marco: fortărețe sar în aer, corăbii se scufundă, condottieri rup contractul, capii armatelor ei, Pitigliano și Alviano se ceartă. Rezultatul e înfrîngerea de la Agnadello. În două săptămîni regele Franciei e stăpîn pe tot ce i se acordase la Cambrai. Armatele papei nu întîmpină nici o rezistență în Romagna. Ducele de Ferrara și marchizul de Mantova se declară și ei dușmani. Machiavelli spune că bătălia de la Agnadello n-a fost decît o jumătate de înfrîngere, – *mezza rotta*. Totuși venețienii își pierd capul.

Vestea sosește la Veneția în ziua Înălțării, cînd dogele se logodea cu marea. „Era Înălțarea, scrie Marin Sanudo în *Diarii*, dar toți plîngeau, nici un străin nu venise, nimeni nu se vedea în piață, părinții din Colegiu pierduți, Dogele nostru mai rău ca toți, *che non parlova et stava come morto e tristo*[83]". Machiavelli nu iartă Veneției nici la nenorocire. În *Discorsi* (III, c. 31) comentînd această înfrîngere, pe care o atribuie proastei rînduieli a

armatei venețiene, o acuză că, insolentă în victorie, n-a știut să arate tărie de suflet în adversitate: *„ma la viltà de l'anima loro gli fece ad un tratto perdere lo Stato e l'animo"*. Machiavelli exagerează. Venețienii văzîndu-se biruiți și cu atîți dușmani deodată voiră să facă partea focului.

Umilințele pe care istoricii timpului le atribuie Veneției sînt în parte inventate sau mărite de ura pe care o deșteptaseră pretutindeni prosperitatea, norocul și politica ei fericită. Și abilitatea ei biruie și de data asta. Primul ei gînd e să spargă Liga, îndestulînd pe unul sau pe altul din dușmani. Regelui Spaniei îi cedează tot ce stăpînea spre sud pe malurile Adriaticii; pe papă îl lasă să-și reia cetățile din Romagna, iar lui Maximilian, ca să iasă din Ligă, îi propune teritoriile cîștigate de Alviano în anii trecuți. Împăratul nu primește și – lucru rar pe vremurile acelea – declară că vrea să rămînă credincios aliatului său, regele Franciei.

Atunci Veneția dă poruncă cetăților amenințate de împărat să nu se mai împotrivească. Cele unde nobilii, dușmani ai Veneției și partizani ai împăratului, erau mai tari, Verona, Vicenza, Padova, se supun; dar la Treviso și aiurea, unde nu erau nobili și unde toți erau mulțumiți de stăpînirea venețiană, blîndă și spre folosul obștesc (căci republica aceea de aristocrați-negustori își îmbogățea supușii), noroadele nu vor să audă de împărat și duc războiul pe socoteala lor, cu lozinca *Viva San Marco!*

Răzvrătirea populațiilor din Veneto, credincioase stăpînei lor, silesc republica și o ajută la rezistență. Armatele ei reocupă Padova, teritoriile dimprejur revin la San Marco, Verona e gata și ea să izgonească oamenii împăratului. În vremea asta Ludovic XII, stăpîn pe ce dorise, se întorsese în Francia și nu părea deloc volnic să-și ajute aliatul. Maximilian, cu armatele lui împestrițate de nemți, italieni, spanioli, francezi și aventurieri

de toate neamurile, pune asediul în fața Padovei. Venețienii se întăresc și rezistă; cînd imperialii dau asaltul, minele explodează și năvălitorii sînt aruncați în aer. Norocul s-a întors la Veneția.

V

Împăratul Maximilian coborîse în persoană în Italia. Ca totdeauna avea nevoie de bani și cerea tuturor. Cere și florentinilor care-i făgăduiseră prin Vettori că vor plăti la venirea în Italia. Condiția se împlinise, seniorii trebuiau să se execute. Trimiseră dar la Verona doi ambasadori, pe un Soderini și pe Piero Guicciardini, tatăl istoricului. În schimbul prieteniei și ocrotirii imperiale, Florența se leagă să plătească lui Maximilian 40.000 fiorini, în patru rate, la cîte o lună. Prima rată se plătește, iar plata celei de a doua e însărcinat să o facă, la Mantova, Machiavelli. Senioria nu-l trimite numai ca pe un agent plătitor oarecare, ca să facă o plată valabilă și să ia descărcarea cuvenită: de la Mantova avea să meargă la Verona, sau oriunde ar găsi el mai nimerit, ca să culeagă informații despre împărat și treburile lui în Italia.

Senioria îi dă scrisori de introducere către *quella illustrissima marchesana* (marchizul de Mantova era atunci prizonier la venețieni). Ilustra marchiză era faimoasa Isabella d' Este, una din cele mai strălucite femei ale Renașterii italiene prin frumusețea, prin inteligența, prin cultura, prin simțul ei politic. Am fi dorit ca din întîlnirea acestor două figuri reprezentative să rămînă o amintire nepieritoare. Romantismul rămîne nesatisfăcut de data asta. De la Machiavelli aflăm numai că marchiza

nu primea pe nimeni înainte de amiază, căci se scula tîrziu: *per levarsi lei tardi, la non da udienza ad alcuno*. A doua zi secretarul e primit, face marchizei complimentul poruncit de Seniorie; marchiza îi răspunde *umanissimamente*, apoi vorbesc împreună de mișcările războinice de la Vicenza... (*Legazione a Mantova*. Lett. I, 17 nov. 1509).

Machiavelli nu zăbovește mult la Mantova, în cetatea palatelor și mlaștinilor, unde n-avea mult de aflat: „căci acesta e un loc unde se nasc și chiar plouă minciunile, iar curtea e mai plină decît piața". Se duce la Verona, ca să fie mai aproape de împărat, care era așteptat acolo să pice din zi în zi. Dar Maximilian, după obiceiul lui, colinda cine știe pe unde. Acolo Machiavelli află că venețienii au reluat Vicenza. De acolo trimite Senioriei bogate informații asupra mișcărilor de trupe și-i descrie situația în formule precise, după obiceiul lui. Nu lipsește nici pitorescul din aceste depeșe: greutățile drumurilor bătute ziua și noaptea de mercenarii și aventurierii veniți din toată lumea să jefuiască partea cea mai bogată a Italiei, certurile nesfîrșite dintre francezi și imperiali în cetatea plină de zgomotul armelor, încăierările zilnice. Machiavelli e vesel că a ajuns la vreme în Verona; dacă mai întîrzia o zi, i-ar fi tăiat drumul venețienii, care înaintau cu cavaleria lor și cu un *numero grandissimo di villani arrabbiati*. La Verona, ca și în toate teritoriile venețiene, norodul (*i popolani, l'infima plebe*, zice Machiavelli) este pentru Veneția; nobilii pentru Împărat.

Războiul apasă greu asupra populațiilor. „Se văd și se aud lucruri nemaipomenit de crude; așa că în sufletul țăranilor a intrat o dorință de a se răzbuna și a muri; au ajuns mai dîrzi și mai turbați contra dușmanilor Veneției decît erau iudeii contra romanilor" (Lett. VI, Verona, 26 nov. 1509). Țăranii prinși preferă moartea renegării numelui venețian. „Ieri seara fu adus înaintea episcopului

(de Trento, guvernatorul Veronei) un țăran care spuse că era *marchesco* și că *marchesco* voia să moară; episcopul puse să-l spînzure și nici o făgăduială nu l-a putut scoate din părerea lui".

Machiavelli conchide: „Așa că, chibzuind toate, e cu neputință ca regii să stăpînească aceste ținuturi cu țăranii de aici vii". Cu cît războiul va dura mai mult – și va dura căci împăratul nu se înțelege cu regele Franciei și toate se tărăgănează – cu atît va crește și dorul noroadelor să se întoarcă la vechii lor stăpîni. Situația e aceasta: „sînt doi regi, unul poate duce războiul dar nu vrea (regele Franciei), altul ar vrea să-l ducă dar nu poate (Maximilian); și cel ce poate îl tărăgănează cum vrea" (Lett. VIII, 1 dec. 1509). Cu sistemul acesta și cu disperarea populației crescînd pe fiece zi „se poate întîmpla într-o zi ceva care să facă să se căiască și papii și regii și toți cîți nu și-au făcut datoria la vreme..." O veste „de pe front" îl aduce pe Machiavelli la vechea lui idee a națiunii armate. „Se zice că venețienii, în toate locurile pe care le iau în stăpînire pun să zugrăvească un San Marco cu o sabie în mînă în loc de carte; se vede că au băgat de seamă, pe socoteala lor, că nu sînt deajuns, pentru a ține statele, studiile și cărțile" (Lett. X, 2 dec.).

Războiul lîncezește. Venețienii nu înaintează spre Verona, nici imperialii spre Vicenza. Împăratul forfotește de la Trieste la Bolzano, la Innsbruck, pretutindeni unde nu era așteptat. În loc să vie la Verona, unde era așteptat, se întoarce în Germania, la o nouă dietă, la Augsburg. Machiavelli nu mai are ce căuta la Verona și se întoarce acasă. Din Mantova trimite o depeșă (Lett. XII, 12 dec. 1509) care conține o admirabilă descriere topografică a Veronei, descriere pe care o folosește în Istoriile florentine și care e imitată de Guicciardini în Istoria lui.

În vacanța silită de la Verona, unde n-a avut mare lucru de făcut, Machiavelli începe să scrie al doilea

Decenal, rămas în stare de fragment. Puținul scris nu ne face să regretăm ceea ce ar fi putut să urmeze. Gazeta aceasta rimată, și mai slabă ca cea dintîi, conține înșirarea cam searbădă a evenimentelor de la 1504 pînă la 1509: înfrîngerea lui Alviano în Toscana, războiul lui Iuliu II, care nu poate să-și țină *il feroce animo in freno*, contra Perugiei și Bologniei, liga de la Cambrai, luptele Împăratului cu Veneția, căderea Pisei, bătălia de la Vailă și umilirea Veneției, reluarea Padovei și Vicenței. Văzîndu-se lipsit de suflu epic, Machiavelli renunță la această întreprindere pseudopoetică.

•

VI

În *Lettere familiari*, printre cele primite de Machiavelli în vremea cînd era pe la Mantova și Verona, se găsește un bilet enigmatic al lui Biagio Buonaccorsi (decembrie 1509) care a pus în mare încurcătură pe biografii secretarului florentin. „D'une inconnue dans le problème Machiavel", scrie unul din aceștia[84]. Pentru explicarea unui *etc.* pus de Biagio s-au scris multe pagini, fără ca lumină să se facă. Trebuie să recunoaștem că problema nu e de o importanță capitală; însă pentru machiavelizanți tot ce se atinge de eroul lor capătă un deosebit interes. Scriind, Buonaccorsi ia toate precuțiunile oratorice și de discrețiune. Nu semnează cu numele lui, ci numai *quem nosti*. Previne pe amicul său că afacerea e de cea mai mare importanță și-l roagă să nu o ia în glumă *(non ve ne fate beffe)*, nici să lasă o iotă din ceea ce-i scrie: e singurul mijloc să împiedice ruina lui și a altora.

(Vom vedea că Biagio se gîndea mai mult la sine însuşi decît la Machiavelli).

Ce să fie acest mister? Să lăsăm cuvîntul lui Biagio.

„Sînt mîine opt zile de cînd un om mascat *(uno turato)* însoţit de doi martori s-a înfăţişat înaintea notarului conservatorilor şi i-a înmînat o notificare, cu protestare dacă nu i-ar da curs, susţinînd că fiindcă eşti născut din tată etc., nu ai putea în nici un chip să exerciţi oficiul ce ocupi etc. Deşi cazul s-a mai prezentat şi legea ţi-e în favoare cît se poate de mult, totuşi calitatea timpurilor şi numărul mare de oameni care s-au ridicat să ţipe şi să strige pretutindeni, ameninţînd că dacă nu se face etc., contribuie ca afacerea să stea rău şi să aibă nevoie de mare sprijin şi multă îngrijire".

El, Buonaccorsi, cum a aflat cazul, nu s-a odihnit nici zi nici noapte şi a făcut tot ce i-a stat în putinţă ca să îmblînzească sufletele. Unii încercau să răsucească legea şi să-i dea „interpretări sinistre", dar el i-a calmat. „Totuşi adversarii sînt mulţi şi neobosiţi; se vorbeşte pretutindeni de acest caz, *fino pe' bordegli*... Crede-mă, Niccolo, nu-ţi spun nici jumătate din ce se petrece; înainte de a aduce eu textul de lege, lucrul era ca şi judecat...". În numele lui şi al unei persoane de care Machiavelli face mare caz (et è persona che voi ne fate capitale), îl îndeamnă să nu care cumva să se întoarcă înainte ca lucrurile să se liniştească; şi se vor linişti mai lesne în lipsa lui, din mai multe cuvinte:

„Eu fac lucruri pe care dumneata nu le-ai face şi care sînt totuşi necesare; căci toţi oamenii voiesc să fie luaţi în seamă, şi cinstiţi şi rugaţi, deşi lucrurile sînt limpezi; şi se cuvine să mulţumeşti celor ce-ţi fac servicii, şi să-i rogi înainte şi iară să-i rogi: te las să judeci singur cît de apt eşti pentru toate astea. Într-un cuvînt, leacul cel mai bun al răului acesta, care e atît de mare încît te-ai înspăiminta, e să fii lipsă cîteva zile încă, pînă ce se va zări sfîrşitul... Dacă ţi-aş spune că n-am mai dormit de cînd cu întîmplarea asta, te rog să mă crezi. Ai aşa de puţini prieteni care să vrea să te ajute şi nu ştiu din ce pricină. Încă o dată, fă te rog ce te

sfătuiesc şi nu-ţi închipui că eu întunec întunericul, cum ai obiceiul să spui; e mult mai grav; fiind şi eu interesat, ar trebui să ai încredere în mine, căci mă priveşte mai mult pe mine ca pe dumneata" (*Lett. fam.* CVI, 27 dec. 1509).

Ce sînt toate aceste reticenţe şi mistere? Un lucru e clar, spaima lui Buonaccorsi. Din ultima frază se vede că bietul Biagio se temea mai mult de pielea lui: pierzîndu-şi slujba Machiavelli, o pierdea şi el, ajutorul lui. Dar de ce să-şi piardă Machiavelli slujba? „Fiind născut din tată etc..." Buonaccorsi şi Machiavelli ştiau despre ce era vorba. Scriitorul, dintr-un sentiment de discreţie lesne de priceput, nu insistă asupra unui lucru displăcut sau dureros. Biagio, istoric şi el, nu s-a gîndit la încurcătura istoricilor de mai tîrziu. S-au propus diverse ipoteze pentru explicarea numeroaselor etc. ale lui Buonaccorsi. E ştiut că incapacităţile şi pedepsele părinţilor se resfrîngeau, pe vremurile acelea, şi asupra fiilor. E vorba de vreo condamnare la care să fi fost supus Bernardo, tatăl lui Niccolo şi care să-l facă pe acesta nedemn de a ocupa slujbe în republică? Cei ce au răsfoit arhivele Florenţei n-au găsit nici o urmă despre vreo pedeapsă a lui Bernardo. Să nu-şi fi fost plătit acesta dările la vreme ori să fi rămas dator ceva din gestiunea lui de *tesoriere della Marca*? Nici despre aceasta vreo menţiune în arhive.

Ar rămîne incapacitatea rezultînd dintr-o naştere nelegitimă. Să fi fost copil nelegitim Bernardo ori poate chiar Niccolo? S-a afirmat şi una şi alta. Dar în 1507 cînd i s-a dat diploma solemnă *in fidem suae originis*, Machiavelli a fost declarat că născut *ingenuis parentibus et honestis maioribus*. Misterul rămîne întreg, fără să ne pasioneze peste măsură. Ceva grav nu poate să fi fost. Chiar dacă afirmările mascatului lui Buonaccorsi ar fi fost adevărate, legea era de partea lui Machiavelli.

Secretarul nu dă mare importanţă spaimelor ajutorului său de la Florenţa şi în primele zile ale anului 1510

se întoarce la seniorie, împotriva sfaturilor aşa stăruitoare. În urmă nu se mai pomeneşte nimic despre această obscură afacere. „Mascatul" dispare cu martorii lui, iar „zvonurile de bordel" amuţesc pe vecie. Ceea ce reţinem din scrisoarea lui Biagio nu e atît misterul (problematic) ce ar fi planînd asupra naşterii lui Niccolo, cît mai ales afirmarea prietenului că secretarul are mulţi, foarte mulţi duşmani, şi aluziile la caracterul lui puţin mlădios: Machiavelli nu ştia să se ia bine, să se roage, să linguşească.

VII

Dacă s-ar fi înţeles mai bine între ei coalizaţii de la Cambrai şi ar fi dus războiul cu mai multă energie, ruina Veneţiei ar fi fost grabnică şi iremediabilă. Spre norocul republicii lui San Marco, unul dintre regi, după vorba lui Machiavelli, putea să ducă război, dar nu voia, pentru că pusese mîna pe ce dorise; celălalt rege voia să facă război, dar nu putea; şi al treilea aliat de seamă, promotorul Ligii, era în stare, continuînd astfel tradiţiile pontificale, să-şi schimbe politica dintr-o zi într-alta. E tocmai ceea ce se întîmplă cu papa Iuliu II. Cînd veneţienii se umilesc înaintea lui, după ce le luase tot ce dorise, găseşte că acum ar fi momentul să izgonească, cu ajutorul Veneţiei, pe străinii instalaţi în Italia. *Fuori i Barbari!* Strigăt mîndru de război, admirabilă lozincă pentru italieni, dar cam ciudată în gura papei care chemase pe barbari în peninsulă.

Umilinţa Veneţiei fusese patentă: în porticul lui San Pietro, în haine de penitenţi, oratorii republicii se tîrîseră

în genunchi, sub vergile de aur, înaintea lui Iuliu II. Şi dintr-o zi pe alta republica excomunicată şi blestemată ajunge amica şi aliata papei. „Dacă Veneţia n-ar exista, ar trebui inventată", *se quella terra non fosse, bisogneria farne un'altra*, spune pontificele oratorului veneţian Trevisan. Papa ieşind din ligă şi aliindu-se cu Veneţia, aceasta însemna războiul împotriva împăratului şi regelui Franciei.

Era mare îndrăzneala papei să ridice armele împotriva Christianissimului, care avea cea mai însemnată putere din lume; dar nici pentru Ludovic XII nu era puţin lucru să aibă duşman pe capul Bisericii. Pe cînd regele ezită, amarnicul papă nu stă cu braţele încrucişate, şi începe acţiunea lui. Pe condottierul Marcantonio Colonna, pe care-l scoate din serviciul Florenţei, îl trimite să răzvrătească Genova împotriva Franciei. Pe episcopul de Sion Mathias Schinner, îl trimite să cumpere pentru Biserică pe mercenarii elveţieni care serveau cu armele lor Francia. Gonfalonier al Bisericii numeşte pe marchizul de Mantova, Francesco Gonzaga, scăpat din captivitatea veneţiană, iar pe fostul gonfalonier, ducele de Ferrara, coalizat şi el la Cambrai, îl excomunică şi armatele papale ameninţă să-l izgonească din statul lui.

Papa aprindea din nou Italia. Războiul era de neînlăturat, între Iuliu II aliat cu veneţienii de o parte, şi Ludovic XII cu împăratul Maximilian, rămas credincios alianţei, de alta. Celelalte state italiene trebuia să se pronunţe: în noua conflagraţie nimănui nu-i era îngăduit să stea neutru. Între cele două tabere, situaţia Florenţei era cît se poate de grea. Aliată cu regele Franciei, făcuse mari jertfe pentru această alianţă; vecină pe o mare întindere cu statele Bisericii, era în bună prietenie cu papa. Rupînd cu acesta, slab armată cum era, ar fi văzut armatele pontificale peste cîteva zile pe malurile Arnului. Rupîndu-se de Francia, pe lîngă trădarea alianţei, ar fi rămas izolată

în Italia și la discreția oricărui învingător. Rămînînd neutră își asigură inamicitia ambelor tabere. Florentinii deocheați în Italia ca *troppo francesi* sînt acum constrînși să ia o hotărîre. Iată deci Senioria în grea cumpănă. Nici una din soluțiile posibile: neutri, pentru papă, pentru Francia, nu era fără primejdie; mai imediat periculoasă era declararea pe față pentru una din tabere, cu un gînd ascuns de mediațiune. Trebuia însă o mare abilitate, întîi pentru a liniști pe regele Franciei, al doilea pentru a nu expune republica la loviturile papei. Cineva trebuia trimis la Ludovic XII. În gîndul gonfalonierului un singur om putea împlini greaua sarcină: Machiavelli. De aceeași părere e și Senioria: cum oratorul florentin fusese rechemat, deliberează să trimită ca *nunțiu* (azi s-ar zice *chargé d'affaires*) la curtea Franciei, pînă la numirea altui ambasador, pe indispensabilul secretar. Iată-l pe Niccolo al nostru pornind a treia oară spre malurile Loarei.

Instrucțiunile celor Zece lipsesc din colecția Legațiunilor lui Machiavelli; avem în schimb o scrisoare cu instrucțiunile suplimentare ale gonfalonierului Soderini. Din ea reiese toată mizeria politicii florentine în acea gravă împrejurare. Soderini cere nunțiului să asigure pe regele Franciei de fidelitatea sa și a fratelui său cardinalul. „Nu doresc pe lume decît trei lucruri: slava Domnului, binele patriei mele, binele și onoarea regelui Franciei, căci nu cred că patria mea poate avea vreun bine fără onoarea și binele Coroanei franceze". Dorința cea mai mare a Florenței este ca regele să-și păstreze și să-și crească puterea în Italia; pentru aceasta – și aici Machiavelli avea să strecoare în mod abil sfaturile sale – e necesar ca regele să rămînă prieten cu împăratul și să zdrobească pe venețieni.

Un mijloc excelent ar fi să pună la cale pe regele Ungariei să le facă război în Dalmația. În același timp să facă tot posibilul să nu rupă cu papa: „pentru că un papă prieten nu valorează mult, dușman vatămă destul prin vaza pe care i-o dă Biserica: nu poți face război pe față fără să nu-ți ridici împotrivă toată lumea". Cardinalul de Volterra scrie și el lui Machiavelli (*Lett. fam.* CVII, p. 199) și lăudîndu-i îndemînarea și prudența îl îndeamnă să-și dea toate silințele „să țină în bună unire pe acel principe cu Sfinția Sa, ceea ce este nu numai spre folosul amîndurora, dar și spre al nostru și al întregii Italii". Amîndoi Soderini se obstinează să facă pe dătătorii de sfaturi bune. Nu sfaturi cerea Ludovic XII de la florentini ci o declarație pe față dacă merg sau nu cu el. Era și el convins de folosul unirii cu papa, dar tocmai acest lucru era în dezbatere, că unirea nu mai era posibilă, și nu din pricina regelui, ci din a papei. Cu toată bunăvoința, regele n-avea ce face cu sfaturile Soderinilor.

Inutilitatea acestor instrucțiuni o va fi văzut Machiavelli înainte de a porni la drum. De aceea nu-l vedem grăbindu-se. De abia peste o lună ajunge la Lyon, și pe la jumătatea lui iulie la Blois unde se găsea regele și curtea. Și de data asta misiunea lui Niccolo era grea și neplăcută. Trebuia să ascundă sub fraze și abilități slăbiciunea Florenței și neputința ei de a avea o politică pe față. Noul nunțiu nu e deloc mîndru de noua lui misiune: avea să apere și să susțină tot ceea ce-i era mai urît: politica jumătăților de măsură, a neutralității neputincioase și a lașității.

Însă odată intrat în vîltoare, patima lui politică se dovedește mai tare. Trecînd peste instrucțiunile meschine de la Florența, Machiavelli izbutește să salveze obrazul patriei și să facă operă utilă. Depeșele legației a treia la curtea Franciei, numeroase și amănunțite, scrise cu cea mai mare îngrijire (au norocul de data asta să ajungă toate la Florența), sînt un model de voiciune, pătrundere și abilitate și nu rămîn mai prejos de scrisorile oratorilor venețieni, cei mai tari diplomați ai Italiei.

Din prima convorbire cu Robertet[85] și cu regele Ludovic, Machiavelli vede clar zădărnicia sfaturilor soderinești. Atmosfera era încărcată de bănuieli contra Florenței mai ales de la încercarea lui Marcantonio Colonna de a răzvrăti Genova. Regele primește asigurările lui Machiavelli și se declară sigur de credința și afecțiunea Florenței, dar dorește să fie și mai sigur: „Secretarule, eu n-am dușmănie nici cu papa nici cu altcineva; dar pentru că astăzi se nasc prietenii și dușmănii noi, vreau ca stăpînii tăi să declare fără înconjur ce și cît vor să facă pentru mine cînd s-ar întîmpla ca papa sau altul să atace sau să vrea să atace stăpînirile mele din Italia".

Să răspundă deci repede și clar: „vreau să știu cine mi-e prieten și cine dușman; scrie-le că eu, pentru salvarea statului lor, ofer toate forțele regatului meu și vin în persoană" (*Legazione terza alla corte di Francia*, let. II, Blois 18 iulie 1510). Nunțiul scrie îndată la Florența. Cum vede zilnic pe rege, pe înalții demnitari ai Curții, pe oratorii străini, reușește să potolească aprehensiunile contra Florenței în afacerea de la Genova și știe să scoată de la fiecare cîte ceva. Pe toți interlocutorii îi caracterizează în scurte trăsături. *Monsignor di Parigi* – arhiepiscopul Etienne Poncher – e om calm și cuminte[86]; cancelarul Jean de Ganay e aprins, mînios și vorbește mult; ca să nu asculte pe Machiavelli vorbește numai el și reia toate vechile incriminări; totuși secretarul izbutește să-l liniștească[87].

Regele și toți din jurul lui sînt, și cu drept cuvînt, furioși contra papei. Regele amenință cu o nouă coborîre în Italia. Papa ruinează creștinătatea, își pune în primejdie scaunul, prăpădește Italia. „Senioriile Voastre își pot închipui cum se vorbește aici de papa: ridicarea supunerii, ținerea unui conciliu împotriva lui, doborîrea statului temporal și spiritual sînt relele cele mai mici cu care-l amenință".

Deși injuria a fost mare, regele șovăie în fața unui nou război: o luptă deschisă a Christianissimului, fiul primogenit al Bisericii, contra papei i-ar putea atrage dușmănia întregii creștinătăți (*ha da dubitare di trovarsi tutto il mondo adosso*). Regele amenință, dar nu dorește decît pacea. Vina fiind de partea papei, nu el poate face primul pas.

Acest lucru îl recunoaște însuși oratorul papei, blîndul episcop de Tivoli, Leonini. Machiavelli îl cercetează pe acesta printre cei dintîi și-l găsește „*un signore veramente dabbene, e molto prudente, e pratico nelle cose di Stato*". Episcopul e uimit că s-a ajuns așa de repede *al ferro*; se plînge amar de erorile comise atît în Italia cît și în Francia, de care aveau să sufere mai ales sărmanele popoare și principii mai mici. Amîndoi pun la cale un plan mare, la care se raliază repede și ministrul Robertet: cum nici regele nici papa nu mai puteau face acum primul pas spre împăcare, singurul mijloc de a înlătura războiul ar fi ca o putere amică amîndurora să servească de mijlocitoare.

Mediația n-ar putea-o face decît Senioria de la Florența. Robertet propune ca florentinul Giovanni Girolamo, care reprezenta la curte pe cardinalul de Volterra, fratele gonfalonierului Soderini, să plece imediat cu propunerea de mediație. Machiavelli vrea însă, înainte de a întreprinde acțiunea, să aibă consimțămîntul explicit al regelui. Ludovic II primește ca Florența să fie mediatoare; îi dă mînă liberă să trimită oratori la Roma și să ducă tratativele cum vor chibzui Seniorii. Girolamo pleacă. Machiavelli îndeamnă pe stăpînii săi să ia hotărîrea pe care le-o va dicta cunoscuta lor prudență: *ma bisogna a tutta celerità*, căci de tergiversările încetinelilor de la Florența îi era mai teamă. Și pentru că ieșise din instrucțiunile date, nunțiul explică și justifică acțiunea sa: orice mijloc e bun dacă înlătură războiul; Florența nu pierde nimic făcînd pe mediatoarea...

Senioria începe îndată tratativele la Roma, dar papa *mosso da un diabolico spirito che gli è entrato addosso*[88], convins cum spunea că pacea cu regele Franciei o are în buzunar[89], că poate adică să o încheie cînd vrea, nu ascultă de nici un sfat paşnic şi continuă ofensele şi ofensivele: noi încercări de răzvrătire la Genova, ocuparea Modenei, împresurarea Ferrarei cu armatele ducelui de Urbino, arestarea cardinalului francez de Auch, şi cîte altele. Regele se miră cum de n-a putut niciodată îmblînzi pe acest om. Celor din jurul lui le spune că împăratul l-a îndemnat de mai multe ori să împartă cu el Italia, dar că n-a voit niciodată să-l asculte: acum papa are să-l silească să o facă. Se jură pe sufletul lui că ori îşi pierde regatul, ori încoronează pe împărat la Roma şi alege un papă pe gustul lui...[90].

Dar toate astea sînt vorbe mari: la fapte regele e mai trîndav. Nu răspunde cu o acţiune repede la provocările papei; vrea mai întîi să-şi asigure toate alianţele şi să fie împăcat cu toate scrupulele religioase. Coborîrea în Italia o amînă pînă după ce conciliul clerului francez, convocat la Orléans, se va fi pronunţat asupra legitimităţii războiului şi-l va fi dezlegat de supunerea faţă de Iuliu II. Conciliul avea să răspundă „dacă e îngăduit Papei să poarte armele contra unui principe creştin nechemat înaintea lui şi neascultat; dacă e îngăduit papei să facă război Christianissimului chiar după ce l-a citat; dacă un papă care a cumpărat papatul şi a vîndut beneficiile poate fi privit ca papă; dacă un papă împotriva căruia s-au dovedit infinite oprobrii poate fi privit ca papă..."[91].

Iminent sau întîrziat, războiul era inevitabil. Machiavelli vede că neutralitatea Florenţei nu mai putea să dureze. Francezii sînt bănuitori de felul lor şi bănuiesc pe florentini cu atît mai mult cu cît îi ştiu mai dibaci şi dornici să nu rişte nimic. Nu se vor încrede într-înşii decît atunci cînd îi vor vedea cu armele alături de ei. „Puteţi fi siguri ca de evanghelie că izbucnind războiul între papă şi rege, va trebui să vă declaraţi de partea unuia sau altuia". Tratatul cu Franţa prevedea numai o alianţă defensivă, dar francezii vor face totul ca florentinii să ia parte la ofensivă: altfel îi vor privi ca duşmani. „E necesar, judecă cei ce vă iubesc aici (sub forma aceasta îşi strecura Machiavelli sfaturile), să luaţi o hotărîre înainte ca timpul să se precipite şi necesitatea să vă strîngă; şi pentru că ocazia durează puţin (*ha poca vita*), se cuvine să hotărîţi repede..." (scris. IX din 9 aug.).

Ceea ce prevăzuse secretarul se întîmplă mai repede decît credea. Papa întreprinzînd o nouă acţiune la Genova, cancelarul cheamă într-o zi pe Machiavelli şi, „după un lung exordiu asupra meritelor Franciei faţă de Florenţa, începînd de la Carol Magnu pînă la celălalt Ludovic şi pînă la regele actual"... îi cere ca Florenţa să pună armata ei la dispoziţia lui Chaumont pentru apărarea Genovei. Machiavelli avea să scape şi din încurcătura aceasta, dar cîtă amărăciune adună în sufletul lui contra politicii papale pentru nenorocirile aduse Italiei de papi şi preoţi! O, dacă Florenţa ar fi aiurea, şi nu în drumul invaziilor de peste munţi, cu ce bucurie ar vedea pe rege şi pe împărat ducîndu-se la Roma să dea o lecţie straşnică popimii nefaste![92]

Aşteptînd ca cei de la Roma să înghită „o îmbucătură amară", el pledează abil cauza Florenţei. Trimiţînd armata spre Genova, teritoriul florentin ar rămîne fără nici o apărare; atît aşteaptă duşmanii, papa cu amicii lui. Armata ar fi de folos la Genova, acum, dar în urmă regele va fi nevoit să vină, cu armată mult mai mare, să scape Florenţa. Armata acesteia ar trebui păstrată pentru timpul cînd va începe războiul adevărat: atunci va fi mai de folos şi Franciei şi Florenţei. Multe zile în şir pledează astfel Machiavelli înaintea consiliului regal şi în cele din urmă izbuteşte: regele recunoaşte că Florenţa nu trebuie pusă în

primejdie, ci apărată; armata ei să rămînă în Toscana, cu atît mai mult cu cît papa spune pe față tuturor că „are de gînd să schimbe guvernul de acolo care e prea francez".

Machiavelli capătă tot mai mult încrederea lui Robertet, cu care vorbește acum pe față. „E necesar acum, îi spune florentinul, să fiți mai energici cu papa, căci altfel nu merge. Dacă pierdeți Ferrara, se pierd multe altele, spre rușinea regelui și paguba prietenilor săi". Robertet recunoaște că trebuie dată o bună lovitură papei (*una marrata daddovero*), și recunoaște că temporizarea continuă nu aduce decît pagubă, că lucrurile sînt prost conduse în Italia de oamenii regelui; se vede că nu mai trăiește cardinalul de Rouen!

Misiunea lui Machiavelli e pe sfîrșite. Noul ambasador, Roberto Acciaiuoli, un prieten al lui, avea să sosească. Regele a hotărît să coboare în Italia în primăvara viitoare. De plecare, secretarul trimite acest sfat Senioriei: să nu se teamă de primejdii, căci fără pericol nu s-au făcut niciodată lucruri mari (Lett. XVII, 5 sept. 1510). De mult era grăbit să se întoarcă. Ca de obicei, Seniorii uitau să-i trimită fonduri. E nevoit să le amintească acest amănunt în multe scrisori. „Vă rog cît pot, dacă nu voiți să-mi vînd caii și să mă întorc pe jos, dați ordin lui Bartolommeo Panciatichi să-mi dea 50 scuzi". Afară de aceste necazuri, mai căzuse bolnav de o tuse rea care bîntuia pe atunci în Francia; nimeni nu scăpase, nici regele, nici Robertet, nici nimeni de la Curte, iar „a Parigi è una moria si grande, che ve ne muore più di mille al dì" (Lett. XIII, 24 aug.).

În octombrie 1510, Machiavelli e întors la Florența. Ambasadorul Roberto Acciaiuoli îi scrie din Francia și-l ține la curent cu cele ce se petrec la Curte. Dar nu numai lucruri serioase îi scrie ilustrul orator. Cum erau prieteni, îi vorbește de o anume Janna, care va fi mîngîiat, la Blois, ceasurile solitare ale nunțiului, cînd afacerile încurcate ale Florenței și *la coqueluche* îi dădeau răgaz. Și Roberto face

aluzie la o altă femeie, Riccia, florentină aceasta, care juca același rol pe malurile Arnului... Iar cei doi prieteni schimbă lucruri și serioase și glumețe. Oratorul florentin are imaginație: parcă-l vede, de pe malurile Loarei, pe Machiavelli de-abia sosit la Florența, tîrît de amicii lor comuni la Santa Maria del Fiore, ca să-l „golească" și să afle toate lucrurile din Francia; dar nunțiul prudent și ținînd la reputația lui diplomatică, lăsîndu-se greu și servindu-i cu picătura... (*Lettere familiari*, CXII, p. 208).

VIII

În cele trei călătorii în Francia, Machiavelli, cu spiritul său investigator, adunase destule cunoștințe asupra lucrurilor franceze. După obiceiul său, cum făcuse și după călătoria în Germania, își notează impresiile și constatările. Au rămas din acest timp[93] două scrieri inegale în întindere: una este o scurtă notiță *Della Natura de' Francesi*, alta un studiu mai întins *Ritratti delle cose della Francia*. Nu avem a face de data asta cu rapoarte de caracter oficial, ci cu simple însemnări, redactate de altfel foarte îngrijit, de caracter personal. Nu mai găsim într-însele idealizările idilice din scrierile asupra Germaniei: Machiavelli avusese o cunoștință mai exactă și mai prelungită a Franciei. Fiind mai precis, e însă mai puțin binevoitor pentru caracterul francez decît fusese pentru ceea ce crezuse el că este firea germană.

Florența, înfeudată de mult la politica franceză, nu avea multe cuvinte să fie mulțumită de purtările regelui, oamenilor politici și armatelor Franciei. Prietenia franceză a apăsat asupra ei poate mai mult ca unele dușmănii.

Patriotismul secretarului florentin îl face să vadă mai în negru unele cusururi ale națiunii protectoare și să alunece asupra calităților. Această tendință e foarte vizibilă în scurta scriere *Della Natura dei Francesi*, care nu e decît o culegere de scurte caracterizări, aspre, tăioase. Iată cîteva din ele:

„Se gîndesc (Francezii) atît de mult la folosul sau paguba prezentă încît își amintesc prea puțin de injuriile și binefacerile trecute și nu se îngrijesc de binele sau răul viitor. – Sînt mai mult avari decît prevăzători. Nu le pasă mult de ceea ce se scrie sau se spune despre ei. Sînt mai lacomi de bani decît de sînge. Nu sînt darnici decît în audiențe. – Cine vrea să izbutească ceva la curte, îi trebuie destui bani, mare sîrguință și mult noroc. – Cînd nu-ți pot face bine, îți făgăduiesc; cînd pot să ți-l facă, îl fac cu greutate sau niciodată. – Sînt foarte umili la soarta rea, insolenți la cea bună. – Cu forța țes bine ceea ce au urzit rău. – Sînt schimbăcioși și ușuratici. Au credința învingătorului. Sînt dușmanii limbii romanilor și faimei lor. – Dintre italieni nu izbutesc la Curte decît cei ce nu mai au nimic de pierdut și plutesc în pierzare..."

De altă natură, mai puțin „pamflet", e scrierea mai lungă: *Ritratti delle cose di Francia*. Dornic să afle și să priceapă toate, curios mai ales de tot ce e organizare, mecanism politic, social și economic, Machiavelli reușește să dea, în vreo treizeci de pagini, un tablou destul de larg, în trăsături mari, al Franciei văzute de el. Amănuntele îl impresionează desigur, dar nu se oprește mult asupra lor: la fiecare pas vrea să le coordoneze, să le reducă la un principiu unic, să le „construiască". Procedeu al minții lui pe care o constatăm în toate scrierile ulterioare.

Găsim de toate în aceste *Ritratti*. Pe lîngă notele asupra firii francezilor, care nu puteau să lipsească, pe lîngă studiul organizației statului și puterii supreme, care era obiectul preocupărilor lui de căpetenie, găsim date asupra producției, circulației și distribuirii bunurilor, asupra impozitelor și bugetului statului, asupra armatei, clerului, curții regale, asupra organizării judiciare,

universitare și administrative. Desigur nu e o scriere metodică, un tratat, un discurs „compus", ci numai o grupare judicioasă a materialului de observație adunat.

Ceea ce-l izbește mai ales în Francia este solida organizare a puterii regale, centralizarea tuturor puterilor în mîna regelui. Contrastul era mare între unificarea monarhică a Franciei, opera regilor pe atunci în plină închegare, și dezorganizarea anarhică a Italiei. Iată un stat puternic și bine rînduit. „Coroana și regii Franciei sînt astăzi mai bogați și mai puternici ca niciodată". Căutînd explicarea acestei stări, secretarul o găsește în rezultatul fericit al luptei de unificare dusă de regi, pe căi mai mult pașnice, prin căsătorii și moșteniri, contra marilor feudali din Bretania, Burgundia și Aquitania. Aceștia – *i più potenti baroni*, cum îi numește Machiavelli – sînt astăzi de sînge regesc sau din neamul regilor, și putînd spera ca coroana să le vină lor, cum se întîmplă cînd regele n-are descendență (cazul lui Ludovic XII), rămîn uniți cu coroana și nu mai au interes, ca altă dată, să se unească cu dușmanii regelui. „Francia e armată, experimentată și unită". Examinînd situația ei față de toți vecinii; englezi, flamanzi, germani, elvețieni, italieni, spanioli, constată că n-are nimic de temut din nici o parte.

Puterea regelui nu e suportată, ci primită cu bucurie de supuși. Încă o cauză a tăriei Franciei. *Li sudditi li sono ossequentissimi*: de aceea regele cheltuiește puțin cu paza provinciilor și n-are nevoie de forțe. „Sono i popoli di Francia umili et ubbidientissimi, hanno in gran venerazione il loro re". Totul e adunat în mîna regelui, putere civilă, putere militară, finanțe. Voința regelui e la obîrșia totului. Informîndu-se despre toate, Machiavelli a întrebat care sînt veniturile ordinare și extraordinare ale coroanei; i s-a răspuns că sînt atîtea cîte vrea regele. Același lucru despre conferirea beneficiilor, funcțiilor, pensiilor, despre guvernămîntul provinciilor: *come vuole il re*.

Țara e bogată: „La Francia, per la grandezza sua e per la commodità delle grandi fiumane, è grassa et opulenta". Viața e lesnicioasă și ieftină, fiecare recoltează mai mult decît îi trebuie. Bani sînt însă puțini în popor, căci nu circulă. Dările către seniori sînt foarte mici, dar banii odată intrați în mîna lor nu mai ies, căci nobilii nu cheltuiesc nimic afară de îmbrăcăminte; pentru viața lor au tot ce le trebuie. Două cincimi din veniturile regatului intră în mîna clerului, de unde de asemenea nu mai ies, *secondo la avara natura de' prelati e religiosi*[94]; banii se transformă în ornamente, giuvaeruri și altele spre podoaba bisericii, așa că ceea ce posedă preoții *vale tesoro infinito*. Clerul nu numai că paralizează viața economică a țării prin oprirea circulațiunii, dar se amestecă prea mult în cîrmuirea regatului: în consilii și în slujbele înalte prelații au preponderență. Nobilii primesc această situație căci știu că dacă alții sfătuiesc și poruncesc ei sînt cei ce execută. Machiavelli nu se împacă deloc cu această rînduială.

Cu deosebită atenție culege tot ce se referă la organizarea armatei, căci „națiunea armată" era visul lui. Cavaleria grea franceză (le genti d'arme) e cea dintîi din lume, după el: „căci sînt toți nobili și fii de seniori". În schimb, infanteria e slabă: oameni de nimic, țărani, meșteșugari, așa de apăsați de nobili încît au ajuns *vili*. Mai buni ar fi gasconii, care fiind în apropiere de Spania au ceva spaniolesc (vengono a tenere un poco dello spagnuolo); regele îi întrebuințează, dar ei au dat mai mult probe de tîlhărie decît de vitejie. Cu gîndul la Florența și la *ordinanza* lui, Machiavelli notează cu satisfacție că în Francia „fiecare parohie plătește cîte un om, numit *franco arciere* (franc archer), obligat să aibă cal bun și să se țină gata la orice cerere a regelui..."

Nu lipsesc nici din *Ritratti* cîteva generalizări asupra firii francezilor. Crescut în studiul părinților istoriei, umanistul Machiavelli se crede obligat să reediteze judecățile vagi și desigur neexacte care dăinuiau drept caracterizări eterne ale neamurilor încă de pe vremea lui Cesar, Titu Liviu și Tacit. După judecata umanistă tradițională, francezii din timpul Renașterii nu aveau să difere mult de gallii cu care se războise Cesar și despre care Titu Liviu scria liniștit în cabinetul lui, întocmai după cum nici germanii împăratului Maximilian nu aveau să difere de germanii lui Tacit. De aici bogata moștenire de clișee vechi care ține loc de psihologie a popoarelor.

Pentru italienii din toate timpurile *la furia francese* e o axiomă. Nu lipsește nici de la Machiavelli, care, plin de amintirile lui clasice, scrie liniștit: „Francezii sînt de firea lor mai mult îndrăzneți decît viteji și îndemînatici; dacă poate cineva rezista la ferocitatea primului lor avînt, devin apoi atît de umili și-și pierd atît de repede cumpătul încît ajung slabi ca niște femei..." Și pentru a-și ilustra teza, citează mai multe exemple din luptele francezilor în Italia, iar ca referință clasică o frază pe care o atribuie lui Cesar: „E però Cesare disse, i Francesi essere in principio più che uomini, e in fine meno che femine"[95].

Altă notă e relativă la „avariția" francezilor, temperată de Machiavelli, în felul următor (aci o săgeată la adresa spaniolilor): „Firea francezilor e dornică de ce e al altora: de care e apoi risipitoare, ca și de al său, de altfel. Francezul e în stare să fure cu dibăcie, ca să mănînce și să risipească și chiar să împartă cu cel pe care l-a furat. Fire contrarie celei a spaniolului: cînd acesta ți-a furat ceva, nu te mai întîlnești niciodată cu nimic".

Făcînd abstracție de aceste mici răutăți retorice, ca și de epigramele mai acerbe din *Natura dei Francesi*, sau reducîndu-le la justa lor valoare, constatăm că Machiavelli și-a dat seama destul de exact de condițiile politice și economice ale Franciei văzute de el și că esențialul nu

i-a scăpat în nici un domeniu. Tabloul alcătuit de el, mai precis ca acel asupra Germaniei, şi fără nimic fantastic, a fost cunoscut curînd de toată Italia; a făcut repede autoritate şi a fost folosit, în cursul secolului XVI, chiar de ambasadorii veneţieni, cunoscuţi prin scrupuloasa lor informaţie şi rapoartele cele mai exacte[96].

CAPITOLUL VII

PAPA IULIU II APRINDE ITALIA. CĂDEREA REPUBLICII POPULARE FLORENTINE

I. A doua legaţie la Curtea Romană. – Machiavelli şi Iuliu II. –II. Şovăielile Florenţei. – Lupta dintre Iuliu II şi regele Franciei. –A patra legaţie în Francia. – III. Noua ligă sfîntă. – Bătălia de la Ravenna. – Florenţa duşmănită de toată Italia. – Spaniolii la Prato. – Răzvrătire la Florenţa: depunerea gonfalonierului Soderini şi întoarcerea Medicilor. – IV. Machiavelli speră să rămînă la Seniorie. – Scrisoarea către illustrissima Madonna. – Secretarul e dat afară.

I

În vara anului 1506 îl găsim din nou pe Machiavelli pe lîngă papa Iuliu II. De la urcarea sa pe tron, succesorul lui Alexandru VI urmărea cu îndîrjire, dar cu precauţii care luau aparenţa de şovăieli şi cu care greu se împăca firea sa iute şi aprinsă, scopul de a aşeza pe temelii solide stăpînirea lumească a Sfîntului Scaun. Mişcarea începută de papii predecesori nu mai putea fi acum oprită decît cu primejdia

prăbuşirii definitive a papalităţii. Ca să-şi păstreze prestigiul spiritual, condiţiile timpului cereau ca papa să fie tare şi pămînteşte. Iuliu II, în deosebire de înaintaşii săi, nu lucrează pentru fii sau nepoţi, ci numai pentru Biserică: pentru mărirea ei se străduie ca papa să ajungă un adevărat suveran italian.

În primul rînd Biserica trebuia să-şi recapete provinciile pierdute. Unele erau stăpînite de vasali uzurpatori, ajunşi tirani, altele căzuseră în mîinile Veneţiei. Cu multă greutate, cu îndemînare şi şiretenie, papa scăpase de teribilul Cesare Borgia. Cît durase lupta dintre spanioli şi francezi în Napolitan nu putuse întreprinde nimic. Încercase să aţîţe împotriva Veneţiei pe amîndoi regii şi pe împăratul Maximilian, dar nici unul nu se grăbea să lucreze pentru papă. După înfrîngerile franceze, tratatul de la Blois (octombrie 1505) aducea pace Italiei în părţile de sud. Iuliu II judecă atunci că a sosit momentul să-şi înceapă opera.

Pe veneţieni nu-i putea ataca direct, căci n-avea mijloace să lupte cu puternica republică. Avea să înceapă deci cu rebelii, cu vasalii care dispreţuind suzeranitatea papei stăpîneau ca tirani pămînturile Bisericii. Cesare Borgia răpusese o bună parte din aceştia; după căderea lui, unii se întorseseră, alţii se supuseseră. Din cei mai puternici rămăseseră doi nesupuşi papei: Gianpaolo Baglioni la Perugia şi Giovanni Bentivoglio la Bologna. Papa face toate pregătirile ca să-i atace. Ca să aibă linişte la Roma cît va lipsi, îmbunează pe baronii jefuiţi de Borgia, restituindu-le averile, şi strînge legături de familie cu Orsini şi Colonna.

Ca să adune bani, nu recurge la crime şi jafuri ca papa Alexandru; vinde numai oficii şi distribuie beneficii pe preţuri abordabile, lucru ce părea atunci, în urma practicilor borgiene, corect şi cinstit. Cum nu avea decît

puţină armată, reuşeşte să capete făgăduieli de ajutoare din Napoli, de la Florenţa, de la regele Franciei, şi de la cîţiva stăpînitori italieni, Montefeltro, Este, Gonzaga. Florentinilor le ceruse să-i cedeze pe condottierul lor, romanul Marcantonio Colonna, cu compania lui. Această cerere motivează trimiterea lui Machiavelli lîngă papa. Căci fără să aştepte sosirea ajutoarelor, papa, cu puţinele lănci, ce avea, cu garda lui de elveţieni, înconjurat de douăzeci şi patru de cardinali, pornise, în toiul verii, să cucerească Perugia şi Bologna.

Senioria hotărîse să trimită pe Machiavelli, la Roma sau oriunde ar auzi că se găseşte papa, ca să-i dea răspunsul republicii: întîi că aprobă şi laudă această bună şi sfîntă hotărîre (de a supune pe rebeli), apoi că trimiterea lui Marcantonio Colonna nu se poate face aşa de grabnic, deoarece e singurul condottier al Florenţei rămas să comande tabăra de la Pisa. Florentinii nu refuză acest serviciu papei, dar îl roagă să le lase lor pe Colonna pînă ce expediţia papală avea să înceapă de-a binelea: *finoche l'impresa sia in essere*. În realitate Senioria nu avea încredere în întreprinderea războinică a papei: trimitea pe Machiavelli să vadă pînă la ce punct era serioasă[97].

Auzind că papa a şi pornit spre Perugia, secretarul îi iese înainte la Nepi, unde asistă la acest spectacol nemaipomenit: urmaşul Sfîntului Petru, venerabil bătrîn cu barba albă, înconjurat de un întreg consistoriu de *porporati*, trecînd călare în fruntea armatelor pornite la război...

Machiavelli e îndată primit de pontifice. În prima lui scrisoare către Seniorie (din Cività Castellana, 28 august 1506), reproduce toată cuvîntarea ce a ţinut papei, aducîndu-i răspunsul florentin. Se foloseşte de acest prilej ca să îndîrjească şi mai mult pe papă împotriva Veneţiei, apoi se sileşte să afle cît de serioase sînt inten-

ţiile lui contra rebelilor. „Seniorii mei se mai gîndesc la un lucru, şi de acesta să mă ierte Beatitudinea Voastră: li se pare că treburile Bisericii nu sînt cîrmuite ca acelea ale principilor, căci vedem deseori pe unul ieşind pe o uşă din pămînturile Bisericii, ca să se întoarcă pe alta..."

Cu aceeaşi sinceritate, Machiavelli spune că nu vede mişcînd nimic dinspre partea Franciei. Papa pricepe îndată toate reticenţele şi bănuielile Florenţei: – Văd că vă temeţi, întîi, că ajutoarele Franciei nu vor sosi; al doilea că nu voi conduce expediţia cu destulă energie; pe urmă că mă voi împăca cu Baglioni şi Bentivoglio...

Şi papa îi dă secretarului asigurări serioase asupra fiecărui punct; îi enumeră toate ajutoarele ce va primi, lănci, stradioţi; iar infanterişti are cîţi vrea: *e dei fanti aveva piena la scarsella...* Veneţienii îi propuseseră şi ei ajutoare, cu condiţia să le lase lor Rimini şi Faenza; dar papa *si fa beffe* şi nu a voit să-i asculte. Papa e în definitiv mulţumit de răspunsul Florenţei, sigur cum e de celelalte ajutoare. Şi Machiavelli e mulţumit că papa nu-i cere pe Colonna imediat.

Hotărît, papa înaintează, cu fantasticul său cortegiu, spre Perugia. Machiavelli îl însoţeşte şi de la fiecare popas trimite depeşe Senioriei. Unul din cardinali, Adriano da Castello, a celebrat în interminabili hexametri latini expediţia aceasta eclezîastico-războinică. Un alt însoţitor, Paris de Grassis, a scris un *Diarium* în elegantă proză tot latinească. Scurtele însemnări ale lui Machiavelli n-au solemnitatea difuză a acestor opere serioase, au în schimb ironia rece, înţepătoare a florentinului. La Civita Castellana, papa vizitează fortăreaţa, „pe care o priveşte ca un lucru rar", – rar pentru un ecleziastic care se apucă la bătrîneţe de războaie. În alt loc ne arată pe cardinali, care porniseră fără nici un gust la această obositoare întreprindere, împrăştiindu-se cum puteau *al largo per queste terre circostanti*, în căutarea unui pic de odihnă şi unui trai mai bun, dar trebuind să fie prezenţi la popasurile cele mari.

Înaintînd încet pe drumurile Umbriei, în arşiţa verii, cortegiul se apropie de Perugia. Baglioni avea două căi – spune Machiavelli mai tîrziu – să-şi salveze stăpînirea: sau să se împotrivească cu armele, sau să se supună: forţa sau umilinţa. Înspăimîntat de apropierea capului Bisericii în fruntea unei armate, tiranul ia calea a doua: la Orvieto iese înaintea papei şi face act de supunere; cedează toate fortăreţele şi porţile Perugiei, dă ostatici pe proprii lui fii, se obligă să ajute cu armele întreprinderea contra Boloniei.

Papa îi iartă trecutul, dar îl previne că la cea mai mică greşeală îl spînzură. Şi Iuliu II era om să se ţină de cuvînt. În graba de a lua în stăpînire oraşul rebel, papa nu mai aşteaptă ca ducele de Urbino, căpitanul armelor pontificale, să pună mîna pe porţi şi citadelă, cum se stipulase, şi intră de-a dreptul în Perugia, cu toţi cardinalii, pe cînd armatele lui Baglioni se aflau încă în jurul oraşului: precipitare care-l lasă la discreţia vrăjmaşului.

La 13 septembrie Machiavelli scrie toate acestea Senioriei şi adaugă: „Papa şi colegiul stau la discreţia lui Gianpaolo; dacă acesta nu va face nici un rău celui ce a venit să-i ia statul *sarà per sua buona natura e umanità* (ştim ce idee avea Machiavelli despre firea bună şi omenia lui Baglioni). Cum se va sfîrşi treaba asta nu ştiu. Trebuie să aşteptăm încă şase ori opt zile, cît va zăbovi papa aici". Machiavelli se aştepta să asiste la un alt *bellissimo inganno*, la o probă *de virtù* din partea lui Gianpaolo. Aşteptare înşelată. Mai tîrziu, scriind *Discorsi*, comentează imprudenţa papei şi laşitatea lui Baglioni, şi din această aventură scoate una din maximile lui cele mai feroce asupra firii omeneşti.

„Oamenii prudenți care însoțeau pe papă notară îndrăzneala acestuia și ticăloșia *(viltà)* lui Gianpaolo; și nu puteau pricepe cum de s-a întîmplat ca acesta să nu-și zdrobească dintr-o lovitură dușmanul, spre faima lui veșnică, și să se îmbogățească din pradă, aflîndu-se împreună cu papa toți cardinalii, cu toate *deliciile* lor *(con tutte le loro delizie)*. Nu era de crezut că se înfrînase din bunătate ori că-l oprise conștiința: căci în inima unui mîrșav ca acesta *(uomo facinoroso)*, care trăia cu soră-sa, care-și ucisese verii și nepoții ca să domnească el, nu se putea coborî nici un simțămînt de respect sau milă; dar s-a tras concluzia că oamenii nu știu să fie nici cu desăvîrșire răi, nici perfect de buni *(che gli uomini non sanno essere onorevolmente tristi o perfettamente buoni)*" (*Discorsi*, lib. I, cap. XXVII).

După ocuparea Perugiei, unde nu pățește nimic, papa nu se mai gîndește decît la Bologna. Zadarnic vrea să-l sperie Veneția cu coborîrea împăratului în Italia: „questi veneziani, notează Machiavelli, fanno passare l'imperatore a loro posta". Papa e mai aprins ca oricînd: „questo papa è più caldo sull' impresa di Bologna che mai". Ajutoarele promise îi sosesc de pretutindeni. Regele Franciei trimite pe Chaumont, florentinii lasă pe Colonna să plece spre Bologna. Soarta lui Giovanni Bentivoglio era pecetluită: bolonezii îl urau și regele Franciei îl părăsise. Papa e sigur de victorie și, notează Machiavelli, „începe să se gîndească la lucruri și mai mari" (scrisoarea din 3 oct. din Cesena). Cînd trimișii ai bolonezilor vin să afirme fidelitatea lor față de Biserică și invocă vechile tratate dintre orașul lor și mulți papi, tratate confirmate și de Iuliu II, acesta le răspunde că vine în persoană ca să-i scape de tirani; „cît despre tratate, nu-i pasă nici de ce au făcut alți papi, nici de ce a făcut chiar el, căci și ceilalți papi și el nu putuseră face altfel: necesitatea, nu voința, îi făcuse să le confirme... Acum vine el la Bologna ca să o facă să trăiască cum se cuvine; dacă-i place felul ei de viață, îl va întări; dacă nu, îl va schimba;

și dacă alte mijloace nu izbutesc, va izbuti prin arme; de aceea a adunat atîtea forțe încît să tremure nu numai Bologna, dar toată Italia...". Iată cum vorbea un papă, care era „machiavelic" fără să fi avut nevoie de lecțiile secretarului florentin.

Prin Romagna, papa purcede spre Emilia. Ca să nu se apropie de locurile ocupate de venețieni, cere voie florentinilor să treacă prin ținuturile lor în drumul de la Forlì la Imola. Voie i se dă imediat, și Machiavelli pornește înainte, călare, ca să pregătească popasurile și găzduirea papei și sfîntului Colegiu, – *ut parem viam domino*, cum notează el în stil evanghelic, nu fără un pic de ironie. La Marradi papa e primit, după obiceiul timpului, cu daruri agreste: republica îi trimite vin, fructe, brînzeturi. Iuliu II e mulțumit de daruri, dar și mai mulțumit de vestea că Marcantonio Colonna vine cu trupele lui în ajutor. Asigurat, azvîrle fulgerele pontificale împotriva lui Bentivoglio: tiranul și cei ce-l urmează sînt declarați rebeli Bisericii, averea lor e dată oricui; oricine poate să-i prindă și să-i ucidă fără grijă: papa le acordă dinainte indulgența plenară[98]. Bentivoglio încearcă să trateze, dar papa îi cere să se predea fără condiții. Norodul bolonez, speriat de apropierea francezilor lui Chaumont și temîndu-se de jaful ce-l amenința, silește pe duce să fugă și trimite oratori către pontifice să-i supună orașul (primele zile din noiembrie 1506). Francezii pregătindu-se totuși să intre în oraș, bolonezii se revoltă și se declară gata să se împotrivească. Atunci papa licențiază pe Chaumont, căruia, ca să-l îmbuneze îi dăruiește bani și pălăria de cardinal pentru frate-său, și la 11 noiembrie 1506, în fruntea armatei, înconjurat de caldinali și condottieri, triumfînd ca un împărat roman, intră în mîndra cetate Felsinee. Dar din acea zi piere și independența Boloniei.

Machiavelli nu însoțește pe Iuliu II în acest triumf. Din capul locului se hotărîse la Florența că un orator îl va

înlocui spre a trata cu papa marile chestiuni italiene ce se puneau după căderea Boloniei. Oratorul Francesco Pepi sosise la sfîrşitul lui octombrie la Imola, şi secretarul era liber să se întoarcă la Florenţa unde-l aştepta munca din care făcuse centrul preocupărilor lui: organizarea miliţiei florentine.

Ceea ce ne izbeşte în cele patruzeci de scrisori care compun „a doua legaţiune la Curtea romană" este puţinul entuziasm al lui Machiavelli pentru persoana papei şi întreprinderile pontificale. Nu-l mişcă nici energia lui Iuliu II, nici spectacolul patetic al bătrînului pontifice pornind, cu însufleţirea şi curajul unui tînăr, în fruntea armatelor, la o întreprindere îndrăzneaţă. Observatorul rece notează mai ales şovăielile omului, iar în îndrăzneala lui cea mai mare – intrarea în Perugia – nu vede decît partea blamabilă: vinovata lipsă de precauţie. Greşeală mare, de neiertat la un adevărat om politic; un Cesare Borgia n-ar fi fost în stare să o comită: aşa judecă Machiavelli fapta lui Iuliu II. Bucuriile papei, aprinderea lui în faţa succesului, marile planuri ce concepe atunci, toate îl lasă rece. Le notează desigur pentru Seniorie, căci aşa era datoria lui, iar ca observator nu-i scapă nici o nuanţă, nici un amănunt; dar de data asta priveşte totul de sus şi de departe. Cum se explică această atitudine?

E drept că facultatea de entuziasm a lui Machiavelli era foarte restrînsă şi nu şi-o cheltuia uşor. O singură idee l-a încălzit toată viaţa: aceea a mîntuirii Italiei. Un singur om l-a mişcat: Cesare Borgia, şi acesta numai pînă în clipa cînd a început să comită greşeli politice. Ceilalţi potentaţi ai timpului, papi, regi şi împăraţi, cu greşelile şi himerile lor, cu faptele bune ori crimele lor, i-au provocat de multe ori dispreţul dar nu l-au uimit niciodată. Îi studia pe toţi cu atenţie, îi descompunea, îi *diseca*: tocmai de aceea nu putea să-i admire.

Nota pesimistă în judecarea omenirii nu l-a părăsit niciodată. Cu papii şi politica lor Niccolo avea o veche socoteală. Breasla preoţească, în general, nu avea simpatia lui. Papii, în special, i-au apărut totdeauna ca piedica cea mai mare la unificarea Italiei, şi politica lor cauza de căpetenie a ruinei ei. Abundă în opera lui pasajele care dezvoltă şi justifică aceste idei. Vom avea prilejul să revenim asupra lor. E destul să notăm aici fraza din *Principe* asupra principatelor ecleziastice, care se dobîndesc prin virtute *(virtù)* sau prin noroc şi se păstrează şi fără unul şi fără cealaltă: „Numai aceştia au state şi nu le apără; supuşi şi nu-i guvernează şi statele, deşi neapărate, nu le sînt luate...". Anticlericalismul lui moral şi politic l-a făcut să treacă pe lîngă un papă care nu era fără grandoare şi să nu-i scape o singură vorbă de admiraţie.

II

Machiavelli nu era un partizan cald al politicii francofile a gonfalonierului Soderini. El personal avea puţină simpatie pentru francezi şi încă mai puţină încredere în politica şovăitoare şi fără energie a regelui Ludovic XII, care răspundea cu controverse teologice la provocările papei. Era însă duşmanul jumătăţilor de politici şi totdeauna a îndemnat Senioria să-şi aleagă odată politica şi să o urmeze pînă la capăt. Secretarul cerea magnificilor Seniori să se declare odată pentru rege sau pentru papă şi să termine cu şovăielile, cu argutiile, cu politica iepurească. Pe cînd se afla încă la Blois, fidelul Buonaccorsi îi scria: „Scrisorile tale au făcut aici pe toţi

să caşte gura; se gîndesc, se răzgîndesc şi la urmă nu fac nimic...

Se va întîmpla cu noi ca şi cu cei despre care Quinţiu zicea: *sine gratia, sine honore, praemium victoris erimus*" (*Lett. fam.* CXI). Politica florentină nu făcea decît să nemulţumească ambele tabere duşmane. Şi astfel avea să se împlinească o veche profeţie a lui Machiavelli. În notele cronologice pe care el le ţinea an cu an, la evenimentele anului 1496 găsim această însemnare marginală: *„La buona fortuna dei Franzesi ci tolse mezzo lo Stato; la cattiva ci torrà la libertà"*.

De nehotărîrile Florenţei cei ce profită sînt duşmanii ei. Şi în primul rînd duşmanii guvernului democratic şi cei ai gonfalonierului Soderini. Opoziţia contra acestuia creşte mereu. Administraţia lui era cinstită, fără risipă. Toţi recunoşteau acest lucru, dar îl acuzau de altele, mai ales de guvern personal: gonfalonierul, în loc să recurgă la numele mari ale republicii, la familiile ilustre, guverna cu creaturile lui, oameni de nimic, ca secretarul Machiavelli de pildă, fără de care nimic nu se făcea. Şi bietul gonfalonier, om de treabă, dar slab şi cu puţină hotărîre, veşnic covîrşit de scrupule juridice, simţind cum creşte duşmănia, convoacă la sfîrşitul anului 1510 marele consiliu ca să-i facă o dare de seamă amănunţită a gestiunii sale de opt ani, de cînd fusese ales gonfalonier perpetuu.

Tocmai în acea vreme se descoperi o conjuraţie contra vieţii lui: un anume Prinzivalle della Stufa, pus la cale pe sub mînă de Medicii de la Roma şi de Marcantonio Colonna, desigur cu asentimentul papei, venise la Florenţa să ucidă pe gonfalonier. Urmează o şedinţă patetică a consiliului, în care Soderini plîngînd arată primejdiile care ameninţă, din ura împotriva lui, libertăţile florentine. Situaţia lui e întărită atunci pentru cîtva timp, dar ameninţările exterioare nu scad. Medicii lucrează mereu la Roma împotriva republicii care-i izgonise. Cardinalul Giovanni, avînd aerul că fuge de putere, ştie să o urmărească. Cu marea lui autoritate, cu farmecul lui, izbutise să cîştige pe Iuliu II şi-şi asigurase sprijinul papei pentru dărîmarea republicii şi întoarcerea Medicilor. Şi Florenţa e duşmănită nu numai de Medici şi papă, dar şi de toţi aliaţii acestuia, duşmani ai regelui Franciei.

Cum războiul bătea la porţile lor – papa atacase pe aliaţii Franciei din Italia şi intrase cu armatele lui în Bologna, unde nu zăbovise mult din pricina răzvrătirii locuitorilor cărora dominaţia papală le era odioasă – florentinii se gîndesc la înarmarea lor. Machiavelli le făcuse *Ordinanza* pentru infanterie; întreprinde acum să facă acelaşi lucru pentru cavalerie. Îl găsim iară umblînd prin tot teritoriul florentin, cu depline puteri pentru înrolarea călăreţilor pe care avea să-i armeze cu suliţe, arbalete şi puşti. Inspector al miliţiei înfiinţate în anii trecuţi, organizator al cavaleriei, inspector al fortificaţiilor: tot timpul e pe drumuri. Şi nu-i lipsesc nici misiunile pur diplomatice: de două ori se duce la Siena, pentru reînnoirea alianţei cu Pandolfo Petrucci şi pentru cedarea în stăpînirea florentină a oraşului Montepulciano: o dată la Monaco, pentru încheierea unui tratat de alianţă şi navigaţie cu seniorul de acolo Luciano Grimaldi, care domina de pe stînca lui Genova şi nu era străin de meşteşugul piraţilor. În vremea asta o chestie mult mai gravă pică peste capul florentinilor. Machiavelli avea să joace şi el rolul lui.

Conciliabulul convocat de regele Franciei întîi la Orléans, apoi adunat la Tours, ca să legitimeze războiul contra papei, răspunsese afirmativ la toate întrebările. Luaseră parte, la Tours, numai reprezentanţii Bisericii gallicane. Însă pentru declararea papei ca nedemn de scaunul Sfîntului Petru şi depunerea lui, era necesar un

conciliu al întregii lumi catolice. Himericul împărat Maximilian, căruia i se nălucise să ajungă papă, îmbrățișează ideea lui Ludovic XII și se declară și el pentru convocarea unui conciliu „spre reforma Bisericii", – conciliu de altfel făgăduit de Iuliu II la accesiunea sa și întrebuințat de el ca armă contra papei Borgia, pe vremea cînd era cardinal disident. Maximilian propune ca acest conciliu, convocat contra lui Iuliu II, să se adune în Italia și într-o țară amică, la Florența.

Era pentru împărat un nou pretext să stoarcă bani florentinilor pentru onoarea ce le făcea. Florentinii s-ar fi scutit de bunăvoie de această cinste, care-i punea în cea mai mare încurcătură. Regele, mai cuminte ca împăratul, propune Pisa. Maximilian, grăbit cum era să ajungă papă, primește și Pisa. Floretinii nu puteau refuza fără să rupă alianța cu Francia. Consiliul cel mare primește, după lungi dezbateri, să dea această dovadă de fidelitate față de marele aliat, dar continuînd politica struțului cere ca deliberarea să rămînă secretă, ca și cum papa nu avea să afle ce se urzise contra lui. În mai 1511 Iuliu II vede cu ochii lui convocarea lipită pe ușile bisericilor din Roma! Cinci cardinali din Curie, doi francezi, doi spanioli și un italian, trecuseră de partea dușmanilor papei și se făcuseră conducătorii conciliului.

Papa răspunde convocînd și el un conciliu, la Lateran, și trimite la Florența un episcop florentin ca să sfătuiască Senioria să nu primească pe schismatici pe teritoriul ei. Era prea tîrziu. Conciliul se adună, pentru formalitățile premergătoare, la 1 septembrie. Papa lovește îndată cu interdict Florența și Pisa, și alte sancțiuni pe lîngă cele religioase, destul de grave pentru credincioși, puteau urma. Socoteala străinilor fusese greșită.

Populațiile italiene erau adînc legate de Biserica catolică. Prestigiul sfîntului Scaun era așa de mare încît nu-l putuse distruge nici nedemnitatea unora din papi. Nici schisma nici erezia nu s-au putut vreodată aclimatiza în Italia. Conciliul acesta, convocat de suverani străini, dușmani politici ai papei dar invocînd motive religioase, nu găsește nici o favoare în Italia; dimpotrivă, numai întărîtare și dușmănie.

Florența caută să scape cu orice chip de pacostea aceasta a unui conciliu schismatic pe teritoriul ei. După primele formalități, cardinalii disidenți plecaseră: Senioria caută mijlocul să-i împiedice de a se întoarce la Pisa. La 10 septembrie seniorii deliberează să trimită pe Machiavelli întîi înaintea cardinalilor ca să-i oprească în cale, apoi la Milano, la vicerege, și de acolo la Curtea Franciei, ca să convingă pe rege să renunțe la conciliul început sub rele auspicii și fără sorți de izbîndă, și dacă renunțarea nu e cu putință, să obțină strămutarea lui aiurea, ori măcar o amînare de cîteva luni, „putîndu-se întîmpla în acest timp diverse accidente".

Florentinii auzind că papa căzuse grav bolnav – la un moment se zvonise chiar moartea lui și la Vatican începuse jaful obișnuit – se agățau de această nădejde; moartea papei era „accidentul" dorit... Instrucțiunile date de cei Zece lui Machiavelli s-au păstrat. Sînt foarte amănunțite și la fiecare rînd respiră grija, remușcarea și panica Florenței. „Am ofensat pe papă și din pricina asta ne găsim în cea mai mare primejdie... Ne avînd pe cine să se răzbune mai repede, papa se descarcă numai asupra noastră".

Cu o misiune așa de delicată, Machiavelli pornește îndată la drum. Pe cardinalii schismatici îi întîlnește la 13 septembrie la Borgo San Donnino. Capul lor era spaniolul Carvajal, cardinal de Santa Croce. Secretarul vorbește cu toți și caută să-i convingă să se ducă aiurea. Ei îi răspund cu drept cuvînt, că adunarea conciliului la Pisa a fost primită de Florența încă de acum șase luni: de atunci ar fi avut tot timpul să se gîndească la urmări. De arme să nu

se teamă, căci niciodată n-a avut regele Franciei mai multe ca acum în Italia.

Dar Machiavelli nu se lasă: înghite el o conferință teologică asupra conciliilor în istoria Bisericii, dar și cardinalii se clatină în hotărîrile lor. Îi făgăduiesc să nu mai treacă prin Florența în drumul lor spre Pisa și-l lasă să înțeleagă că după cîteva ședințe acolo, ca să complacă Florenței, se vor strămuta cu conciliul lor aiurea. La Milano stă puțin, căci viceregele Gaston de Foix, căruia se înfățișează împreună cu oratorul florentin de acolo Pandolfini, nu poate lua hotărîri fără consimțimîntul regelui. Machiavelli pleacă deci pentru a patra oară în Francia. În opt zile ajunge la Blois, la Curte, unde împreună cu oratorul Acciaiuoli prezintă un memoriu regelui. Ludovic XII îi ascultă cu multă bunăvoință și pricepe argumentele florentinilor și spaimele Senioriei.

Pentru el însă conciliul e un mijloc de a sili pe papă să facă pace; deci nu poate renunța la conciliu. Machiavelli nu-l poate convinge că acest lucru mai rău îndîrjește pe Iuliu II la război. Cît privește strămutarea, regele e mai împăciuitor: nu o poate primi îndată, însă după două-trei ședințe la Pisa, cu consimțimîntul împăratului și cardinalilor, va îngriji să se întrunească aiurea conciliul și mai tîrziu. Regele roagă la rîndul lui pe florentini să se străduiască în secret și ca din partea lor, pentru pace. Fără să fi obținut totul, Machiavelli obține o bună parte din ce dorea Senioria.

Cum făgăduise regele, conciliul nu se adună din nou la Pisa decît la 2 noiembrie. Florența nu dă voie cardinalilor schismatici să treacă însoțiți de trupe armate prin teritoriile ei. Machiavelli e trimis la Pisa cu trupe florentine pentru paza ordinii. Conciliul se prezintă și mai puțin serios ca la deschidere: se adună patru cardinali și vreo cincisprezece prelați. Pisanii sînt furioși pe popii aceștia schismatici. Preoții catedralei le închid porțile și refuză să slujească. Trebuie să intervină florentinii ca să se deschidă biserica. Se țin numai trei ședințe și se aruncă cîteva fulgere la adresa papei. În oraș se produc învălmășeli între cetățeni de o parte și gărzile florentine și franceze de alta. Conciliul hotărăște atunci să se strămute la Milano. Cardinalii schismatici sînt acum furioși și pe florentini și ațîță în tot chipul pe francezi împotriva lor. Nici la Milano conciliul n-are mai mult succes; și aici se lovește de indiferența publicului ca și de dușmănia surdă sau pe față a clerului italian. Aventura aceasta se sfîrșește în chip lamentabil și nu aduce nici o vătămare papei. Armele teologice fiind tocite, celelalte aveau să decidă.

III

În vremea aceasta papa reușise o însemnată lovitură politică împotriva Franciei: atrăsese de partea Sfîntului Scaun și a Veneției pe regele Spaniei, cu care încheie o ligă botezată „sfîntă". Catolicul aducea și el armate care împreună cu cele ale papei și Veneției sînt puse sub comanda lui Raimondo de Cardona, viceregе la Napoli. Liga sfîntă avea drept scop unirea Bisericii catolice, deci suprimarea conciliului schismatic, recuperarea Boloniei și Ferrarei, restituirea teritoriilor pierdute de Veneția, și mai ales izgonirea francezilor din Italia. Cu cît pericolul creștea, cu atît Florența se străduia mai mult să-și păstreze neutralitatea. Gonfalonierul înclina să se declare definitiv de partea Franciei și să pornească alături de ea, cu toate forțele.

Consiliul voia însă, cu orice chip, *godersi il beneficio del tempo* și să plutească cu îndemînare între cele două

stînci. Pe de-o parte, judecînd aceasta ca o supremă abilitate, refuză alte ajutoare regelui, şi pe de alta deliberează să trimită în Spania un ambasador care să împace pe regele Aragonului. E ales Francesco Guicciardini, viitorul istoric, pe atunci numai doctor în drept, mai tînăr decît cereau legile pentru o astfel de misiune; şi nici nu i se dau suficiente puteri „ca să uşureze cîtuşi de puţin reaua voinţă a confederaţilor"[99]. Era calea cea mai sigură ca republica să se pună rău cu toată lumea.

Întîmplările anului 1512 sînt grave şi haotice. Lupte mari – s-a isprăvit cu luptele de o zi *(giornate)* din vremea condottierilor, şi încep bătăliile timpurilor moderne, – succese care par momentan hotărîtoare; dar învingătorii de azi sînt învinşii de mîine, şi singurul rezultat va fi ruina Italiei. Armatele ligii: spanioli, papalini şi veneţieni, atacă întîi Bologna, unde francezii se instalaseră de cîtva timp, şi o împresoară. Dar Gaston de Foix, coborît din Lombardia, o despresoară repede. În loc să urmărească pe asediatorii fugari, tînărul condottier, nepotul regelui Franciei, atacă Brescia, ocupată de veneţieni. După asalt, urmează un jaf timp de o săptămînă în oraşul nefericit: „stette sette giorni continui esposta all'avarizia, alla libidine ed alla crudeltà militare", scrie Guicciardini (*Storia* X. 4).

Italia nu mai văzuse război condus cu atîta repeziciune nici cu aşa cruzime. Strateg genial, frumos ca un arhanghel, dar crud şi fără milă, Gaston de Foix voia să dea lovituri repezi, căci împăratul, nesigur ca totdeauna, ameninţa să-şi recheme nemţii lui din Italia, iar regele Angliei, atras în coaliţie de papă şi regele Spaniei, ameninţa să atace Francia. Coboară deci în Romagna să întîlnească armatele ligii. În ziua de Paşti se dă lîngă Ravenna „prima bătălie mare a timpurilor moderne", cum o numeşte istoricul Villari. Confederaţii sînt înfrînţi; muriră vreo douăsprezece mii dintr-înşii şi vreo patru mii

de francezi. Pentru timpul acela cifrele părură colosale. Unde sînt vremurile de la Anghiari, unde murise un singur om şi acela călcat de cai în învălmăşeală! Victoria francezilor e întunecată de o nenorocire: comandantul lor, urmărind prea aprins pe spanioli în retragere, cade lovit de moarte. Rămăsese însă multă pradă în mîinile biruitorilor şi prizonieri iluştri printre care însuşi cardinalul Giovanni dei Medici, legatul papal la Bologna.

Bătălia de la Ravenna înspăimîntă Italia. Papa e gata să facă pacea cu orice preţ. Florentinii prind iară inimă. Dar francezii în loc să exploateze victoria se ceartă pentru comandamentul suprem. Cu Gaston de Foix piere şi norocul lor. Împăratul retrage trupele germane. Elveţienii, după ce se tocmiseră cu toţi, coboară în Italia, de data asta de partea papei. Regele Angliei atacă Francia. O lună după Ravenna praful se alege de victoria franceză. Cardinalul de Medici, dus prizonier în Lombardia (de unde reuşeşte să scape repede), vede pe soldaţii francezi căzîndu-i în genunchi şi cerîndu-i iertare că au luptat contra Bisericii. Armatele franceze se retrag şi Ludovic XII nu mai păstrează în Lombardia decît cîteva fortăreţe şi castelul din Milano, apărate de mici garnizoane. Străduinţe de ani de zile sînt spulberate în cîteva săptămîni.

Florenţa e iar la ananghie. Regele se crede trădat de ea, iar în ochii confederaţilor florentinii sînt aliaţii lui Ludovic XII. Toţi sînt de acord că Soderini şi republica lui merită să fie răsturnaţi. Republica e acum la discreţia papei. Iuliu II o invită să intre în ligă şi să ajute cu armatele la izgonirea francezilor din Italia. Împăratul îi cere bani ca să o ajute şi să o protejeze. Florentinii însă nu sînt dispuşi nici să plătească, nici să se plece, nici să se apare. Discuţiile în consiliul lor sînt lamentabile[100]. Nu sînt în stare să ia nici o hotărîre: vor numai să cîştige timp, să amîne, să aştepte ocazia favorabilă...

Piero Soderini simte cum crește dușmănia în jurul lui. Cetățeni din cei mai de seamă nu se sfiesc să trateze pe față cu Medici. Simțind sfîrșitul stăpînirii lui, la 16 mai 1512 își face testamentul, în care nu uită pe nici unul din credincioși: Machiavelli, Marcello Virgilio Adriani, și toți pînă la cei mai mărunți din cancelarii. Machiavelli, mai prevăzător, își scrisese hotărîrile, supreme mai de mult, după întoarcerea de la conciliul pisan (noiembrie 1511).

Aliații se adună la Mantova ca să hotărască treburile lor. La Milano decid să pună ca duce pe Massimiliano Sforza, fiul lui Lodovico Moro, cel mort captiv în Franția. Massimiliano trăise în Germania, la curtea împăratului cu care era rudă prin alianță. Cad de acord și asupra Florenței: o armată sub comanda lui Cardona avea să izgonească pe Soderini și să reintegreze neamul Medicilor. Florentinii trimiseseră și ei un ambasador la Mantova, dar nimeni nu-l ascultase, ba toți îl luaseră în rîs. Deși hotărîrea era luată, aliații poartă cu vorba pe florentini, ca să-i orbească pînă la sfîrșit. Așa papa spune la Roma oratorilor Florenței că el urăște pe spanioli tot atît ca și pe francezi; că nu va permite Medicilor să se întoarcă cu ajutorul Spaniei și să ajungă instrumentul acesteia. Iar oratorul spaniol le spune că știe bine ce ură are papa contra regelui Aragonului, că acesta nu va face nimic contra Florenței, de teamă să nu întărească pe papă și pe omul lui, cardinalul Giovanni. Pe cînd florentinii erau hrăniți cu minciuni de acestea grosolane, armata spaniolă, plătită de Medici, înainta spre Toscana.

Singurul om care nu-și pierde capul la Florența în vremurile acestea e Machiavelli. Pe cînd Senioria e paralizată de teamă și nehotărîre el, fără iluzii și fără multă nădejde, își face datoria. La sfîrșitul anului 1511 umblase pretutindeni pentru recrutarea cavaleriei. În martie 1512 consiliul votase oficial *Ordinanza a cavallo*. Dar și cavaleria, ca și miliția cealaltă, avea să fie recrutată

numai din locuitorii teritoriului, cu excluderea orășenilor și mai ales a florentinilor; așa că era numai o jumătate de măsură. Și Senioria nu se decidea să aleagă conducători militari capabili. Bună-rea cum era, miliția lui Machiavelli era singura apărare a Florenței și a Toscanei. În lunile acestea tragice, secretarul e pretutindeni: inspectează fortărețele, organizează lucrări de apărare, recrutează trupe, se ocupă de plata și aprovizionarea lor; și tot el e cel ce le însuflețește. Se duce și de două ori la Siena: murise Pandolfo Petrucci și Florența voia să se asigure de fidelitatea în alianță a urmașului acestuia. E de altfel ultima misiune diplomatică a lui Machiavelli.

Florentinii, sortiți acum pieirii, nici asupra măsurilor militare nu pot cădea de acord. Machiavelli ar fi voit ca toate forțele republicii să se opună la intrarea în Toscana a spaniolilor. Seniorii fac ce fac și în cele din urmă lasă frontierele fără apărare; în schimb întăresc Prato, ca să țină acolo piept năvălitorilor, iar la Florența strîng ce le mai rămîne din trupe. Toată armata florentină era improvizată de Machiavelli. Valoarea ei războinică era redusă, căci pînă atunci nu luase parte decît la jaful teritoriului și la împresurarea Pisei: luptă adevărată nu dăduse nici nu văzuse. Cum observă Guicciardini, amic al lui Machiavelli dar adversar al ordinanței, armata aceasta „n-avea nici un căpitan vestit, pe vaza sau faima căruia să se sprijine, iar ceilalți condottieri mai prejos de orice așteptare".

Spaniolii comandați de viceregele Cardona intră în teritoriul florentin fără împotrivire. Cardinalul de Medici îi însoțește. Ambasadorii florentini le ies înainte și-i întreabă ce voiau de la republică. Li se răspunde că armata nu vine ca dușman nici ca să strice libertățile Florenței, ci pentru ca să execute hotărîrile confederaților spre siguranța Italiei: Florența să părăsească pe francezi, să intre în ligă, să răstoarne pe gonfalonierul Soderini și să facă alt

guvern nesuspectat, să primească în cetate pe Medici ca simpli particulari. Pe urmă, bineînțeles, cereau bani. Trimișii lui Cardona la Florența cer o sută de mii de ducați și repetă cererile confederaților. Gonfalonierul răspunde cu multă demnitate că „n-a ajuns la cea mai înaltă treaptă nici prin înșelăciune, nici cu sila, ci a fost pus acolo de popor; dacă toți regii din lume strînși împreună i-ar porunci să o părăsească, tot n-ar părăsi-o: dar dacă poporul vrea ca el să plece, ar pleca cu aceiași bunăvoie cu care a primit sarcina cînd i-a fost dată fără să fi umblat după ea"[101].

Îndată ce pleacă ambasadorii spanioli, Soderini convoacă marele Consiliu. Într-un discurs patetic (reprodus de Guicciardini în Istoriile lui) lasă poporului alegerea plecării sau rămînerii lui la putere; bătrîn și obosit de atîtea griji și necazuri, e gata să plece oricînd, dacă plecarea lui poate asigura patriei pacea și libertatea; nu numai slujba dar și viața lui sînt la dispoziția cetății: n-ar voi ca de dragostea pentru el să sufere poporul. Dușmanii nu se vor mulțumi însă cu izgonirea lui: Medicii odată întorși, vor începe răzbunările și se va sfîrși cu libertățile Florenței. Într-un avînt de entuziasm, ultimul al democrației florentine, marele Consiliu hotărește menținerea gonfalonierului și a republicii, și apărarea libertății pînă la ultima picătură de sînge.

Spaniolii cu slabele trupe ce aveau și cu două tunuri aduse de la Bologna împresoară Prato. Orașul era apărat de cîteva mii de oameni din trupele lui Machiavelli. Primul asalt e respins. Viceregele, venit fără provizii, ar fi fost gata să încheie pace, dacă florentinii l-ar fi plătit bine. Florența însă nu știe să profite nici de ocazia aceasta (*niuna cosa vola più che la occasione*, scrie Guicciardini despre această greșeală), tărăgănează, întîrzie cu răspunsul, pînă ce se pomenește într-o zi cu vestea că spaniolii au luat Prato. Cu cele două tunuri ce aveau, din

care unul plesnise repede, dărîmaseră o bucată de zid; prin spărtură trupele flămînde intraseră în oraș; milițiile florentine aproape nu rezistaseră și o șterseseră la fugă.

Spaniolii rămăseseră uimiți, scrie Guicciardini, de atîta ticăloșie și de așa puțină experiență la niște militari. Urmase apoi un măcel și un jaf a căror amintire a apăsat ani de zile asupra sufletului florentinilor. Legenda spune că Giovanni dei Medici, cardinalul care plătise trupele spaniole contra patriei lui, avea pînă în ceasul morții vedenia cruzimilor la care fusese de față, neputincios: *Pratum me terret!* Mii de locuitori și toți lașii apărători fură uciși: „nè perdonarono a vergini rinchiuse ne'luoghi sacri, i quali si riempirono tutti di stupri et di sacrilegi" (*Lett. fam.* CXV).

În scrisoarea ce cardinalul Giovanni trimite papei în ziua asaltului „ex felicissimis castris prope Pratum", nu ascunde jaful, nici măcelul, dar se mîngîie cu pilda ce dau și spaima ce vor insufla grozăviile acelea: „La presa di Prato così subita et cruda, quantunque io ne habbia preso dispiacere, pure harà portato seco questo bene, che sarà exemplo et terrore a li altri"[102].

E ușor de închipuit spaima Florenței. Senioria era gata să plătească acum oricît spaniolilor numai să scape de Medici. Dar era prea tîrziu: avea și să plătească, și să primească familia izgonită. Zăpăceala e la culme. Orașul rămîne fără pază; partizanii Medicilor, închiși de Soderini, scapă din închisori și acum au ei cuvîntul. Florentinii se tem nu numai de spanioli, după cele întîmplate la Prato, dar și de propriile lor miliții; toate femeile fug și se adăpostesc în mînăstiri. A doua zi după sosirea vestei dezastrului de la Prato (31 aug. 1512), tineri din familiile de seamă, toți partizani ai Medicilor: Albizzi, Vettori, Capponi, Rucellai, Valori, năvălesc în palatul Senioriei, rămas fără pază, pun mîna pe gonfalonierul Soderini, îl somează să plece îndată și-i făgăduiesc viața numai cu acest preț.

Părăsit de toți, messer Piero nu vede în jurul lui decît pe Machiavelli: pe acesta îl trimite la fratele unuia din conjurați, la Francesco Vettori, prieten al amîndurora și înalt demnitar al republicii, ca să-l ia sub protecția lui. Vettori însă, partizan pe sub ascuns al Medicilor, în curent cu lovitura pregătită de fratele său Paolo împreună cu ceilalți tineri, se gătea să fugă din Florența, ca să-și păstreze „neutralitatea": să nu fie nici contra fratelui, nici contra gonfalonierului, care-i era prieten. Machiavelli îl convinge să vie la Palazzo. Găsesc acolo pe Soderini *solo e impaurito*, gata să plece numai dacă Vettori îl asigură că nu va fi ucis. Francesco ia cuvîntul conjuraților și sub paza lor duce pe Soderini în casele Vettorilor. În vremea asta Consiliul, sub amenințarea conjuraților și la îndemnul lui Vettori, proclamă decăderea gonfalonierului. Soderini pleacă, sub bună pază, la Siena și de acolo, trecînd marea, la Ragusa în Dalmația.

Gonfalonierul căzuse, dar republica era încă în picioare. Dar numai cu numele, căci acum era în voia Medicilor. Cum aflară la Prato de depunerea lui Soderini, cardinalul Giovanni și fratele său Giuliano scriu, la 31 august, amicului lor Piero di Bibbiena la Veneția: „Mîine, în numele Domnului și al prea slăvitei Sale Maici ne vom înturna în casa și patria noastră, în veselia și bucuria întregului oraș". Dar Medicii, politicieni isteți, nu grăbesc lucrurile. Anunță că se vor întoarce ca simpli particulari și cer numai dreptul de a-și răscumpăra, plătindu-le, averile confiscate, și asigurări că nu vor fi obijduiți. Întîi intră în oraș numai Giuliano, cardinalul rămînînd la Prato, „ca să rînduiască treburile de acord cu viceregele". Rînduiala era că florentinii intrau în ligă și se obligau să plătească bani împăratului, armatei care-i învinsese și viceregelui Cardona personal, în total vreo 150.000 ducați.

La Florența Giuliano nu schimbă constituția, care rămîne republicană, numai că gonfalonierul, în loc să fie perpetuu, e ales pentru un an. După două săptămîni intră și cardinalul, însoțit numai de trupele italiene. Pe cînd seniorii erau întruniți cu Giuliano, în palat, izbucnește jos în piață, între soldații aduși de cardinal și cetățenii partizani ai Medicilor, o răzvrătire de comandă, pusă la cale de noii stăpîni. La strigătul Medicean *palle! palle!* soldații și cetățenii năvălesc în palat și cer convocarea poporului *a parlamento*, cum se zicea. Nu pentru păstrarea libertăților, ci pentru înăbușirea lor. „Parlamentul" e convocat pentru ziua următoare și voința Medicilor se împlinește fără ca ei să se fi amestecat direct.

Se alege un consiliu *(balìa)*, de pe o listă întocmită de cardinal din partizanii săi; poporul îi dă dreptul să „reformeze statul" în numele lui. Reforma e repede făcută și nu e altceva decît restaurarea situației anterioare căderii Medicilor în 1494: guvernul e cu totul în mîinile acestei *balìa*, care e cu desăvîrșire la discreția Medicilor. Gonfalonieratul dispare de fapt, căci termenul lui e redus de la un an la două luni.

Cardinalul și fratele său, sub masca de simpli cetățeni, sînt stăpînii adevărați ai statului: sub o aparență republicană se ascunde tirania, ca pe vremea lui Cosimo cel Bătrîn și a Magnificului Lorenzo. Toate instituțiile democratice Soderinești: *i Dieci di libertà e di pace, i Nove della milizia*, sînt suprimate, suprimată deci și miliția pedestră și călare înființată de Machiavelli, iar batalioanele și escadroanele dezarmate și dizolvate. Întorși după optsprezece ani de exil, Medicii pricep că cu blîndețe pot obține mai mult de la schimbăciosul norod florentin. De aceea se poartă cu destulă îngăduință față de adversarii lor; e drept că surghiunesc tot neamul Soderinilor și pedepsesc cîțiva părtași mai mărunți de ai acestora, dar represiuni în mare nu fac. Ca să cîștige poporul, încep să dea sărbători, cu cortegii și *trionfi* ca pe

vremea Magnificului. Şi în cele din urmă, norodul, căruia puţin îi folosise libertatea care-l dusese la dezastru, se împacă şi cu noii stăpîni.

IV

Republica populară înfrîntă, Soderini în exil, Machiavelli crede la început, văzînd mansuetudinea Medicilor şi uitînd că *fusese* mîna dreaptă a gonfalonierului, organizatorul miliţiilor comunale şi negociator în cele mai delicate afaceri politice, că ar putea să slujească statul şi sub noul regim. În urma suprimării celor Zece şi a miliţiei nu-i rămăsese, din însărcinările lui, decît slujba de secretar al celei de a doua cancelarii. Postul acesta nu era politic. Făcîndu-se mititel, Machiavelli speră şi doreşte să rămînă şi de aici încolo „limba seniorilor", să scrie scrisorile de cancelarie, să trimită instrucţiuni oratorilor, să redacteze memorii pentru luminarea Seniorici. Era dator să dorească aceasta, căci el altă meserie nu avea, nici avere, şi greutăţi destule de familie. Din leafa lui trăia zi cu zi, iar din misiunile pe la Curţi nu-i rămăsese decît o bogată experienţă şi amintirea greutăţii cu care smulgea de la Seniorie atît cît îi trebuia ca să nu se întoarcă pe jos acasă. N-avea nici un cuvînt să se solidarizeze pînă la absurd cu guvernul căzut: retrăgîndu-se de bunăvoie şi urmînd pe Soderini şi-ar fi atras, prin acest act de ostilitate, duşmănia şi represaliile Medicilor.

El nu era omul nimănui şi politica ce făcuse o făcuse în serviciul patriei. În slujbă nu fusese numit de Soderini: gonfalonierul îl găsise în cancelarie, îl preţuise

şi-l întrebuinţase. Nu fusese omul Soderinilor. Lui Piero îi rămăsese credincios pînă la sfîrşit: în ziua căderii numai el stătuse lîngă dînsul, iar după plecarea în exil i-a luat mereu apărarea, cu riscul propriei lui situaţii...

Aceasta nu înseamnă că fusese pururea de acord cu şovăielile şi nehotărîrea patronului său. Mai tîrziu, cînd avea să scrie asupra istoriei, avea să-i judece destul de aspru slăbiciunile, recunoscînd însă bunătatea, nobleţea şi respectul de legalitate al omului. În tot cazul Machiavelli nu poate fi acuzat cu bun temei, cum au făcut unii din biografi şi toţi detractorii lui, de apostazie, de nedemnitate şi de platitudine în faţa învingătorilor.

Argumentul principal al acestei acuzări e tras dintr-o scrisoare găsită în hîrtiile secretarului, după moartea lui, şi copiată mai tîrziu, împreună cu alte scrieri, de nepotul său Giuliano dei Ricci. Scrisoarea poartă numărul CXV în *Lettere familiari*. „Pentru că Senioria Voastră doreşte, illustrissima Madonna, să afle noutăţile noastre din Toscana, întîmplate în ultimele zile, le voi povesti bucuros, atît pentru a vă satisface, cît şi pentru că succesul lor onorează pe prietenii Senioriei Voastre Illustrissime şi patronii mei; împrejurări care şterg toate celelalte neplăceri avute, care sînt infinite...". Şi Machiavelli povesteşte apoi, cu multă elocvenţă şi destulă imparţialitate evenimentele de la intrarea spaniolilor în Toscana pînă la supunerea Florenţei şi întoarcerea Medicilor. Răspunsul demn al gonfalonierului Soderini la porunca spaniolilor de a se demite e reprodus fără ocol.

Amănuntele atroce ale jafului şi măcelului de la Prato le cruţă povestitorul prea strălucitei Doamne „per non li dare questa molestia d'animo"; spune totuşi că spaniolii „nu iertară nici fecioarele închise în locurile sfinte, care se umplură toate de stupre şi sacrilegii..." După ce alunecă asupra comediei cu mişcarea populară care constrînse Senioria să cheme „il popolo a concione,

quale noi chiamiano parlamento", încheie astfel: „Şi oraşul acesta rămîne foarte liniştit şi sper să nu trăiască mai puţin cinstit cu ajutorul Medicilor decît trăia în timpurile trecute, cînd guverna memoria prea fericită a magnificului Lorenzo, părintele lor".

Ciorna de scrisoare nu poartă adresă. Ricci a presupus că illustrissima Madonna era Alfonsina Orsini dei Medici, văduva lui Piero, înecatul în Garigliano, cumnata cardinalului Giovanni şi a lui Giuliano. Cei mai mulţi au luat de bună atribuirea aceasta. Alţii au îndoieli: poate să fi fost Clarice Strozzi, fiica Alfonsinei Orsini, ori vreuna din surorile cardinalului. În tot cazul corespondenta lui Machiavelli trebuie să fi fost o femeie din neamul Medicilor, ori înrudită cu ei. Nu se ştie, de asemenea, dacă scrisoarea a fost efectiv trimisă. În hîrtiile lui Machiavelli s-au găsit mai multe schiţe de scrisori şi de memorii care n-au fost niciodată înmînate. În tot cazul dacă scrisoarea a fost trimisă, Machiavelli nu a compus-o din propria lui iniţiativă, ca să facă act de supunere faţă de Medici şi ca să-şi salveze postul, ci pentru că i se ceruse o relatare a evenimentelor de la Florenţa, după cum rezultă din primele rînduri.

Aceasta ne face să credem că illustrissima Madonna nu va fi fost din imediata apropiere a şefilor familiei: în acest caz ar fi putut fi informată mai repede şi mai complet de cardinal, de Giuliano ori de Giulio. Or cum ar fi, Machiavelli va fi prins acest prilej ca să placă unei femei influente şi să-şi cîştige astfel un sprijin eficace. Nu e nici o platitudine, nici o linguşire în toată scrisoarea. Trebuie să ţinem seama, scrie Villari, de limbajul cu care cei mici se adresau pe atunci celor puternici: termenii care displac celor care voiesc ca Machiavelli să fi pozat în erou gata de sacrificiu n-ar fi decît clauze de stil. Cît despre faptul că Medicii sînt numiţi *padroni miei*, citind mai bine fraza, vedem că aceşti *patroni* ar fi mai curînd amicii

Medicilor, – cei care le-au favorizat reîntoarcerea: Vettori, Rucellai, Salviati, nobili care sprijiniseră pe Machiavelli în timpul exilului Medicilor şi care-i păstraseră prietenia şi după căderea lui în dizgraţie. Toată scrisoarea păstrează un ton demn şi nepărtinitor; scriitorul nu face nici o aluzie la sine însuşi, nu solicită nimic şi nu se sfieşte să spună că evenimentele au căşunat „neplăceri infinite". Nimic contra onoarei lui Machiavelli nu se desprinde din această scrisoare.

Tot în hîrtiile fostului secretar s-au mai găsit două fragmente, unul de scrisoare, altul de memoriu, adresate Medicilor ori partizanilor lor, din care ar rezulta, după unii, că Machiavelli, pe atunci încă în funcţie, căuta cu orice chip să capteze bunăvoinţa noilor stăpîni. Dacă şi scrierile acestea vor fi fost efectiv înmînate, trebuie să recunoaştem că secretarul apucase o cale stranie de a face curte puternicilor zilei. Abilitatea de care dăduse dovadă în misiunile sale nu se putuse schimba dintr-o dată în stupiditate. În prima schiţă de scrisoare, destinată cardinalului Giovanni, Machiavelli îşi permite să-i dea un sfat cu privire la intenţia anunţată de a revendica bunurile familiale confiscate de republică şi vîndute altora. Bunurile aflîndu-se acum în mîna cumpărătorilor, legitim dobîndite, reluarea lor, scrie Machiavelli, ar căşuna perturbări şi ură nestinsă, „căci oamenii se plîng mai mult de un bun smuls decît de un frate sau părinte, căci moartea se uită cîteodată, averea niciodată".

Schiţa de memoriu, care pare să fi fost adresată tot Medicilor, conţine sfaturi politice generale şi e un rechizitoriu contra duşmanilor personali ai lui Soderini, care acum se dau drept susţinători şi proteguitori ai Medicilor; rechizitoriu care se întoarce într-o apologie indirectă a gonfalonierului căzut. Limbajul destul de liber din aceste fragmente nu se potriveşte deloc cu atitudinea unui linguşitor ori măcar al unui solicitator.

Dacă voia cu orice chip să le capteze bunăvoința, ar fi fost mai prudent pentru secretarul amenințat în slujba lui, să aplaude din capul locului tot ce făceau Medicii și să nu-și permită luxul periculos de a le da sfaturi. Dacă era în firea lui să se umilească și să cerșească protecția noilor stăpîni, drumul cel mai scurt și mai sigur era apostazia pură și simplă. Și n-ar fi fost singurul care să-l urmeze în acele vremuri. Dintr-o zi într-alta nu numai majoritatea norodului florentin, dar și cei mai mulți din demnitarii republicii defuncte deveniseră teribil de *palleschi*. Dacă scrisorile au fost în realitate trimise, să fi fost atitudinea aceasta demnă o supremă manoperă de abilitate, o dovadă de supra-machiavelism? Să fi avut aerul Machiavelli, păstrîndu-și în același timp libertatea față de Medici, să le spună: vedeți ce om sînt; aș putea să vă lingușesc și să aprob tot ce vă trece prin cap: mi-e mai scump însă interesul vostru adevărat, de aceea îmi permit a vă da sfaturi, tocmai în interesul vostru? Mă îndoiesc de atîta abilitate. Îmi vine a crede mai curînd că aceste însemnări (și poate chiar scrisoarea către illustrissima Madonna, care e fără adresă, fără dată și fără semnătură) erau simple planuri de lucruri care ar putea fi spuse, dacă ocazia s-ar prezenta, ori simple exerciții de cabinet, compoziții „a sfogo del proprio animo", cum presupune în cele din urmă și cel mai însemnat biograf al lui Machiavelli, ilustrul Pasquale Villari.

Machiavelli avea însă mulți dușmani; și-i avea nu numai în rîndurile detractorilor lui Soderini, care știau ce rol jucase el, omul de nimic, pus de gonfalonier înaintea atîtor descendenți de familii ilustre, dar și în rîndurile celor ce deveniseră *palleschi* odată cu succesul Medicilor. Marele Virgilio Adriani, care era primul secretar al Senioriei, nu jucase nici un rol politic: e lăsat la locul lui. Cel de al doilea secretar, Machiavelli, fusese prea amestecat în toată politica lui Soderini; prea se identificase cu

dorul de independență și de libertate al republicii, pe care încercase chiar să o armeze, ca să nu se mai teamă de nimic: era deci un om compromis.

Noua Seniorie Medicee, cu o deliberațiune unanimă, decide la 7 noiembrie 1512 ca Niccolo di Bernardo Machiavelli, secretarul celei de a doua cancelarii, să fie lipsit de orice slujbă în stat: *cassaverunt, privaverunt et totaliter amoverunt*. În aceeași zi e dat afară și ajutorul secretarului, amicul său Biagio Buonaccorsi care din acest moment, umbră fidelă și hazlie a celuilalt, dispare din istorie. În locul lui Machiavelli e numit un cărturar obscur, Niccolo Michelozzi, care începe și continuă să scrie, în obscuritatea lui, scrisori pe socoteala Seniorilor celor noi. Dar nu numai atît. Prin alt decret atît Machiavelli cît și Buonaccorsi sînt confinați în teritoriul republicii, fără să aibă dreptul a-l părăsi timp de un an. Peste cîteva zile, la 17 noiembrie, li se interzice, tot pentru un an, dreptul de a intra în Palazzo. Lui Machiavelli i se acordă, în urmă, de mai multe ori permisiunea de a păși pragul sacrosant, ca să dea socotelile administrațiunii lui militare și explicații asupra afacerilor în curs.

Astfel încetează viața publică a lui Machiavelli. La patruzeci și trei de ani, în puterea vîrstei, cu cea mai bogată experiență, după patrusprezece ani de muncă în serviciul republicii, prăbușirea acesteia lasă fără întrebuințare unul din cele mai ascuțite spirite ale timpului (și din toate timpurile) și aproape pe drumuri un slujitor cinstit și zelos al patriei sale. Pasionat de „lucrul public", Machiavelli nu s-a putut mîngîia niciodată de revocarea lui. Cum alții se ocupau de „dare și avere", de negoț sau bancă, lui îi era dat să se ocupe de Stat. Nemaiputînd pune mîna la treburile publice, nemaiputînd fi în locurile unde se face istoria, răgazul silit și izolarea în care trebuie să trăiască îl fac să mediteze, la lumina experienței adunate

de el şi transmisă de la cei vechi, asupra statului şi istoriei.

Rămas în slujba Florenţei, Machiavelli ar fi ajuns poate orator al republicii şi ar fi strălucit cu acest nume la curţile străine; revocat, Machiavelli ajunge, *post res perditas*, cel mai mare scriitor politic al Italiei. Astfel nenorocirea lui personală se transformă, printr-una din alchimiile vieţii şi soartei, într-un noroc fără seamăn pentru patria lui şi pentru cugetarea omenească.

CAPITOLUL 8

POST RES PERDITAS

I. Machiavelli la închisoare: conjuraţia lui Boscoli şi Capponi. – Sonetele către Giuliano. – II. Înălţarea Medicilor: Leon X primul papă Medici. – Giuliano şi Lorenzo. – III. Machiavelli şi Francesco Vettori: corespondenţa lor. – IV. Strîmtorările lui Machiavelli. – Viaţa unui ambasador florentin în Roma lui Leon X. – Viaţa lui Machiavelli la San Casciano. – Naşterea *Principelui*.

I

În **vreme ce Florenţa sărbătorea** pe noii ei stăpîni în mascarade de carnaval, cu „triumfuri", cortegii şi cîntece; în vreme ce în jurul lui Giuliano şi Lorenzo dei Medici se adunau, ca solicitatori ori ca sfetnici, toţi cei care pînă în ajun sprijiniseră stăpînirea căzută[103], iar steaua Medicilor se ridica tot mai sus, Machiavelli începe viaţa amară şi tristă a slujbaşului revocat.

Şi din capul locului e amestecat într-o tragedie. Într-o zi din februarie 1513, un sienez găseşte în casa Lanzilor, florentini înrudiţi cu Soderini, o foaie de hîrtie

căzută din buzunarul tînărului Pietro Paolo Boscoli, cunoscut ca suflet aprins, republican și adversar al Medicilor. Hîrtia conținea vreo douăzeci de nume: la numărul șapte se citea: Niccolo di messer Bernardo Machiavelli. Sienezul duce foaia la Seniorie. Cei Opt se grăbesc să aresteze pe toți din listă și să-i acuze de complot. Supuși la tortură, Boscoli și prietenul său Agostino Capponi recunosc că plănuiseră să libereze patria de noua tiranie, dar că nu făcuseră nici o conjurație: pe listă însemnaseră numai persoanele care ar fi putut să-i urmeze, dată fiind dragostea lor de libertate; acestea nu știau însă gîndurile lor.

Giuliano dei Medici scrie a doua zi (19 februarie) amicului său cardinalul Bibbiena la Veneția și-l informează despre „încercarea unor cetățeni răi (maligni) care voiau să-mi facă violență mie și lucrurilor noastre", dar că cercetîndu-se cazul și arestîndu-se capii și cei bănuiți „nu s-a dovedit decît o rea intenție, cu puțină ordine, fără temei sau coadă, și fără primejdie pentru stat"... Cei din această urzeală, spune Giuliano, deși nobili, sînt oameni fără vază, „așa că lucrul ne poate fi mai mult de folos decît spre pagubă"[104]. Totuși, de spaimă ori spre pildă, Boscoli și Capponi sînt condamnați la moarte și decapitați, iar ceilalți bănuiți, după procedura penală a timpului, sînt puși la tortură. Machiavelli e supus și el la cazna funiei, dar nu mărturisește nimic, căci n-are ce mărturisi: era cu totul străin de această pseudo-conjurație.

Conjurație de umaniști, de tineri crescuți în idealul republican al antichității, cu idei mai mult păgîne decît creștine. Boscoli voise să fie un Brutus și găsise un Cassius în amicul său Capponi. Dar conjurațiile și tiranicidul nu se fac după cărți: fără experiență, bieții tineri cad victima entuziasmului lor ușuratic. Izbutesc însă să dea grandoare sfîrșitului lor. Un prieten al lui Boscoli, filologul Luca della Robbia (din neamul marilor sculptori

florentini) care asistă pînă la ultimele clipe ale condamnaților, a lăsat o relatare scrisă a acestei drame, de care se face, și cu drept cuvînt, mare caz în istoria Renașterii italiene.

Burckhardt și Villari văd într-însa un document de mîna întîi pentru condițiile spirituale ale timpului. Burckhardt, în special, insistă asupra „imaginii ce dă despre confuzia religioasă ce domnea atunci"[105]. Într-adevăr, „păgînul" Boscoli, văzînd sfîrșitul apropiat, nu tremură nici nu-și reneagă idealurile dar vrea să moară creștinește. – „Ah, Luca, îi spune lui della Robbia, scoate-mi din cap pe Brutus, ca să pot face pasul ca bun creștin". Duhovnicului care voia să-i dea tăria de a înfrunta moartea, Boscoli îi răspunde:

– Părinte, nu-ți pierde vremea; filosofii sînt de ajuns ca să-mi dea curajul să mor; dumneata ajută-mă să sufăr moartea pentru dragostea lui Christos".

Toată povestirea e patetică și pe un plan cu desăvîrșire superior. La locul de supliciu, călăul îi cere iertare că-i leagă ochii și se oferă să se roage pentru el. Boscoli primește și-l roagă, înainte de a lovi, să stea un moment, ca în acea clipă, printr-o sforțare supremă, să se dea în întregime Domnului.

Dar dacă autorii conjurației acesteia copilărești ispășesc cu noblețe ușurința lor, Machiavelli suferă închisoarea și tortura pentru vina altora. Și le îndură bărbătește. Mai tîrziu, după ce ieșise din închisoare, el scrie lui Francesco Vettori: „Privind soarta în ochi, vreau ca durerile mele să-ți dea cel puțin mulțumirea că le-am îndurat atît de fără șovăială, încît simt că încep să mă iubesc mai mult și să-mi pară că prețuiesc mai mult decît credeam..." (*Lett. fam.* CXIX). Procesul se instruiește mai departe, alte cazne puteau veni, poate chiar condamnare. Din aceeași scrisoare rezultă că Paolo Vettori, fratele lui Francesco, amic al Medicilor, știindu-l nevinovat,

intervenise în favoarea lui Machiavelli, și că însuși Giuliano se interesase de soarta lui: „Pot să spun că restul de viață ce-mi mai rămîne îl datoresc magnificului Giuliano și lui Paolo".

Intervenția lui Giuliano, cu atît mai firească, cu cît împotriva lui Machiavelli nu se dovedise nimic, să fi fost determinată de cele două sonete pe care prizonierul i le-ar fi trimis din închisoare? Dar sînt aceste sonete de mîna lui Machiavelli, și dacă sînt, scrisu-le-a el chiar în închisoare, ori le-a compus mai tîrziu „a sfogo del proprio animo"?[106]

În primul, care e un sonet „cu coadă" – cu două terține suplimentare – descrie, pe un ton burlesc, închisoarea în care zace, și cere lui Giuliano să-l scape din iadul acela.

„Am, Giuliano, cătușe la picioare și șase dungi de funie pe spinare; celelalte necazuri nu ți le mai spun, căci așa sînt azi cinstiți poeții. Păduchii colcăie pe pereți, grași și umflați de par fluturi. N-a fost vreodată la Roncisvalle ori în Sardinia, în tufișuri, atîta putoare ca în plăcutul meu lăcaș; iar zgomotul e așa de mare că parcă Jupiter trăsnește pămîntul și Etna. Pe unul îl pun în lanțuri, pe altul îl descătușează, se trîntesc uși, sună chei, zăvoare și lacăte; altul strigă că-l ridică prea sus de la pămînt. Ceea ce m-a tulburat mai mult e că spre ziuă, pe cînd dormeam, auzii cîntînd: „rugați-vă pentru ei!". Ducă-se cu toții la pierzare, numai să se îndrepte mila ta spre mine, bunule părinte, și să-mi dezlege cătușele infame".

Al doilea sonet e și mai bufon. Niccolo ruga muzele să intervină pe lîngă Magnificența Sa. O muză vine și nu-l recunoaște, încătușat cum era! „ – Nu ești tu Niccolo, ci Dazzo, nebunul!" Poetul roagă pe Giuliano să certifice cine e încătușatul: „*Date gli testimoni, Magnifico Giulian, per l'alto Iddio, come non son il Dazzo, ma sono io*".

Aceste sonete, și mai ales primul, au servit detractorilor lui Machiavelli să ilustreze, odată mai mult, josnicia caracterului lui. Cum, zic aceștia, pe cînd tovarășii lui de suferință sînt duși la supliciu, Machiavelli

nu găsește să exclame altceva decît: „ducă-se la pierzare, numai eu să scap mai repede"? Ar fi așa, dacă autorii nenorocitei încercări de conspirație ar fi fost într-adevăr tovarășii lui. Este sigur iarăși că dacă el ar fi asistat la ultimele momente ale lui Boscoli și Capponi, ar fi fost cel dintîi să le recunoască tăria de suflet și grandoarea tragică. În închisoare însă el nu era decît victima ușurinței celor doi tineri și revolta lui era ceva foarte omenesc. Mai supărător decît această apostrofă poate fi tonul general al ambelor sonete, bufoneria aceea cam grosolană, cinismul cu care rîde de propria-i suferință. Aceasta se poate susține.

Cinismul, spontaneu sau voit, e una din trăsăturile firii sale. Găsim destule alte pilde în viața și opera lui. Gravitatea continuă nu era haina lui de toată ziua. Știa să fie grav, cum știa și să glumească, să batjocorească, să disprețuiască, și de multe ori începea gluma, batjocura sau disprețul cu sine însuși. Nu trebuie să uităm că omul care a scris *Principele* și *Discorsi*, care a împlinit misiunile cele mai delicate ale republicii, este în același timp autorul unor comedii foarte libere și unor scrisori cît se poate de licențioase. Acest contrast îl găsim în toată viața lui; ba încă el însuși se silea să-l accentueze.

Mai toți biografii lui Machiavelli admit, de la publicarea sonetelor, că ele au fost într-adevăr trimise lui Giuliano, și încă din închisoare. Villari se îndoiește și argumentele lui sînt puternice (*op. cit.* vol. II, p. 202–204). Cinismul închisului, spune marele biograf, ar fi dezgustat pe însuși Giuliano, care în scrisorile sale către Bibbiena vorbește cu o rezervă demnă despre cei doi condamnați la moarte. Dacă sonetele ar fi fost într-adevăr trimise, numeroșii dușmani ai lui Machiavelli, contemporani și posteriori, care au inventat pe socoteala acestuia calomniile cele mai atroce nu ar fi lăsat să le scape un argument așa de prețios contra fostului secretar.

Trimiterea sonetelor nu se potrivește apoi cu afirmarea din scrisoarea lui Machiavelli către Vettori, că se simte mîndru de purtarea lui în închisoare. Machiavelli era cinic, dar nu mincinos, nici lăudăros. În scrisorile către vechiul său prieten nu se sfiește să-i facă mărturisiri și mai puțin onorabile, dar n-ar fi îndrăznit desigur să se laude, față de un amic al Medicilor, de o închipuită atitudine curajoasă. Din aceleași scrisori rezultă, – observă Villari, – că nu era în așa legături cu Giuliano încît să îndrăznească a-i adresa versuri burlești ca să-i cîștige favoarea. Deci și aceste sonete ar fi un joc, de un gust îndoielnic desigur, un fel de a-și descărca amarul în zilele după ieșirea din închisoare.

Căci după cîteva săptămîni, Machiavelli e lăsat în libertate. Intervenția lui Paolo Vettori pe lîngă Giuliano va fi fost mai eficace ca toate glumele făcute în scrîșneala dinților de secretarul dat afară. Și Giuliano va fi fost dus spre îndurare nu numai de bunătatea firii lui dar și de evenimentul cel mai fericit ce se întîmplă casei lui tocmai în acele zile: urcarea pe scaunul Sfîntului Petru a fratelui său, cardinalul Giovanni. Conjurația de la Florența fusese descoperită în preziua plecării spre Roma a cardinalului. Bătrînul papă Iuliu II se îmbolnăvise greu; la 21 februarie moare, iar la 11 martie conclavul alege primul papă florentin și primul papă din familia Medici. Cu Leon X puterea acestei case ajunge la culmea ei.

II

Alegerea unui papă așa de tînăr – cardinalul Giovanni nu avea decît 37 de ani – uimește Italia și toată lumea creștină. Și lucru rar, alegerea se făcuse după o

scurtă deliberare a conclavului, fără intrigi, fără lupte, fără simonie. Sprijinit de partidul tinerilor cardinali, Giovanni dei Medici nu avea ca adversar decît pe cardinalul Soderini, fratele lui Piero. Pe acesta îl cîștigase cu făgăduiala că va chema din exil pe fostul gonfalonier, că va ierta de izgonire pe ceilalți membri ai familiei și că va căsători pe nepotul său Lorenzo cu o Soderini, – făgăduieli din care noul papă nu ține decît primele două.

Prestigiul personal al cardinalului Giovanni era mare. Era un om plăcut, cu vorba dulce și surîsul fin, foarte cultivat, iubitor de arte și de litere, improvizînd cu ușurință pe latinește și italienește, – mai mult *dilettante* decît creator, – protector al tuturor artiștilor și scriitorilor, darnic pînă la prodigalitate, prudent și împăciuitor, dar fără multă voință, veșnic șovăind și preferînd căile piezișe, cu o mare putere de simulație, greu de ghicit sub înfățișarea lui senină și binevoitoare pentru toată lumea. În timpul exilului, pe care-l petrecuse la Roma, ridicat la mare vază de papa Iuliu II, prin viața lui largă și plină de fast, prin dărnicia lui își făcuse numai prieteni.

La calitățile lui personale se adăuga norocul recent al casei lui la Florența și, mai ales, fericita amintire a Magnificului Lorenzo, tatăl său, care adusese fericirea patriei și asigurase, cît trăise, pacea Italiei. Ceea ce hotărîse conclavul la această alegere era mai ales spiritul pașnic și liniștit al cardinalului Giovanni, cu totul opus temperamentului aprins, neastîmpărat, războinic al răposatului papă. Desigur Iuliu II fusese un papă mare, care lucrase mai ales la ridicarea prestigiului Bisericii și papalității; dar roadele politicii lui erau destul de triste: după ce aprinse și răsturnase toată Italia, „barbarii" pe care voise să-i izgonească, spanioli, germani și elvețieni, stăpîneau, după retragerea francezilor, peninsula și o cutreierau în lung și în lat; mai mult, sub domnia lui, Biserica fusese amenințată de o gravă schismă.

„Suflet mare şi statornic, dar impetuos şi cu planuri nemăsurate, – scrie Guicciardini; dacă nu s-a prăbuşit, este că l-au susţinut mai mult prestigiul Bisericii, discordia principilor şi împrejurările timpului, decît moderaţia şi prudenţa: demn de cea mai înaltă glorie, dacă ar fi fost un principe secular" (*Storia d'Italia*, lib. XI, cap. IV).

După atîtea războaie şi tulburări, Biserica dorea un papă şi un pontificat paşnic. Şi nu numai Biserica, dar toată Italia aspira la linişte şi pace. Noul papă părea omul dorit de toţi. Spre pace îl ducea şi firea şi dorinţa lui cea mai sinceră. Se zice că în ziua alegerii ar fi exclamat către fratele său Giuliano: „*Godiamoci il papato, poichè Dio ce l'ha dato*". Dar evenimentele sînt mai tari ca dorinţele oamenilor: nu i-a fost dat nici acestui papă sceptic, paşnic şi diletant să se bucure în tihnă de tiara lui.

Cu un papă din familia lor la Roma, Medicii păreau acum definitiv instalaţi la Florenţa. Puterea lor creşte în toată Italia. Florenţa e mîndră de noul papă florentin: acesta avea să aducă oraşului strălucirea din vremea Magnificului Lorenzo, Italici pacea, iar artiştilor şi scriitorilor un nou secol de aur. Însă nici Leon X, nici ceilalţi Medici nu aveau să răspundă la aşteptarea universală. Nu semăna nici unul din ei lui Cosimo cel bătrîn ori lui Lorenzo Magnificul.

În momentul apogeului casei lor, din linia legitimă a Medicilor nu trăiau decît trei reprezentanţi: doi erau fiii Magnificului: papa Leon şi fratele său Giuliano; al treilea era Lorenzo, fiul fratelui lor Piero, cel înecat în Garigliano, şi al Alfonsinei Orsini. Primii mai aveau un văr, Giulio, fiul nelegitim al lui Giuliano, fratele Magnificului, ucis în conspiraţia pazzilor. Acest Giulio este, după capul familiei, papa Leon, cel mai de seamă dintre Medici. La întoarcerea Medicilor la Florenţa, el nu era decît cavaler în ordinul monastic al Cavalerilor de Rodos şi prior de Capua; dar Leon X, odată în scaun, îl numeşte arhiepiscop la Florenţa şi peste cîtva timp, deşi copil nelegitim, îl înalţă cardinal. Cardinalul Giulio, care avea să ajungă şi el papă sub numele de Clement VII, este mîna dreaptă a lui Leon X în tot timpul pontificatului acestuia, şi sfetnicul lui pururea ascultat. Bastardul moştenise multe din calităţile marilor Medici: era ager şi pătrunzător la minte; muncitor, calm şi statornic; iubitor de pace şi linişte; cumpătat la trebuinţe, ţinîndu-se departe de petreceri şi sărbători; împărtăşea însă cu vărul său papa atît dragostea de prefăcătorie şi căile piezişe, cît şi greutatea de a lua hotărîri.

Capul familiei ajuns papă, toate nădejdile erau permise Medicilor. Giulio, om de biserică, avea să-şi pregătească drumul spre pontificat. Lui Giuliano şi Lorenzo, laici, le era deschisă calea principatelor temporare. Aveau de partea lor, întîi tradiţia bine stabilită a nepotismului papal, apoi faptul că Medicii erau stăpîni peste Florenţa şi Toscana. Din capul locului, Leon X se gîndeşte să asigure lui Giuliano şi Lorenzo stăpîniri în Italia, începînd cu întărirea stăpînirii din Toscana; întărire însă după tradiţia medicee: stăpîni de fapt, fără aparenţă de tiranie, păstrînd cu numele libertăţile republicane. Lorenzo să fie atotputernic la Florenţa. Lui Giuliano, la care ţinea foarte mult, să-i creeze pe cale paşnică, fără războaie, un stat care să cuprindă Parma, Piacenza, Modena şi Reggio.

Partizanii Medicilor, droaia de florentini, adunaţi la Roma în jurul Sfîntului Scaun, erau însă mai ambiţioşi decît însuşi papa şi rudele lui; în închipuirea lor vedeau pe fratele şi nepotul papei cei mai mari principi din Italia: pe Giuliano îl doreau rege la Napoli, iar pe Lorenzo duce la Milano, stăpîn pe nordul şi centrul Italiei. Însă nici Giuliano nici Lorenzo nu nutreau ambiţii nemăsurate; simţeau că puterile lor erau mai prejos de unele aspiraţii. Amîndoi preferau să ducă viaţa largă, plină de onoruri şi plăceri de la Curtea papală. Dacă au ajuns ceva, a fost împotriva dorinţei lor ascunse.

În primul timp, Giuliano e trimis să guverneze la Florența; dar cînd papa începe să-i croiască un principat aiurea, în locul lui e pus Lorenzo. Papa îi cunoștea bine pe amîndoi și cît prețuiau capacitățile lor. Le dăduse amîndurora înalte comandamente militare: Giuliano fusese numit căpitan și gonfalonier al Bisericii, Lorenzo căpitan al florentinilor. „Am făcut doi căpitani, mărturisea papa Leon, care n-au nici o experiență și ocupă locurile oamenilor pricepuți; la o nevoie, nu știu cum o să facem"[107].

Giuliano era o fire slabă și bizară. Avea 34 ani cînd fratele său e ales papă. Tinerețea și-o petrecuse, în vremea exilului, în destrăbălări care-i slăbiseră trupul și sufletul. La el erotismul excesiv se împreuna cu accese de misticism, care-l duceau cînd la sortilegii și practici de magie, cînd la dezgustul de viață. La Florența duce o viață așa de scandaloasă încît nepotul său Lorenzo e silit să scrie papei să-i recheme pe amîndoi „pentru sănătatea corpului lui și pentru păstrarea cinstei noastre". Simpatic și blînd, frumos la înfățișare, darnic și milos, avea oroare de orice acțiune serioasă; nu era în stare să dea audiențe nici să ia parte la consilii. S-a simțit fericit cînd a scăpat de guvernul Florenței. În 1516, însurat de-abia de un an cu Filiberta de Savoia, Giuliano moare istovit, ducînd cu el jumătate din speranțele Medicilor. Florentinii îl plîng, nu pentru că-l iubeau peste măsură, dar pentru că începuseră să urască pe Lorenzo, care-i succedase.

Lorenzo era mult mai tînăr: la întoarcerea Medicilor avea 21 ani. Era un om fără vicii și fără calități. Un mediocru în toate. Prudența cu care pășea în toate acțiunile lui îi dădea aparența de forță și profunzime. Nici el n-avea aspirații covîrșitoare, cum nu avea nici mijloace extraordinare. E împins spre principat numai de dorința papei și mai ales de ambiția nemăsurată a mamei sale

Alfonsina Orsini, una din femeile cele mai reprezentative ale Renașterii italiene, „*un demonio d'acume, d'orgoglio, di scaltrezza*", cum o numește Tommasini[108]. Unica ei pasiune era ridicarea cît mai sus a fiului.

Dar dacă Lorenzo ar fi fost un mediocru principe într-un stat constituit gata, nu era în puterile lui să ajungă întemeietor de state. Machiavelli, cu aprinsa lui imaginație, văzuse într-însul, pe cînd ambițiile medicee fierbeau la Roma, pe principele nou chemat de toată Italia, pe întemeietorul unui mare stat italian. Dar cîtă depărtare de la teribilul Cesare Borgia la măruntul principe florentin! Nici urmă de apriga *virtù*, necesară întemeietorului de state, în sufletul bietului Lorenzo. Ajunsese să-i placă și lui, desigur, puterea și dominația, după ce le gustase, silit de alții: dar aspirațiile îi rămăseseră pururea mediocre, ca și sufletul.

Cît timp a trăit ca nepot al papei, a dorit numai două lucruri: să se însoare cu o femeie bogată și să ajungă stăpîn pe un mic principat, liniștit, sigur și cu venituri solide. Împins de apucăturile autoritare ale Alfonsinei, Lorenzo, cu toată prudența lui, ajunge de nesuferit florentinilor. Cînd moare și el, tînăr încă, în 1519, lasă credința că voise să răpească ultimele libertăți ale Florenței, deși nu făcuse nimic, nu ca să capete tirania, ci măcar să-și întărească situația precară de cetățean dictator[109].

O dată cu moartea lui Lorenzo, încetează și strădуințele lui Leon X de a-și căpătui familia în principate italiene. Din căsătoria sa cu o principesă franceză, Lorenzo nu lăsase decît o fiică, Caterina, viitoarea regină a Franciei. Linia masculină legitimă a Medicilor se stingea. Spulberate ultimele sale speranțe familiare, papa e liber să se gîndească numai la mărirea Bisericii. Dar pontificatul, ca și Italia, sînt prinse în marile complicații

politice și religioase iscate, de o parte, de lupta pentru imperiu dintre Francisc I și Carol Quintul, de alta de Reformă. Biserica mergea spre o nouă schismă și Italia spre ruină.

III

Scăpat din închisoare, prima grijă a lui Machiavelli este să anunțe buna veste prietenului Francesco Vettori, oratorul Florenței la Curtea papală. Victimă, Niccolo nu se tînguiește: aruncă vina numai pe soarta dușmană și pe imprudența lui. „Cum vei fi aflat de la Paolo Vettori, scrie el la 13 martie 1513, am ieșit din închisoare, spre bucuria întregului oraș... N-am să-ți mai înșir lunga poveste a nenorocirii mele; îți voi spune numai că soarta a făcut tot ce i-a stat în putință ca să-mi facă această nedreptate: totuși, slavă Domnului, a trecut și asta. Sper să nu mai cad în asemenea belele, fie pentru că voi fi mai prudent, fie pentru că vremurile vor fi mai liberale și nu așa de bănuitoare" (*Lett. fam.* CXVII).

Primejdia trecută, Machiavelli crede în vremuri mai bune și că bucuria Medicilor se va răsfrînge, poate, și asupra lui. Dar nu se gîndește întîi la el. „Știi în ce stare se află messer Totto al nostru (messer Totto e un frate al lui Niccolo, eleziastic). Ți-l recomand dumitale și lui Paolo..." Totto solicita un post la Curtea papală: „să fie pus printre familialii papei, să fie înscris în rol și să i se dea patentele". La sfîrșit, cu multă sfială, cere ceva și pentru el: „Tenetemi, se è possibile, nella memoria di nostro Signore, – ca să înceapă, de e cu putință, să mă întrebuințeze, ori el ori ai săi, la ceva, căci cred că ți-aș aduce dumitale cinste și mie folos".

Vettori îi răspunde îndată, pe un ton afectuos, care vrea să fie mai mult amical decît protector.

„De opt luni încoace am încercat cele mai mari dureri din toată viața mea, și unele pe care nici nu le știi; totuși n-am avut durere mai mare ca aceea cînd am aflat că ești închis, căci îndată m-am gîndit că fără vină și pricină aveai să suferi tortura, ceea ce s-a și întîmplat. Mă doare că n-am putut să te ajut, cum merita încrederea ce puseși în mine; mi-a părut foarte rău cînd Totto mi-a trimis ștafeta și n-am putut să-ți fiu de folos. Îndată ce papa s-a ales, nu-i cerui altă grație decît libertatea dumitale și am fost fericit cînd am aflat că o obținuseși mai înainte".

O fi avut Vettori durerile lui, dar avusese și destulă abilitate în afacerea depunerii gonfalonierului Soderini ca și întoarcerea lui spre Medici, cînd se întorsese și soarta acestora. Îi era desigur milă de fostul lui tovarăș de pe drumurile Germaniei, victimă a lipsei lui de dibăcie, și era dornic să-i fie întru-ajutor, dacă prin aceasta nu-și aducea vătămare sieși. În tot cazul mîngîierile și îndemnurile la curaj nu costă nimic:

„Acum, dragă cumetre, ceea ce vreau să-ți spun, e să-ți faci inimă bună la această prigonire, cum ți-ai făcut și la celelalte ce-ai pătimit, și să tragi nădejde că deoarece lucrurile se așază și norocul acestora (al Medicilor) depășește orice închipuire și cuvîntare, nu ai să stai pururea la pămînt. Cînd vei fi scăpat de orice popreală, și dacă eu mai am de zăbovit pe aici, lucru de care nu sînt sigur, vreau să vii să stai la mine, cît vei pofti" (*Lett. fam.* CXVIII).

Răspunsul magnificului orator mîngîie pe Machiavelli și aruncă o rază de nădejde în sufletul lui obidit. „Scrisoarea dumitale, așa de plină de iubire, m-a făcut să uit necazurile trecute și, cu toate că eram mai mult decît sigur de dragostea ce-mi porți, m-a umplut de bucurie".

Aici recunoaşte el că datorește scăparea lui Giuliano dei Medici şi lui Paolo Vettori şi se declară mîndru de felul cum a îndurat chinurile. Însă aluzia lui Francesco că „n-are să rămînă pururea la pămînt" este cea care-l încălzeşte mai mult. „Aş fi fericit dacă patronii mei ar binevoi să nu mă lase la pămînt; simt că m-aş purta în aşa fel încît să nu le pară rău nici lor...".

Dar omul care a văzut atîtea nu vrea să se lase dus orbeşte de speranţe; stoicismul l-a învăţat de la latinii lui iubiţi: „dacă nu binevoiesc, voi trăi şi mai departe cum am apucat, căci m-am născut sărac şi am cunoscut truda înaintea bucuriei...". Dar, cu toate mizeriile şi îndoielile ei, viaţa e dulce, primăvara, la Florenţa, în veselia oraşului care aşteaptă o nouă vîrstă de aur. Machiavelli, scăpat din fiare şi de la tortură, găseşte că merită să fie trăită, fără să se uite prea de aproape la calitatea bucuriilor. „În fiecare zi mergem în casa cîtei unei fete, ca să căpătăm puteri (per rihavere le forze); ieri privirăm procesiunea din casa Sandrei lui Pero; şi astfel ne trecem vremea privind la obştească veselie şi bucurîndu-ne de această rămăşiţă de viaţă, că eu parcă o visez..." (*Lett. fam.* CXIX).

Multă vreme avea să trăiască Machiavelli cu nădejdea unei slujbe de la Medici. Spera disperînd. Nu credea că papa sau neamurile lui aveau să-l lase neîntrebuinţat, în timpuri cînd abilitatea politică era aşa de necesară. Se pregătea însă, el care ştia răutatea şi prostia oamenilor, şi pentru alternativa cealaltă. O scrisoare a lui Vettori, care nu s-a păstrat şi în care, probabil, oratorul se arăta trist că silinţele sale de a atrage atenţia papei asupra secretarului revocat rămăseseră zadarnice, mîhneşte pe Machiavelli, fără să-l doboare. El răspunde oratorului florentin: „Scrisoarea dumitale m-a înspăimîntat mai mult ca funia..." Dar nu atît pentru el, cît pentru mîhnirea lui Vettori. Şi solicitatorul se sileşte să mîngîie el pe mîhnitul prieten.

Nevoia l-a învăţat să nu mai dorească nimic cu patimă. „Îţi spun odată pentru totdeauna: orice ţi-aş cere, să nu-ţi faci necaz dacă nu-l poţi obţine, căci nici eu nu mă voi mîhni". Şi în cîteva rînduri de confesiune, Machiavelli arată lui Vettori dominanta preocupărilor lui intelectuale: „Ai dreptate să ţi se fi urît de comentariile asupra evenimentelor; căci vedem deseori faptele urmîndu-se în afară de prevederile şi ideile ce ne facem despre ele. Tot aşa se întîmplă şi cu mine, totuşi dacă am putea sta de vorbă împreună, n-aş face decît să-ţi umplu capul cu castele în aer *(castellucci)*, căci aşa m-a făcut soarta: *neştiind să vorbesc nici despre arta mătăsii, nici despre arta lînii, nici despre cîştig, nici despre pierdere, nu pot vorbi decît despre stat: şi sînt nevoit ori să tac ori să vorbesc despre ceea ce ştiu...* "(Ibid).

Machiavelli semnează cu melancolie această scrisoare *„quondam secretarius"*. Fostul secretar nu mai află lucrurile de la izvoare. Le aude şi el din zvonurile din piaţă. Aşa aude că Soderini, cardinalul, unul din foştii lui patroni, care odinioară îi scrisese laude şi protestări de sprijin perpetuu, e în mare prietenie cu papa. Cardinalul făcuse un tîrg bun: susţinuse candidatura lui Giovanni dei Medici la pontificat ca acesta, ajungînd papă, să ierte de exil pe fratele său gonfalonierul şi pe celelalte neamuri.

Acum se punea la cale căsătoria unei Soderini cu un Medici. Şi Niccolo, cu o mare doză de naivitate, întreabă pe Vettori: „Aş vrea să mă sfătuieşti dacă ţi se pare nimerit să cer printr-o scrisoare cardinalului să mă recomande Sfinţiei Sale, ori dacă n-ar fi mai bine să-i ceri dumneata prin viu grai acest lucru în numele meu; ori dacă nici una nici alta nu trebuie încercată". Şi această nădejde trebuia să-i fie retezată. Vettori răspunde (*Lett. fam.* CXXI) că gîndindu-se la întrebare, s-a hotărît să nu vorbească nimic cardinalului.

Acesta are trecere la papă, dar are şi mulţi florentini duşmani la Roma; e îndoielnic, dată fiind marea lui prudenţă *(sapete con quante cautele procede)*, dacă ar primi să pună înainte numele lui Machiavelli; afară de acestea, de cînd cu afacerea „mîntuirii" gonfalonierului, cardinalul se arată mult mai rece faţă de el. Vettori... Cum credea Machiavelli că şiretul cardinal, care-şi vedea mai ales de afacerile lui, avea să şi le complice cu cereri în favoarea unui „deochiat" ca fostul secretar? Cei mari ajung să se înţeleagă totdeauna între ei.

Fostul gonfalonier se întorsese din exil şi trăia liniştit la Roma, într-un palat somptuos, sub ocrotirea celui care-l izgonise din Florenţa; se întorseseră în patrie şi ceilalţi izgoniţi. În tîrguiala dintre Soderini şi Medici nu era loc pentru Niccolo. Fost mîna dreaptă a gonfalonierului, Machiavelli era acum un martor supărător pentru Soderini. Iar Medicii ce interes aveau să se ocupe de un secretar revocat care servise un regim doborît?

Din necazurile şi strîmtorările lui Machiavelli, din timidele lui solicitări, a rămas ceva de preţ: corespondenţa cu Francesco Vettori. Începută cu scrisoarea din 13 martie 1513, prin care Machiavelli anunţă ieşirea sa din închisoare, corespondenţa aceasta, privită de toţi istoricii literaturii italiene ca un monument de cea mai mare importanţă, durează, neîntrerupt, vreo doi ani şi mai bine. A fost un noroc unic ca un nepot al lui Machiavelli, găsind mai tîrziu scrisorile celor doi prieteni, să le transcrie cu pietate în condica lui. Piosul Giuliano dei Ricci a voit să se arate „grato alle ossa di questi due uomini dabbene miei parenti" şi a transcris tot ce a găsit, deşi multe din scrisori erau menite să-l scandalizeze (Giuliano trăieşte mai tîrziu, într-o epocă de mai mare rigiditate morală) prin limbajul lor prea liber şi nepotrivit – după ideea copistului – cu gravitatea unui ambasador şi unui fost secretar al Senioriei.

Fără scrisorile acestea nu am fi putut cunoaşte pe adevăratul Machiavelli. „Legaţiile", operele politice, istoriile şi comediile ne înfăţişează diplomatul, gînditorul, artistul: pe omul adevărat îl găsim însă în scrisorile lui familiale, şi mai ales în această liberă corespondenţă cu Vettori. Nici cei vechi, nici oamenii Renaşterii nu-şi dezvăluiau, chiar în scrisori (care erau un gen literar ca oricare altul) simţirile lor intime. Se vede că pe atunci într-adevăr *le moi était haïssable*. Trebuinţa (şi pe urmă mania) confesiunilor pe această cale e mult mai tardivă.

Desigur, marii scriitori din toate timpurile au pus cît mai mult din ei înşişi în scrierile lor; dar pe ei înşişi, direct şi fără înconjur, foarte rar. Villari vede în corespondenţa dintre Machiavelli şi Vettori „primul exemplu de analiză psihologică intimă, amănunţită, aproape o confesiune şi un examen de conştiinţă pe care cei doi prieteni şi le fac unul altuia" (*Op. cit.* vol. II, pag. 212). Scrisorile acestea ne înfăţişează doi oameni dintre cei mai de seamă ai timpului (căci şi Vettori e un politician fin, un umanist, un istoric şi un scriitor destul de plăcut[110]) în viaţa lor de toate zilele cu ocupaţiile şi preocupările lor, cu gîndurile şi sentimentele lor, cu grijile şi petrecerile lor. Şi nu numai doi oameni, dar bucăţi întregi din viaţa şi moravurile italiene de la începutul secolului XVI.

Bună parte din această corespondenţă e prinsă de o lungă discuţie politică între fostul secretar şi oratorul florentin la Roma asupra evenimentelor care au loc în Italia şi ţările vecine după alegerea lui Leon X. Discuţia e iscată de Vettori, convins că judecata lui Machiavelli „era mai sănătoasă ca a tuturor cu care vorbise". De aceea

vrea să ştie părerea secretarului revocat asupra armistiţiului dintre Francia şi Spania, asupra păcii celei mai bune de încheiat, asupra politicii celei mai nimerite a Florenţei şi a Papei, asupra primejdiilor din partea turcului, asupra elveţienilor ajunşi la un moment stăpînii situaţiei în Lombardia. „Îţi cunosc talentul, scria Vettori; ştiu că deşi au trecut doi ani de cînd ai ieşit din atelier *(bottega)* nu ai uitat meşteşugul". Desigur nu-l uitase, căci trimite ambasadorului florentin adevărate consultaţii politice, foarte temeinice *(Lett. fam.* scris. CXXII–CLI, passim). Vettori arată scrisorile papei şi cardinalilor florentini: *„e tutti si sono maravigliati dello ingegno et lodato il judicio".* Şi cu atît se alege Machiavelli.

IV

Nu partea politică e cea mai importantă din aceste scrisori. Talentul politic al lui Machiavelli îl putem afla şi mai bine din „legaţiile" lui şi mai ales din operele lui principale. Adevăratul preţ al acestei corespondenţe unice îl dau însă scrisorile intime, confesiunile lui Machiavelli, tablourile de moravuri pe care le înfăţişează atît el cît şi prietenul său Vettori. Să vedem ce-şi spun despre ei înşişi, despre viaţa lor de toată ziua, despre fiinţa lor adîncă, cei doi florentini.

Dintr-o zi într-alta, Machiavelli se găseşte, în momentul dizgraţiei, singur, izolat, înconjurat de duşmănie sau nepăsare, osîndit la inacţiune şi în mare strîmtorare. Bruma de avere ce moştenise de la tatăl său Bernardo, în 1511, împărţită între atîţia fraţi, era puţin lucru şi apăsată de datorii. O chitanţă din 1513 constată că Niccolo plătise, în mai multe rînduri, datorii de o mie de florini[111]. Lui îi

rămăsese casa din Florenţa, aproape de Ponte Vecchio, peste drum de casa Guicciardini, şi *villa*, adică o bucată de pămînt cu o căsuţă, de la San Casciano. Avea greutăţi de familie, nevastă şi patru copii; al cincilea vine în 1514. „Povero e carico di figliuoli", notează nepotul său Giuliano dei Ricci. Lipsit de leafa lui de secretar, strîmtorarea se apropie de mizerie. Şi lui îi plăcea viaţa largă şi era mînă spartă: „sendo avezzo a spendere et non potendo fare senza spendere" *(Lett. fam.* CXLVIII). După ieşirea din închisoare, e nevoit să se mute la ţară; vine rar la Florenţa, unde nu-l aşteaptă decît bănuiala, frecvente josnicii, amărăciunea. Viaţa lui e acum o disperare calmă, aproape resemnată. Singurul refugiu de nobleţe îl găseşte în gîndurile lui adînci. Din singurătate şi amar avea să iasă opera.

Machiavelli se agaţă de prietenia lui Vettori ca de o ultimă nădejde. Găseşte un om cu care poate sta de vorbă, un om care ar putea să-l ajute să iasă din străfundurile unde fusese aruncat. În solicitările sale, fostul secretar e foarte discret: nu vrea să dea amicului său o prea grea povară. Nu insistă nici asupra tristeţii soartei lui; alunecă repede şi preferă tonul glumeţ tînguielilor. Cînd isprăveşte cu discuţiile serioase de politică, Machiavelli dă drumul vervei lui comice: după consideraţiile profunde, scenele şi anecdotele florentine, glumele de multe ori scabroase, povestirile cam libere. Dar simţi îndată că veselia lui e de împrumut, că e scrîşneală sub rîs, şi strigătul sincer nu întîrzie să izbucnească ici şi colo. Ca şi pentru Petrarca, pe care-l citează într-o scrisoare *(Lett. fam.* CXXII), rîsul şi cîntecul sînt singurul mijloc de a-şi uşura amarul lacrimilor care-l înăbuşe:

> Però se alcuna volta io rido o canto,
> Follo perchè non ho se non quest'una
> Via, da *sfogare* il mio angoscioso pianto.[112]

Prietenia lui Vettori avea să fie încă o decepție pentru Machiavelli. Prietenie ineficace, căci oratorul florentin nu izbutește să împrăștie atmosfera ostilă din jurul fostului secretar și să obțină, ani de-a lungul, vreo întrebuințare demnă de la papă sau ceilalți Medici. Prietenie afectuoasă însă și binevoitoare. Din capul locului Vettori invită pe Machiavelli să vină lîngă el, la Roma. „Dacă mai rămîn aici, Paolo va fi dintre cei Opt: vei putea atunci obține voia de a veni încoace și vom vedea dacă, intrigînd cît am putea, vom izbuti la ceva; și dacă nu izbutim, ne rămîne totuși *una fanciulla*, care mi-e vecină, să ne trecem vremea cu dînsa..." (*Lett. fam.* CXXI).

Magnificul orator al Florenței uită de gravitatea slujbei lui, și asta i se întîmplă cam des. În tot cazul mîngîierea propusă nu-l grăbește deloc pe Machiavelli să plece spre Roma. Vettori nu e extrem de ocupat la curtea papei: misiunea lui e numai nominală căci treburile Florenței le conduce direct Leon X. Așa că are vreme destulă și să discute politică generală cu Machiavelli și să-i facă confidențe de ordin intim. Într-o dimineață, gîndindu-se că la Florența a fost pus la un bir prea mare, își examinează punga și conștiința. Și ajunge la concluzii triste, care se potriveau cu tristețea lui Machiavelli.

„Nu fac nici un negoț, am venituri de-abia ca să pot trăi, am fete de măritat cărora le trebuie zestre, n-am tras nici un profit din slujbele mele, nu arăt nici în îmbrăcăminte nici în celelalte lucruri ce se văd vreo somptuozitate, ba mai curînd meschinărie; nu se poate spune că sînt așa de strîns ca să pun bani deoparte pe această cale, căci dacă datorez ceva cuiva, nu vreau să ajungă să-mi ceară plata; dacă cumpăr ceva, plătesc mai scump ca alții... N-am ofensat pe nimeni nici cu vorbe nici cu fapte, nici în public, nici în particular..." (*Lett. fam.* CXXIII).

Și totuși, fiscul l-a impus la bir de patru fiorini! După acest autoportret, Vettori dă și el drumul amarului

lui. Fratele său Paolo a dat jos pe Soderini; el, Francesco, i-a scăpat viața: în loc de recunoștință, și-i a făcut dușmani pe toți: pe cei ce țineau cu vechiul regim, ca și pe ceilalți... Dar mai interesante decît doleanțele lui Vettori sînt amănuntele ce dă asupra vieții lui de toată ziua. Iată cum trăia un ambasador în Roma lui Leon X.

„Am de gînd să-ți povestesc viața mea aici. Întîi vreau să-ți spun unde locuiesc, căci m-am mutat și nu mai sînt vecin cu atîtea curtezane, cum eram astă-vară. Locuința mea e la San Michele in Borgo, și e foarte aproape de Palat și de Piața San Pietro, dar se află într-un loc cam singuratic, căci e la poalele muntelui numit de cei vechi Janiculus. Casa e destul de bună și are multe încăperi, dar mici; e întoarsă spre vîntul de peste munți, așa că are un aer foarte curat. Din casă intri în biserică, ceea ce mi-e foarte nimerit, căci precum știi eu sînt religios. E drept că biserica servește mai mult la plimbare, căci nu se slujește într-însa decît odată pe an. Din biserică dai într-o grădină, altădată îngrijită și frumoasă, azi cam părăsită, dar pe cale de îndreptare. Din grădină urci pe Janicolo, unde poți merge în voie pe poteci și printre vii, fără să fii văzut de nimeni; aici erau, după cei vechi, grădinile lui Nerone; li se văd urmele. Stau în această casă cu nouă servitori, afară de Brancaccio, un capelan și un scriitor; am șapte cai și cheltuiesc tot salariul ce primesc. La sosirea mea începusem să trăiesc pe picior mare, invitînd străini, servind trei sau patru feluri, mîncînd în vase de argint și altele la fel; băgai de seamă însă că cheltuiam prea mult și nu-mi folosea la nimic; așa că hotărîi să nu mai chem pe nimeni și să trăiesc bine și simplu; argintăria am dat-o înapoi celor ce mi-o împrumutaseră...

Dimineața mă scol, în acest timp, la ora 16, mă îmbrac și mă duc la Palat, nu în fiecare zi, ci o dată la două sau trei zile. Acolo schimb douăzeci de cuvinte cu Papa, zece cu cardinalul de Medici, șase cu Magnificul Giuliano; dacă nu pot vorbi acestuia, vorbesc cu Piero Ardinghelli, apoi cu vreun ambasador ce se întîmplă a fi prin acele camere; aflu cîte ceva, mai mult de mică importanță. După aceasta mă întorc acasă, cînd nu prînzesc cu cardinalul de Medici. Întors, mănînc cu ai mei, și cîteodată cu un străin sau doi, care vin nepoftiți.

După-masă aș juca dacă aș avea cu cine; dar neavînd, mă plimb prin biserică și prin grădină. Apoi călăresc puțin afară din Roma, cînd e frumos. Spre înnoptate mă întorc acasă. Am luat măsura să am cît mai multe istorii, și mai ales de ale romanilor,

adică Liviu cu prescurtarea lui Luciu Floru, Salustiu, Plutarh, Apian Alexandrinul, Corneliu Tacit, Suetoniu, Lampridiu şi Sparţian, şi ceilalţi care scriu despre împăraţi, Herodian, Amian Marcelin şi Procopiu. Şi cu ei îmi trec vremea; şi mă gîndesc ce împăraţi a indurat nenorocita asta de Roma care a făcut să tremure lumea; nu e de mirare că a răbdat doi pontifici ca cei ce au fost şi s-au dus. Odată la patru zile scriu o scrisoare celor Zece Seniori ca să le spun vreo noutate răsuflată şi stearpă, căci altceva n-am de scris, din pricinile pe care le pricepi. Apoi mă duc să mă culc după ce am cinat şi am spus ceva poveşti cu Brancaccio şi Giovambattista Nasi, care vine des la mine. În zilele de sărbătoare ascult liturghia, nu fac ca dumneata care uneori o laşi deoparte.

Ai să mă intrebi dacă am vreo *cortigiana*, iţi răspund că la început, cînd am venit, am avut, cum ţi-am scris; mai tîrziu, speriat de aerul verii, m-am oprit. Totuşi, una s-a obişnuit aşa de bine, incît vine singură deseori: e destul de frumoasă şi plăcută la vorbă. Mai am aici, deşi locul e singuratic, o vecină care nu ţi-ar displăcea; deşi e de neam nobil, tot face cite o afacere.

„Niccolo mio, la această viaţă te poftesc, şi dacă vii îmi vei face mare plăcere; pe urmă ne vom întoarce acolo impreună. Aici nu vei avea altă treabă decît să te plimbi şi să vezi, şi apoi să vii acasă, să faci dragoste şi să rizi. Nu vreau să crezi că trăiesc ca un ambasador, căci pururea am voit să fiu liber. Mă imbrac cînd scurt cînd lung, călăresc singur, cu slugile pe jos, şi cîteodată călare şi ele. Acasă la cardinali nu mă duc, căci n-am de cercetat decît pe Medici şi uneori pe Bibbiena, cind e sănătos.

Zică oricine ce ar pofti; dacă nu-i mulţumesc să mă recheme; căci la capul anului aş voi să mă intorc şi să intru in banii mei, după ce voi fi vindut hainele şi caii; aş voi să nu pun de la mine, dacă se poate. Şi vreau să crezi acest lucru pe care-l spun fără nici o linguşeală: deşi eu mă zbat puţin aici, e totuşi atita lume încit nu se poate să nu vii in atingere cu mulţi; puţini însă mă satisfac şi n-am găsit alt om cu o judecată mai sănătoasă ca a dumitale. *Sed fatis trahimur*: cind vorbesc mai mult cu unii, cind le citesc scrisorile, mă mir singur cum de au ajuns la vreo înălţare, căci nu sint decit ceremonii, minciuni şi poveşti, şi prea puţini ies din rîndul obişnuit.

Bernardo da Bibbiena, acum cardinal, e plin de talent, e om glumeţ şi discret; în zilele lui s-a trudit mult: dar acum e bolnav; a stat aşa trei luni şi nu ştiu dacă va mai fi ce a fost. Aşa ne trudim adesea ca să ajungem, şi la urmă iese rău: de aceea să fim veseli şi fie ce o fi..." (*Lett. fam.* CXXXVI, din 23 noiembrie 1513, Roma).

Am tradus aproape în întregime această scrisoare, în care omul se dezvăluie singur, fără ipocrizii şi fără subterfugii. Graţie lui însuşi îl *vedem* pe epicureul orator: îl vedem gustînd, fără grabă nici trudă, viaţa lui liniştită, cît mai departe de afaceri, între cărţi, cîţiva prieteni şi *cortigiane (cortigiana, hoc est* – după definiţia călugărului Burchard pe care l-am întîlnit la curtea papei Borgia – *meretrice honesta)*, om care evită neplăcerile, sceptic amabil, cu destul dispreţ pentru contemporanii lui, nesperiat de nici o grandoare pămîntească. Pricepem iarăşi din acest autoportret că Vettori nu era omul să se străduiască serios pentru altul, fie el chiar Machiavelli, pe care-l judecă aşa de mai presus de toţi cei ce foiau la curtea papală. Acest lucru l-a priceput repede şi Machiavelli. Resemnat, e dispus să adopte şi el, nu fără un pic de ironie, concepţia epicuree a oratorului florentin, ascunzîndu-şi cît mai adînc amărăciunile lui.

„Sînt foarte mulţumit văzînd cu cîtă rînduială şi cîtă linişte îţi exerciţi acolo sarcina publică, şi te îndemn să continui aşa, pentru că cine-şi lasă înlesnirile lui pentru ale altora, le pierde fără ca nimeni să-i poarte recunoştinţă. O dată ce norocul face toate, să-l lăsăm în pace, să nu-l plictisim, să aşteptăm clipa cînd se va întoarce spre noi: atunci vei putea şi dumneata să-ţi dai silinţă, să supraveghezi împrejurările, iar eu să plec de la ţară şi să-ţi spun: iată-mă!" (*Lett. fam.* CXXXVII).

Ca răspuns la tabloul vieţii romane a lui Vettori, Machiavelli se simte dator să înfăţişeze, în contrast, tabloul vieţii lui la San Casciano[114]: să compare Vettori şi „dacă judeci că merită trampa cu a dumitale, eu aşi fi mulţumit să schimbăm". Scrisoarea din 10 decembrie 1513, în care e pomenit întîia oară *Principele*, la care tocmai lucra Machiavelli, e una din cele mai faimoase bucăţi din literatura italiană. Într-însa găsim omul întreg:

cu mizeriile şi grandoarea lui, cu tristeţele şi bucuriile lui, cu tăria şi slăbiciunile lui. Cel mai bun lucru e să traducem cît mai mult dintr-însa, fără alt comentariu:

„De cînd cu nenorocirile mele din urmă, locuiesc la ţară şi n-am stat, adunîndu-le toate, douăzeci de zile la Florenţa. Pînă acum am prins sturzi, întinzîndu-le laţuri cu mîna mea; mă deşteptam înainte de zorii zilei, pregăteam momelile, plecam cu o sarcină de colivii în spinare, că semănam cu Geta cînd se întorcea din port cu cărţile lui Amfitrion; prindeam doi pînă la şase sturzi. Aşa petrecui tot septembrie; apoi şi această îndeletnicire, josnică şi ciudată, mi-a lipsit, spre neplăcerea mea. Îţi voi spune acum ce viaţă duc. Mă scol dimineaţa o dată cu soarele şi mă duc într-o pădure a mea pe care am pus să o taie; acolo stau două ceasuri, văd ce s-a lucrat în ajun şi-mi trec timpul cu tăietorii, care au veşnic cîte un bucluc între ei sau cu vecinii. Din pricina pădurii acesteia aş avea să-ţi spun o mie de istorii plăcute ce mi s-au întîmplat...

„Plecînd din pădure, mă duc la un izvor şi de aci la cursele mele; am o carte sub braţ, Dante sau Petrarca sau vreunul din „poetae minores", ca Tibul, Ovidiu şi alţii: citesc patimile lor amoroase şi iubirile lor, îmi amintesc de ale mele, şi mă desfăt puţin la gîndul acesta. Trec apoi în drum şi merg la han *(hosteria)*, stau de vorbă cu trecătorii, le cer veşti din locurile lor, aflu fel de fel de lucruri, însemnez fel de fel de gusturi şi de închipuiri de ale oamenilor. Vine în vremea asta ceasul prînzului; mănînc cu ai mei hrana pe care mi-o dă biata mea moşioară şi averea mea de nimica. După ce am mîncat, mă întorc la han: acolo găsesc de obicei pe hangiu, un măcelar, un morar, doi brutari. Cu aceştia mă înhăitez toată ziua *(io m'ingaglioffò)*, jucînd cărţi sau table: se iscă mii de certuri, cu înjurături şi vorbe proaste; de cele mai multe ori ne certăm pentru un gologan şi ne aud cum strigăm tocmai de la San Casciano. Scufundat în murdăria asta (involto intra questi pidocchi), nu las să-mi mucezească creierul şi astfel îmi vărs amarul pe răutatea soartei mele, fiind mulţumit că mă calcă aşa în picioare, doar de s-o ruşina şi ea pînă la urmă.

„Venind seara, mă întorc acasă şi intru în camera mea de studiu; lepăd la uşă haina de toată ziua, plină de noroi şi praf, şi-mi pun veşminte de curte regească; îmbrăcat cum se cuvine, păşesc în curţile străvechi ale anticilor, unde, primit cu dragoste de aceştia, mă nutresc cu singura hrană demnă de mine şi pentru care m-am născut; nu mi-e ruşine să stau de vorbă cu ei şi îndrăznesc să le cer socoteală de faptele lor; ei, cu omenia lor, îmi răspund. Şi timp de patru ceasuri nu mi se urăşte de nimic; uit orice durere, nu mă mai tem de sărăcie, nu mă înspăimînt de moarte: mă strămut cu totul într-înşii.

Şi pentru că Dante spune că nu e ştiinţă fără să fi reţinut ce ai priceput, am însemnat şi eu ceea ce am cules din convorbirea cu ei şi am compus un opuscul *De Principatibus*, în care adîncesc cît pot ideile acestui subiect, discutînd ce este un principat, de cîte feluri sînt, cum se dobîndesc, cum se menţin, din ce pricini se pierd; şi dacă ţi-a plăcut vreodată vreuna din plăsmuirile mele, aceasta nu va putea să-ţi displacă. Şi va trebui să placă şi principilor, şi mai ales unui principe nou. De aceea o închin Magnificului Giuliano. Filippo Casavecchia a văzut cărticica; va putea să te desluşească în parte şi despre lucrul în sine şi despre convorbirile ce am avut cu el, deşi adaug mereu şi lustruiesc într-una.

„Ai dori, magnifice ambasador, să las viaţa asta şi să viu să o împărtăşesc pe a dumitale. O voi face în orice chip, dar ceea ce mă ispiteşte acum sînt anume afaceri ale mele pe care le voi termina în şase săptămîni. Ceea ce mă face să stau la îndoială e că acolo se găsesc acei Soderini, pe care voi fi silit, dacă viu, să-i văd şi să le vorbesc. Mă tem că întorcîndu-mă la Florenţa, să nu descalec în loc de acasă, la Bargello[114]. Căci deşi stăpînirea de acum are temelii adînci şi siguranţă mare, e totuşi nouă şi din pricina asta bănuitoare, şi nici nu e lipsită de atotştiutori care să poftească pe alţii la masă şi să lase socoteala pe seama mea. Te rog să mă scapi de temerile astea; în urmă voi veni la vremea ştiută să te cercetez cu orice chip.

„Am stat de vorbă cu Filippo despre opusculul meu, dacă e bine să-l dau sau să nu-l dau; şi fiind bine să-l dau, dacă să ţi-l aduc eu ori să ţi-l trimit... Ceea ce mă sileşte să-l dau e nevoia care mă strînge, căci mă istovesc şi nu mai pot sta mult timp aşa fără să nu ajung de scîrbă de atîta sărăcie. Aş dori apoi ca aceşti seniori Medici să înceapă a mă întrebuinţa, chiar de m-ar pune la început să rostogolesc o piatră; căci dacă nu mi i-aş cîştiga mai pe urmă, n-ar fi decît vina mea. Citind lucrarea mea vor vedea că cei cincisprezece ani cîţi am zăbovit la studiul artei statului, nici nu i-am dormit nici nu i-am jucat; şi ar trebui ca fiecine să dorească a fi slujit de unul care a dunat atîta experienţă pe socoteala altora. De credinţa mea n-ar trebui să se îndoiască, căci păzind pururea credinţa, n-am să mă apuc acum să o trădez. Cine a fost credincios şi bun patruzeci şi trei de ani, că atîţia am, nu mai poate să-şi schimbe firea, şi despre credinţa şi bunătatea mea mi-e martoră sărăcia"[115].

Aci e punctul culminant al corespondenței. Scrisoarea aceasta ne aduce o veste mare: nașterea *Principelui*. Una din cărțile mari ale timpurilor moderne a luat ființă în ceasuri de durere, de înjosire și resemnare, între hanul de la Sant'Andrea in Percussina și odăița unde Machiavelli căpăta audiență la curtea scriitorilor antici.

Vestea aceasta nu mișcă mai mult decît alta pe bunul Vettori. Oratorul așteaptă să i se trimită opusculul. Cu oarecare suficiență răspunde că după ce-l va fi văzut, își va da părerea dacă face sau nu să-l prezinte magnificului Giuliano (*Lett. fam.* CXXXIX). Peste cîteva zile citește o parte din scriere. „Am văzut capitolele operei dumitale și-mi plac foarte mult; dar pînă n-am și restul, nu vreau să-mi dau o părere definitivă" (*Lett. fam.* CXLI, 18 ian. 1514). Cum vom vedea, nici cu acest mijloc glasul lui Machiavelli nu izbutește să ajungă pînă la Medici. Nici restul minunatei scrisori din 10 decembrie 1513 nu mișcă prea mult pe Vettori, preocupat în acele momente de alte mărunțișuri, de neînțelegerile dintre familiarii săi Casavecchia și Brancaccio, care ridică tot felul de obiecții la felul de viață al ambasadorului la Roma și-i țin predici ipocrite asupra demnității acestei sarcini.

Scrupulele lui Machiavelli în ce privește prezența soderinilor la Roma, Vettori caută cu orice chip să le înlăture; prudența lui Niccolo i se pare excesivă: o vizită cardinalului ar fi suficientă și necompromițătoare; nu crede ca Piero, fostul gonfalonier, să țină mult la o vizită; abstinența fostului secretar nu ar fi ingratitudine, căci, în definitiv, nu obținuse cine știe ce binefaceri de la Soderini.

„Slujba nu ai căpătat-o de la el, ai intrat într-însa trei ani înainte ca Piero să fie gonfalonier; în ce te-a întrebuințat l-ai servit cu credință și n-ai obținut altă răsplată decît cea obișnuită. Deci, dacă vii, nu vreau să te oprească asemenea temeri: nu ți se va lua în nume de rău o simplă vizită, și abținîndu-te, nimeni nu te va acuza de ingratitudine" (*Lett. fam.* CXXXIX).

Între cele două mari consultații politice și după cele două confesiuni intime, corespondența dintre cei doi prieteni ia o întorsătură cu totul aparte, în care seriozitatea politică și gravitatea diplomatică sînt date uitării. Nu trebuie să uităm că ambii sînt florentini, amatori de *novelle*, că Vettori din călătoria lui în Germania s-a întors mai ales cu povești vesele și ușuratice, că Machiavelli figurează printre povestitorii puși în scenă de novellierul Bandello și că el însuși a scris o vestită *novella*.

De data asta nuvelele nu mai sînt închipuite ori culese de la alții: scenele sînt văzute de cei ce le povestesc, ori chiar trăite de ei. Desigur astăzi limbajul lor ni se pare cam liber și termenii prea cruzi. Nu au lipsit acuzațiile de indecență, de cinism, de libertinaj. E drept că sînt în scrisorile acestea multe lucruri greu de reprodus și scene care n-ar putea fi povestite decît pe latinește.

Știm însă că „decența", și „indecența" variază cu timpurile și locurile: criteriul nu poate fi absolut. Judecînd cu ideile noastre de astăzi, ar trebui să suprimăm, în numele decenței, multe opere clasice, începînd cu Aristofan, mai pe toți novellierii italieni, pe Rabelais, pe Brantôme, și cîți alții. Dar dacă limbajul era liber pe vremea aceea, moravurile erau încă și mai libere. Roma papilor nu era deloc un model de virtute. E destul să citim ce ne povestește călugărul Burchard, în *Diarium*, despre viața și petrecerile papei Borgia.

Infessura scrie liniștit: „aproape nu e preot care să n-aibă concubină, sau cel puțin curtezană *ad laudem Dei et fidei christianae*". (Ce o fi căutînd lauda Domnului în această îndeletnicire?) În 1490 se numără 6800 curtezane la Roma, număr în care nu intră concubinele. Veneția ședea tot așa de bine[116]. Așa că nu e de mirare că în casa oratorului florentin curtezanele aveau tacîmul pus și veneau cînd voiau. Ipocrizia n-a fost niciodată catate italiană sau latină.

Vettori e cel care face ca corespondența cu Machiavelli să alunece pe această pantă. El începe cu povestirile libere. Machiavelli, ca bun florentin, nu poate rezista la farmecul unei *novelle* bine spuse, sau unei *beffe* bine plănuite, și ripostează. Gravul orator pune la cale o *beffa* amicilor săi, Casavecchia și Brancaccio, care într-un acces de ipocrizie, îl dojeniseră asupra relațiilor și frecventărilor sale, nepotrivite, ziceau ei, cu maiestatea locului și demnitatea slujbei. Sfătuit de Machiavelli, căruia îi cere o „consultație" și în această privință, Vettori își schimbă, pentru cîtva timp felul de viață (*serrato l'uscio alle puttane, ritiratovi al grave*, let. CXL): nu mai admite în tovărășia lui decît pe un gramatic, *con un viso austero e strano*, care vorbește numai de etimologii, de locul verbului, în propoziții, și alte lucruri tot atît de vesele. După o săptămînă – după cum prevăzuse Machiavelli – cei doi censori, sastisiți de atîta gramatică, încep să se plîngă de viața asta prea austeră, „care poate fi luată în nume de rău", căci oamenii prea retrași „sînt ținuți drept sălbatici și ciudați"; s-ar cuveni deci să poftească la masă, într-o seară, pe o vecină...

Vettori atîta aștepta, ca să se răzbune de ipocrizia amicilor. Vecina e poftită și nu vine singură. Vecina asta este romana despre care Vettori scrisese lui Machiavelli, cînd îl îmbiia să vie la Roma, că „deși de viță nobilă, tot mai face cîte o afacere". Vecina are o fată, dispusă și ea să facă ceva „afaceri". Vettori descrie, cu verva-i florentină (*Lett. fam.* CXLI), petrecerea din seara aceea și prea repedea convertire a celor doi ipocriți care-și dau arama pe față. Machiavelli de la distanță „vede" scena și declară că e „demnă să fie povestită unui principe".

Farsa se întoarce însă contra magnificului orator: în locul prietenilor e prins el în cursă. „Son diventato quasi prigione di questa Costanza". Fata văduvei are douăzeci de ani. „Îndrăznesc să-ți spun că n-ai văzut în ochi femeie

mai frumoasă și mai plină de grații". Înainte venea la el cînd o femeie, cînd alta: „e io non ponevo loro affezione; nondimeno con esse passavo fantasie..." Acum e mult mai grav: „è venuta questa..." Bietul ambasador rezistă cît poate, dar simte că nu va rezista mult: „non posso pensare che a lei..." Și cere sfat lui Machiavelli, pe care-l știa expert și în asemenea treburi: „te-am văzut uneori amorezat și știu cîtă patimă pui..."

Iată-l pe Niccolo, sfetnicul politic, promovat filosof al pasiunilor și psiholog consultant. Și pentru că recurge la experiența lui în acest domeniu, în care se simte în larg ca și în politică, sfaturile vin imediat, și radicale. „Pentru că-ți amintești de ce mi-a făcut amorul, sînt nevoit să-ți spun cum m-am purtat cu el: într-adevăr l-am lăsat să facă și l-am urmat prin văi, păduri, prăpăstii și cîmpii, și așa s-a purtat cu mine mult mai drăgăstos decît dacă l-aș fi luat la goană. Ridică-i deci orice povară, scoate-i frîul, închide ochii și spune-i: – Fă tu ce vrei, amor, du-mă unde vrei tu: dacă iese bine slavă ție; dacă iese rău, să fie vina ta: sînt sclavul tău; nu cîștigi nimic sfîșiindu-mă, ci pierzi; căci sfîșii lucrul tău..." (*Lett. fam.* CXLII).

Dialogul continuă pe tonul acesta: destul de serios din partea lui Vettori, solemno-burlesc din partea lui Machiavelli. Oratorul revine asupra scrupulelor sale și povestește cum, înainte de a primi sfaturile amicului, rezistențele i-au fost spulberate de împrejurări. Întîi gîndul cel bun: „Mă gîndeam că am 40 de ani, sînt om însurat, am fete măritate și de măritat; că n-am deci avere de risipit; că ar fi mai înțelept să păstrez pentru fetele mele tot ce aș putea pune deoparte; pe urmă cît e de josnic să te lași pradă voluptății... Afară de acestea, fiind frumoasă, tînără și vioaie, cum îmi place mie ar putea să placă și altora, de altă condiție decît a mea, așa că puțin m-aș bucura de dînsa și aș fi pururea chinuit de gelozie..." (CXLIII).

Cu aceste înțelepte considerațiuni, luase hotărîrea să nu se mai gîndească la Costanza („fermai il proposito levarmela in tutto dall'animo"). Hotărîrea durează două zile: pe urmă se întîmplă altfel.

„A treia zi, mama veni să-mi vorbească, seara, și aduse cu ea și pe fată. Eu care aș fi jurat să mă apăr ca un om acoperit cu platoșă de fier, fusei prins cu vorbe și gesturi. Mama vorbi de treburile ei, apoi ieși din odaie, și mi-o lăsă singură lîngă cămin; nu putui să nu-i vorbesc și să nu-i ating mîinile și gîtul: îmi păru așa de frumoasă și de plăcută, încît uitai de toate hotărîrile mele și mă lăsai în prada ei, să mă ducă și să mă mîne după placu-i. Nu vreau să-ți mai spun ce s-a întîmplat pe urmă: e destul să-ți spun că am dat de necazuri și gelozii mai multe decît credeam. Cheltuiala a fost mică pînă acum, dar sufletul mi-e pururea în chinuri. Cu cît îi vorbesc, cu atît aș vrea să-i vorbesc mai mult; cu cît o văd, tot mai mult aș vrea să o văd... Niccolo, n-ai văzut de cînd ești ceva mai frumos: înaltă, bine prinsă, mai mult grasă decît slabă, albă, culori vii, o față nu știu dacă e prelungă sau rotundă, destul că-mi place; grațioasă, fermecătoare, glumeață, rizînd veșnic, simplă la înfățișare, fără ape sau dresuri pe obraz...".

Incendiu în toată regula. Machiavelli suflă deasupra, și nu ca să-l stingă. În îndemnurile lui complementare auzim parcă refrenul cîntecului lui Lorenzo Magnificul, care va fi legănat și copilăria lui, ca a tuturor florentinilor născuți sub Medici:

Chi vuol, esser lieto, sia:
di doman non c'e certezza...

„La scrisoarea dumitale n-am altceva de spus decît să urmezi amorul *totis habenis*: plăcerea pe care o poți prinde astăzi n-ai să o mai găsești mîine. Dacă lucrul stă așa cum mi-ai scris, te invidiez mai mult ca pe regele Angliei. Te rog să-ți urmezi steaua și să nu te abați din cale pentru nimic în lume; căci eu cred, am crezut și voi crede pururea că adevărul este în spusa lui Boccaccio: mai bine să faci și să te căiești, decît să nu faci și să te căiești..." (*Lett. fam.* CXLIV).

Machiavelli nu rămîne dator amicului său cu o confesiune de aceeași natură. În scrisorile sale familiare nu se sfiise să vorbească, în mai multe rînduri, de diversele-i amoruri. Trebuie să recunoaștem însă că acestea erau de o calitate cam inferioară: „Janna" de la Tours, Riccia de la Florența, întîlniri pe ici pe colo, în peregrinările lui diplomatice. În ultima discuție mare de politică, iată intervenind deodată o notă idilică intermediu pastoral, pe care Machiavelli îl modulează încet, cu grijă, în sunete dulci de flaut. Să nu fie decît literatură în întîlnirea, la țară, a acelei creaturi „tanto gentile, tanto delicata, tanto nobile, e per natura e per accidente, che io non potrei nè tanto laudarla, nà tanto amarla, che la non meritasse piu?" (*Lett. fam.* CL).

În tot cazul cinicul Machiavelli ne surprinde cînd vorbește de „firele de aur, întinse între flori, țesute de Venus, așa de suave și de dulci..." O aventură cu totul deosebită de celelalte, asupra cărora am alunecat, de nevoie[117]. „Să nu crezi că amorul a întrebuințat ca să mă prindă căile lui obișnuite; știind că acelea nu-i vor fi de ajuns, a luat căi extraordinare, de care n-am știut și n-am voit să mă păzesc. E destul că aproape de cincizeci de ani, nici vîrsta nu mă împiedică, nici calea aspră nu mă obosește, nici întunericul nopților nu mă înspăimîntă. Toate îmi par netede, mă împac cu orice gînd". Știe că-l așteaptă multe griji și multă trudă („benchè mi paia essere entrato in gran travaglio"); totuși dulceața prezentă într-atît îl face să-și uite necazurile, încît, chiar de ar putea, nu ar voi să se libereze. „Am lăsat de-oparte gîndul lucrurilor mari și grave, nu-mi mai place să citesc despre lucrurile antice nici să vorbesc despre cele moderne; toate s-au schimbat în gînduri dulci, pentru care aduc mulțumire Venerei și întregului Cipru".

Mă tem că încîntarea lui Machiavelli – desigur mai mult retorică – să nu fi fost tot o încercare desperată *per*

isfogar la mente. Cînd Vettori îi aruncă propunerea de a hotărî el ce ar trebui să facă papa ca să salveze biserica şi Italia în vîrtejul care se anunţă, Niccolo uită de nimfa virgiliană din Percussina şi se aşază cu tot dinadinsul să descurce iţele încurcate ale politicii europene. Şi dacă compune, în răgazurile lui campestre, sonete în gustul lui Petrarca:

Avea tentato il giovinetto Arciere
Già molte volte vulnerarmi il petto...

gîndul mizeriei lui şi al silinţelor de făcut ca să o doboare nu-l părăseşte.

Dacă am găsi în scrisorile celor doi prieteni numai idile ca acestea ori *novelle* ca cele romane povestite de Vettori, „respectabilitatea" ambilor ar fi foarte puţin atinsă. Din păcate sînt şi alte istorii, desigur reale şi petrecute, care aruncă o lumină tristă asupra unora din năravurile Renaşterii. Din fericire nici unul nici altul nu sînt actori în aceste întîmplări. Sînt spectatori şi povestitori. Şi cu ce haz sînt povestite, cele de la Roma de Vettori, cele de la Florenţa de Machiavelli! Dar cu tot hazul şi toată arta, poveştile acestea au ceva penibil. Sînt anecdote şi istorii de – cum să-i zicem? Să împrumutăm termenul dat de bătrînul enciclopedist Bayle, şi să-i zicem: nonconformism. Cu toată vechimea viciului şi împrăştierea lui, în mai toate clasele, pe vremea Renaşterii (de ar fi numai atunci!), ai o impresie inconfortabilă cînd întîlneşti nonconformişti printre familiarii şi amicii atît ai oratorului cît şi ai secretarului (un Brancaccio, un Casavecchia) şi cînd asişti la veselia cu care amîndoi povestesc aventurile acestor puţin recomandabile personaje, fără nici o nuanţă, dacă nu de silă, măcar de dezaprobare. Dar să lăsăm acestea.

Nepăsarea şi veselia pe care se sileşte să le arate Machiavelli în confidenţele lui amoroase ca şi în

povestirile scandaloase sună fals: e scrîşnet de dinţi în epicurismul lui de împumut. Uşurare nu găseşte într-adevăr decît în meditaţiile politice, fie făcînd planuri pentru Vettori, fie lucrînd la opusculul *de Principatibus*. În restul timpului nu-şi găseşte locul şi imaginea mizeriei îl urmăreşte pretutindeni. Frecventările josnice la care e redus îl umilesc şi-l amărăsc. „Cînd sînt la Florenţa, mă împart între prăvălia lui Donato del Corno şi Riccia, şi mi se pare că am început să-i plictisesc pe amîndoi: unul mă cheamă „încurcă-prăvălie"*(impaccia-bottega)*, şi cealaltă „încurcă-casă" *(impacciacasa)*. Trec totuşi pe lîngă ei drept om de sfat bun, şi mulţumită acestei faime Donato mi-a făcut un locşor cald la vatra lui, iar Riccia mă lasă cîteodată să o sărut, dar pe ascuns. Cred că această favoare va dura puţin, căci le-am dat şi unuia şi celeilalte nişte sfaturi care au ieşit rău, aşa că chiar astăzi Riccia mi-a spus, făcîndu-se că vorbeşte cu slujnica ei: O, înţelepţii ăştia, înţelepţii ăştia, nu ştiu unde le e capul; mie mi se pare că toţi văd lucrurile pe dos. Oratorule magnific, vezi unde dracu am ajuns..." (*Lett. fam.* CXLII). Întors la ţară, amarul îl înnăbuşe de-a binelea şi, cu toată discreţia lui, nu poate să nu izbucnească.

„Voi rămîne deci aşa, în păduchierniţa asta *(tra miei pidocchi)*, fără să găsesc pe cineva care să-şi amintească de serviciile mele ori să creadă că pot fi bun la ceva. Dar e peste putinţă să mai stau mult aşa, căci mă prăpădesc şi văd, dacă Dumnezeu nu mi se arată mai binevoitor, că voi fi într-o zi silit să plec de-acasă ca să mă bag repetitor sau secretar la un conestabil, dacă nu găsesc altceva, sau să mă îngrop într-un loc pustiu şi să învăţ copiii să citească, părăsindu-mi casa ca şi cum aş fi murit. Căci le-ar fi mult mai bine fără mine: obişnuit să cheltuiesc şi neputînd face fără să nu cheltuiesc, le sînt mai mult o sarcină. Îţi scriu acestea, nu pentru că vreau să-ţi dai osteneala să-ţi faci necaz pentru mine, ci numai ca să mă uşurez *(per isfogarmene)*, şi ca să nu-ţi mai scriu despre aceste lucruri, urîte cum nu se mai poate" (*Lett. fam.* CXLVIII).

Altă dată indignarea lui izbucneşte pe latineşte: vede mărirea casei Medicilor, vede favorurile acestora plouînd asupra Florenţei şi asupra atîtor alţii, iar lui nu-i rămîne decît amarul: *„Quo magis crucior atque angor, cum videam ut inter tot tantasque Magnificae. Domus felicitates, et urbis, soli mihi Pergama restant"* (*Lett. fam.* CLII).

Vettori l-a întreţinut pururea cu speranţe, care s-au spulberat unele după altele. N-a voit, ori n-a îndrăznit, ori n-a izbutit să intervină mai activ pe lîngă puternicii Medici. Era vorba odată să fie trimis pe lîngă cardinalul Giulio, care avea să fie numit legat al papei în Franţa: Machiavelli, cunoscător al ţării şi al curţii de acolo era omul cel mai indicat. Proiectul rămîne în vînt. Pe urmă Vettori îi cere acea mare consultaţie politică spre a o supune papei şi cardinalilor: admiră cu toţii talentul şi pătrunderea lui, – şi atîta tot. Nici cu *Principele* Machiavelli nu avea să fie mai norocos.

Soarta rea îl prigoneşte fără răgaz. Prietenul de la Roma îl plăteşte însă cu frumoase mîngîieri: – nimic nu e pierdut, răbdare, să aşteptăm momentul favorabil, – iar vina o aruncă toată asupra soartei. Apăruse tocmai atunci o carte *de Fortuna* a umanistului Pontanus: Vettori extrage aforisme dintr-însa ca să-şi consoleze prietenul şi e vesel să găsească argumente ca el să nu se zbată prea mult pentru celălalt: „Sîntem conduşi de soartă; nici talentul, nici prudenţa, nici curajul, nici celelalte virtuţi nu valorează nimic cînd lipseşte norocul".

Şi pentru ilustrarea acestor adevăruri ieftine, găseşte exemple de toată ziua la Roma, unde au ajuns la cea mai mare vază atîţia oameni *ignobiles, sine litteris, sine ingenio* (scrisoarea e pe latineşte, cum cerea gravitatea subiectului!). Să nu se mai tulbure deci necăjitul Machiavelli: să aştepte pînă se va întoarce norocul spre el. *„Tamen acquiescendum est; et presertim tu hoc facere debes, qui malorum non es ignarus et qui graviora passus es"* (*Lett.*

fam. CLII). Ai suferit altele şi mai grele, suferă-le şi pe acestea, că le va pune capăt odată soarta, ori norocul, ori Dumnezeu! – Întrucît îl priveşte pe el însuşi, bunul Vettori a adoptat o filosofie practică foarte comodă, spre care îndeamnă şi pe filosoful de la San Casciano.

La Roma el n-are multă treabă; *otium* îl duce spre alte gînduri. „Nu pot citi mult din cauza vederii care-mi scade cu vîrsta; nu pot merge la petreceri decît în tovărăşie, şi asta nu e cu putinţă totdeauna; nu am nici atîta vază nici atîta avere ca alţii să umble după mine; dacă mă cufund în gînduri, cele mai multe mă duc la melancolie, de care nu ştiu cum să fug; sînt nevoit deci să mă gîndesc numai la lucruri plăcute, şi nu ştiu nimic mai desfătător de gîndit şi de făptuit decît dragostea[118]. Filozofeze oricine cît ar voi, ăsta e adevărul curat; mulţi îl pricep, dar puţin îl spun" (*Lett. fam.* CLVIII).

Desigur nu sărăciile acestea, nici filosofia de cinci parale a lui Pontanus, puteau să consoleze pe Machiavelli. Totuşi el vrea pînă la sfîrşit să facă faţă bună mizeriei ca şi speranţelor înşelate de prietenul de la Curtea papală. La 20 decembrie 1514 scrie lui Vettori:

„Îţi mulţumesc din nou pentru strădania ce ţi-ai dat şi pentru toate gîndurile ce ai avut de dragul meu. Nu-ţi făgăduiesc răsplată, căci nu cred să mai pot face bine nici mie nici altora. Dacă norocul ar fi voit ca Medicii să mă fi întrebuinţat măcar o dată; fie la Florenţa fie aiurea, în afacerile lor particulare ori în cele publice, aş fi fost mulţumit. Totuşi nu-mi pierd încă încrederea. Şi dacă se întîmplă să-mi dea ceva şi nu sînt în stare să mă menţin în încrederea lor, atunci n-aş fi decît eu vinovat. Acum, ce o fi să fie..." (*Lett. fam.* CLVI).

Peste puţin timp, fie că Vettori se întorsese la Florenţa, cum avea de mult gîndul, fie că Machiavelli se săturase de făgăduielile goale şi discuţiile fără nici un profit, corespondenţa lor încetează. Şi caracterizarea ei definitivă tot Machiavelli o dă, într-o ultimă scrisoare,

avînd parcă intuiţia obscură că poate odată şi odată au să arunce şi alţii ochii asupra scrisorilor lor intime, şi au să le judece. Izbit şi el de continuul contrast dintre cele două serii de preocupări dintr-însele, încearcă chiar o scuză, dacă nu o explicare.

„Cine ar citi scrisorile noastre, prea cinstite cumetre, şi ar vedea diversitatea lor, tare s-ar minuna, căci i s-ar părea întîi că noi vom fi fost oameni gravi, cu mintea numai la lucruri mari, şi că în pieptul nostru nu ar fi putut încăpea gînd care să n-aibă în sine cinste şi grandoare. Întorcînd apoi foaia, tot noi i-am părea uşuratici, nestatornici, desfrînaţi, aplecaţi spre lucrurile zadarnice. Şi dacă acest fel de a fi pare cuiva ruşinos, mie mi se pare demn de laudă, căci noi imităm natura, care e diversă; şi cine o imită nu poate fi dojenit. Deşi obişnuiam să arătăm această diversitate în scrieri diferite, de data asta vreau să o arăt într-una singură, cum vei vedea, dacă vei citi faţa cealaltă" (*Lett. fam.* CLIX).

Într-adevăr scrisoarea aceasta, începută cu sonetul amoros:

Avea tantato il giovinetto Arciere...

se termină cu o lecţie politică despre principatele noi, pentru Giuliano dei Medici, căruia era vorba să i se hărăzească un vast principat în Italia. Şi corespondenţa celor doi florentini se încheie cu evocarea figurii şi pildei lui Cesare Borgia, modelul Principelui: *„Il duca Valentino, l'opere del quale io imiterei sempre quando io fossi principe nuovo..."*

NOTE

1. Casa Machiavellilor, în care Niccolo a trăit şi a murit, durează şi astăzi, sub înfăţişarea ei solidă şi simplă. E în via Guicciardini la Nr. 16, după ce treci Ponte Vecchio, în drumul spre Palazzo Pitti.

2. „...ma bisogna che tu impari, et poichè tu non hai più del male, dura fatica a imparare le lettere et la musica, chè vedi quanto honore fa a me un poco di virtù che io ho". *Lettere familiari*, CCXXII din 2 aprilie 1527. Ed. Alvisi, Firenze 1883.

3. Înainte de a ajunge cancelar la Florenţa, Poggio amic al mai multor papi, fusese secretar al curiei romane. Lui i se datoresc operele regăsite ale lui Quintilian, Valeriu Flacu, Cicero, Siliu Italicul, Amian Marcelin, Lucreţiu, Tertulian, Plaut, Petroniu, Columella.

4. *Villari*, marele biograf al lui Machiavelli ne spune (*Niccolò Machiavelli e i suoi tempi*, Ulrico Hoepli, Milano 1912, vol. I, p. 309) că în bibliotecile florentine se găsesc numeroase scrieri manuscrise ale lui M. V. Adriani. Acesta urmase altui umanist cu vază în vremea lui, Bartolommeo Scala.

5. *Niccolò Machiavelli e gli scrittori Greci; Sulla vita di Castruccio Castracani, scritta da Niccolò Machiavelli* (Venezia, 1875); *Nuovi Studii su N. Machiavelli „il Principe"* (Venezia, 1878).

6. Toată controversa, cu argumentele pro şi contra e expusă de *P. Villari, op. cit.*, vol. II, doc. XXII.

7. Sînt cunoscute aceste vicii constitutive ale republicilor italiene, puse în relief de toţi istoricii. Nevoite să-şi extindă teritoriul ca să poată dura un stat, comunele nu acordă drepturi cetăţeneşti oraşelor şi teritoriilor supuse. La luptele facţiunilor care sfîşie comuna, cu violenţă veşnic nepotolită, se adaugă duşmănia perpetuă a cuceriţilor. La aceasta, duşmănia republicilor independente vecine, mereu ameninţate. În toate comunele, burghezia ajunsă la putere după eliminarea nobilimii feudale poate apăra şi susţine statul cît timp ea însăşi e armată. Cu vremea însă, arta războiului devenind o specialitate şi nobleţa fiind dată la o parte, burghezia renunţă la purtarea armelor şi recurge la specialişti – la armele mercenare. Condottierul, căpitanul de aventură, e duşmanul şi ameninţarea continuă a comunei: la

primul prilej, condottierul care a apărat comuna ajunge tiranul ei. V. *infra* cap. asupra *Miliției Naționale* (cap. V, § V).

8. Machiavelli, *Istorie Fiorentine*, lib. VIII, cap. 8.

9. V. scrisoarea lui Piero Alamanni către Piero de Medici, din 30 și 31 mai 1494, – publicată de Villari, documento I, p. 519 la sfîrșitul primului volum din *Machiavelli* al său.

10. Vezi scrisorile citate de Robert de la Sizeranne in *Beatrice d'Este et sa Cour* (Hachette, Paris, 1920), p. 74.

11. Guicciardini, Istoria *d'Italia*, cartea I, cap. III.

12. Dante, *Purgatorio*, canto VI, *in fine*.

13. Ideile democratice de atunci impuneau sistemul consiliilor. *Il governo universale* era reprezentat de *Consiglio Maggiore*, care cuprindea totalitatea cetățenilor cu drepturi politice. Erau puțini aceștia la Florența: 3.000 într-o populație de 90.000. Marele Consiliu numea un fel de Senat, *Consiglio degli Ottanta* sau *dei Richiesti*, semănînd cu *Pregadi* de la Veneția. Acesta prepara și discuta legile, delibera asupra chestiilor mari, sub rezerva aprobării Marelui Consiliu. Un consiliu restrîns *i Dieci della libertà e della pace* se ocupa de chestiile externe și de război. Puterea executivă (deși separația puterilor nu era încă cunoscută) era în mîna *Signoriei*, compusă din cei opt Priori și *gonfalonierul*, șeful Statului. Priorii și gonfalonierul sînt aleși numai pentru două luni. Mai tîrziu se ajunge la gonfalonieratul pe viață, după modelul Dogelui de la Veneția.

14. Poartă Nr. III în *Lettere familiari di N. M.*, publicate de *Edoardo Alvisi*, Firenze (G. C. Sansoni, editore), 1883. Scrisoarea e datată 1497, căci la Florența anul începea la 25 martie, *ab incarnatione*.

15. Misiunea aceasta era temporară, însă Machiavelli ales la început pentru un an a fost reconfirmat într-una pînă la căderea republicii lui Soderini.

16. În *Lettere familiari* figurează o singură scrisoare (XXXIX, p. 84) de la Adriani și e mai mult o scrisoare de afaceri.

17. „Honorando et charo mio Niccolò, se io vi ho ad confessare la verità, questa vostra lettera ricevuta stamani mi ha facto un poco gonfiare et levare in superbia, vedendo che tra li Stradiotti di Cancelleria pure tente un poco più conto di me; et per non calare da questa mia opinione, non ho voluto ricercar se ci è vostre lettere in altri"... *Lettere familiari*, XIII, p. 31.

18. Villari, *op. cit.*, vol. I, p. 313.

19. Biograful cel mai de seamă al Caterinei Sforza e Contele *Pier Desiderio Pasolini*, care a scris asupra vestitei contese o vastă monografie în două volume, operă definitivă. Există o traducere franceză a biografiei, condensată într-un singur volum apărut în editura Perrin, Paris. Pasolini ne spune că legenda de curaj, mărinimie, dibăcie, cruzime și durere trăiește pînă în ziua de astăzi, transmisă oral, printre țăranii din Romagna.

20. Din Giovanni delle Bande Nere se trage ramura marilor duci care domnesc mai tîrziu asupra Toscanei. Cosimo, primul mare duce (1537–1574) e fiul acestui Giovanni, fiul Caterinei.

21. *Legazione alla Contessa Caterina Sforza*, scrisoarea VII, din 24 iulie 1499, din Forli.

22. „Udendo io questa mutazione, non posseti fare che io non me ne risentissi, e non me ne mostrassi malcontento, e con parole e con gesti, dicendo che V.V.S.S. ancora se ne maraviglierebbono..." Din aceeași scrisoare.

23. *Lett. fam.*, VIII și IX. Într-una din scrisori (VIII) Biagio cere lui Niccolo să-i trimită din Forli un portret al Madonnei Caterina: dar „să-l facă sul, să nu se strice îndoindu-l...".

24. Extras din registrele de plăți ale celor Zece, reprodus de Tommasini in *La Vita e gli Scritti di Niccolò Machiavelli* (Torino, Ermanno Loescher, 1883), vol. I, p. 206.

25. Jean Dubreton: *La Disgrâce de Nicolas Machiavel*, Paris, Mercure de France, 1913.

26. Scrisoarea XXIV din Nantes, 27 oct. 1500.

27. Cf. asupra acestui punct F. Gregorovius, *Lucrezia Borgia*, p. 89 și urm. a traducerii italiene a lui R. Mariano (Firenze, Le Monnier, 1874). Mai citez, din interminabila bibliografie borgiană, studiul lui Emile Gebhart *Les Borgia*, în volumul *Moines et Papes* (Paris, Hachette), interesant ca încercare de psihologie istorică asupra borgiilor.

28. Portret citat de Gregorovius, *op. cit.*, p. 9.

29. Monitoriul acesta e reprodus în întregime de Gregorovius, *op. cit.*, p. 7.

30. *Johannis Burchardi Argentinensis Diarium*, 1483–1506, publié par L. Thuasne, Paris, E. Leroux, 1883–1885, 3 volume.

31. Iată de pildă vestita scenă a banchetului curtezanelor: „In sero fecerunt coenam cum duce Valentinense in camera sua, in palatio apostolico, quinquaginta meretrices honestae, cortigiane nuncupatae, quae post coenam coreaverunt cum servitoribus et aliis ibidem existentibus, primo in vestibus suis, deinde nudae. Post coenam posita fuerunt candelabra communia mense in candelis ardentibus per terram, et projecta, ante candelabra per terram castaneae quas meretrices ipsae super manibus et pedibus, nudae, candelabra pertranseuntes, colligebant. Papa, duce et D. Lucreția sorore sua praesentibus et aspicientibus. Tandem exposita dona ultima, diploides de serico, paria caligarum, bireta et alia pro illis qui pluries dictas meretrices carnaliter agnoscerent; quae fuerunt ibidem in aula publice carnaliter tractatae arbitrio praesentium, dona distributa victoribus" (vol. III, p. 167, oct. 1501). Scenă confirmată de cronicarul Matarazzo, de oratorul florentin Francesco Pepi și de venețianul Silvio Savelli (in *Diarium* lui Sanudo). Semnalez în treacăt petrecerea de la nunta Lucreției cu Giovanni Sforza (mai 1493, vol. II, p. 79), mascarada carnavalului din 1502 (vol. III, p. 227). În textul de mai sus am restabilit, pe cît cu putință, ortografia latină tradițională, căci Burchard (ca toată latinitatea joasă) suprimase diftongii...

32. De la Giulia Bella datează norocul și ridicarea farnesilor. Alessandro Farnese e bine răsplătit de serviciile aduse: papa Borgia il face cardinal. Mai tîrziu, sub numele de Paul III, avea să se inalțe și el pe tronul pontifical. După o legendă creată de Vasari, portretul Giuliei Farnese ar figura în Vatican in apartamentele Borgia (sala IV *dei Santi*), într-una din minunatele fresceri ale lui Pinturicchio: *Madonna* cea blondă deasupra ușii de ieșire, *col Bambino e cherubini*, ar fi avut ca model pe Giulia Bella.

33. Cf. portretul pe care oratorul Boccaccio il face despre Cesare in Gregorovius, *op. cit.*, p. 55.

34. Spada se păstrează încă la Roma, în colecția ducilor Caetani di Sermoneta, în frumosul lor palat seicentesc din via delle Botteghe Oscure.

35. *Diarium*, junii 1497, vol. II, p. 387 și urm.

36. „Pontifex, ut intellexit ducem interfectum et in flumen, ut stercus, projectum, compertum esse, commota sibi fuerunt omnia viscera et pro dolore et cordis amaritudine reclusit se in quadam camera et flevit amarissime... Non comedit nec bibit pontifex a sero die mercurii 14 hujus usque ad primum sabbatum sequentem, neque a mane jovis usque ad dominicam sequentem quievit... Postremo incepit pro posse luctui finem imponere; majus damnum et periculum quod personae suae evenire exinde posset considerans". Aici prudentul Burchard își întrerupe jurnalul pînă la 7 August 1497.

37. Burchard, *Diarium*, vol. II, p. 72 (aug. 1500). Cf. Notele de sub pag. 68, *ibid.*, unde sînt citate relatările ambasadorului venețian Capello asupra acestor fapte.

38. A treia căsătorie a Lucreziei e cea mai strălucită. La începutul anului 1502 papa o căsătorește cu Alfonso, fiul ducelui de Ferrara, Ercole d'Este. Căsătorie politică și impusă Estensilor de papă, ajutat întru aceasta și de Ludovic XII, regele Franciei. Atît Ercole cît mai ales Alfonso se împotrivesc cît pot la această alianță, care li se părea nedemnă și abjectă, date fiind legendele ce circulau asupra miresei și practicele celor doi Borgia. Amenințat de papa, Ercole consimte în silă: ca să compenseze rușinea ce cădea asupra casei lui, se tocmește cu papa și în urma unui tîrg care durează luni de zile, obține avantaje politice și bănești însemnate. Ieșind din cercul infernal al intrigilor borgiane, Lucrezia duce la Ferrara altă viață ca la Vatican. La Roma nu se mai întoarce niciodată și pe papa Alexandru nu-l mai revede. În 1505 Alfonso urmează tatălui său Ercole și Lucrezia trăiește ca ducesă de Ferrara pînă în 1519, iubită în cele din urmă de soț, lăudată și cîntată de marii umaniști și poeți ai timpului, dată chiar ca pildă de virtute.

Istorici considerabili din secolul XIX privesc pe Lucrezia Borgia ca pe o victimă a istoriei. Legenda ei era aproape tot atît de încărcată ca și a tatălui și fratelui ei. De ce n-a fost acuzată? De toate crimele și ignominiile, inclusiv dublul incest patern și fratern. Expresia desăvîrșită a acestei legende o găsim în absurda dramă romantică a lui Victor Hugo, *Lucrèce Borgia*. La lumina documentelor, cercetate în cantitate și cu scrupulozitate, istoricii care renunță la tradițiile necontrolate și la legendele absurde, au reabilitat pe această victimă a celorlalți Borgia. Departe de a fi fost monstrul moral zugrăvit cu atîta indignare de unii care continuau o veche tradiție istorică, și fără să fi fost femeia superioară, amica și inspiratoarea poeților și umaniștilor de la Ferrara, modelul de virtute cum au vrut unii apologiști căzuți în excesul contrar, sărmana Lucrezia nu va fi fost decît o ființă slabă, fără o inteligență deosebită și fără multă rezistență morală, cu totul supusă voinței tatălui și fratelui său, de care îi era teamă; cu un cuvînt o ceară moale în mîinile acestor oameni teribili, care măritau și despărțeau pe biata femeie după trebuințele lor politice. La Roma trăind fără să reacționeze în atmosfera tragică creată de ambiția celor doi Borgia, legenda a putut să-i atribuie orice: schimbînd mediul și trecînd la o curte mai cinstită, nici legenda n-a mai avut ce să inventeze: viața ei la Ferrara pare exemplară, iar sfîrșitul ei creștinesc e chiar edificator.

Cea mai frumoasă și mai completă monografie asupra Lucreziei Borgia e scrisă de germanul F. Gregorovius, istoricul Romei papilor, pe bază de numeroase documente. Fără ca lucrarea să fie o apologie, istoricul nu se poate apăra deoarece simpatie pentru eroina sa. Există traduceri în franțuzește, englezește, italienește a acestei opere. Eu am avut în mîini și am citat numai traducerea italiană: *Lucrezia Borgia* (trad. R. Mariano). Firenze, Successori Le Monnier, 1874.

39. *Legazione del Soderini al Valentino*. Lett. I. Legațiunea aceasta e compusă din 7 scrisori, semnate toate de Soderini; numai primele două sînt scrise de mîna lui Machiavelli. Se recunoaște lesne, de altfel, stilul lui.

40. Conversație raportată de Machiavelli la sfîrșitul scurtului său memoriu intitulat *Del modo di trattare i popoli della Valdichiana ribelatti*.

41. Ora două din noapte însemnează două ceasuri după apusul soarelui.

42. Informația lui Machiavelli era inexactă: Guidobaldo nu murise, fugise numai și avea să se întoarcă în curînd la Urbino.

43. Asupra cazului Aretinilor, Machiavelli avea să revină, cu amplificări, în *Discorsi*.

44. Vorba e a istoricului florentin Parenti, citată de Tommasini, *op. cit.*, vol. I, p. 230.

45. „dicendo volermi narrare particolarmente quello che mai più aveva detto ad alcuno". *Legazione al Duca Valentino in Romagna*, scris. I din Imola, 7 oct. 1502.

46. „le quali due cose gli fecero tanto fuoco sotto, che bisognava altra acqua che coloro a spegnerlo...". Ibidem.

47. Lettere familiari, XXII–XXVIII, passim. Scrisori dela Piero Soderini, Biagio Buonaccorsi, Agostino Vespucci, Niccolo Valori, importante și amuzante.

48. Din acești 40 ducați Machiavelli roagă pe Biagio să dea o parte Monnei Marietta, iar lui să-i facă haine și un *berretto* de catifea. Și mai cere să-i trimită *Viețile* lui Plutarc. Machiavelli studiind la Imola pe Cesare Borgia și oamenii iluștri ai antichității! La un loc izvoarele cugetării lui: antichitatea și experiența prezentului. Amănunt însă care aruncă tristă lumină asupra librăriei florentine: Biagio răspunde (scris. XXVII) că la Florența nu se găsește nici un Plutarc de vînzare și că trebuie să scrie la Veneția...

49. Evenimentele de la Sinigaglia impresionaseră așa de adînc pe Machiavelli încît îl fac să revină asupra lor de mai multe ori în scrierile sale ulterioare. Pe lîngă scrisorile Legațiunii din Romagna, faptul mai e povestit într-un capitol din *Principe* (VII), și într-o scurtă scriere intitulată *Descrizione del modo tenuto dal duca Valentino nello ammazzare Vitellozzo Vitelli, Oliverotto da Fermo, il signor Pagolo e il duce di Gravina Orsini*. După unii această scriere ar fi un raport adresat de M. celor Zece îndată după întoarcerea sa la Florența. Pare însă a fi mai curînd o scriere literară mult posterioară, după ce impresiile și ideile lui asupra lui Borgia se cristalizaseră și luaseră altă întorsătură. Sînt multe deosebiri de amănunt între relatarea din *Legazione* și cea din *Descrizione*, și chiar deosebiri de explicarea faptelor. *Descrizione* e mai metodică, mai demonstrativă: se simt de desubt teoriile lui Machiavelli, iar chipul lui Borgia apare oarecum idealizat: e un pas

intermediar între realitatea istorică din *Legazione* şi idealizarea definitivă a chipului în *Principe*. În *Descrizione* e mai multă literatură, pe cînd în *Legazione* sînt notaţii vii, scurte, care fac imagine şi traduc impresia caldă a momentului. Asupra deosebirilor dintre cele două redactări, *Villari* (I, p. 421 şi urm.) scrie pagini judicioase şi definitive, ca mai în tot ce priveşte pe Machiavelli.

50. În ajun îi spusese acest lucru, care nu se găseşte în scrisorile păstrate de la Machiavelli, dar care figura în cele pierdute şi a fost reprodus de istoricii contemporani secretarului, Nardi, Buonaccorsi şi Tommasi: „Asta e răzbunarea la care am făcut aluzie Monseniorului de Volterra, la Urbino, că o voi lua pentru Seniorii voştri, deşi n-am avut atunci încrederea să-i descopăr secretul: iată, acum am ştiut să folosesc prilejul şi să-i servesc, scăpîndu-i de aceşti duşmani foarte răi". Istoricii pomeniţi spun că aceste vorbe au fost spuse de Borgia unui trimis al florentinilor, trimis care e Machiavelli.

51. *Dispacci di Antonio Giustinian* (publicate de P. Villari, Firenze, Le Monnier, 1876); depeşile din 23 dec. 1502 şi 1 ian. 1503; vol. I, p. 283 şi 297.

52. Toate citatele de mai sus sînt din scrisoarea din 10 ianuarie 1503, *ex Torsiano*.

53. Cf. Villari, *op. cit.*, vol. I, p. 426 şi urm. şi mai ales nota 2 de subt pag. 426.

54. *Dispacci di Antonio Giustinian*, vol. II, p. 46 (23 iunie 1503).

55. „da poi che sono bene ingrassati", scrie în savurosul său dialect veneţian Antonio Giustinian (*Dispacci*, II, p. 94).

56. *Dispacci*, vol. II, p. 93 (2 aug. 1503).

57. Scrisoarea din 22 sept. 1503 publicată de Gregorovius în *Lucrezia Borgia*, doc. N. XLIX, p. 428 a traducerii italiene (Firenze, Successori Le Monnier, 1874).

58. *Principe*, cap. VII.

59. Cf. Emile Gebhart, *Moines et Papes*, les Borgia (Hachette, Paris), p. 269.

60. *Dispacci*, 19 oct. 1503, vol. II, p. 355.

61. În scrisoarea III-a din 30 octombrie Machiavelli notează că nu putea ieşi noaptea în siguranţă: *nè potendosi ire sicuro di notte*...

62. Florentinii trimiseseră numai cinci la încoronarea lui Pius III. La încoronarea lui Iuliu II, Machiavelli cere să se trimită mai mulţi, căci micul număr de rîndul trecut făcuse rea impresie. Florenţa trimisese atunci şase oratori. Protocol! (Legazione alla Corte di Roma, lett. VII, 1 noiembrie 1503).

63. „e vedesi che questo papa comincia a pagare i debiti suoi assai onorevolmente, e li cancella con la bambagia del calamajo" – scris. XXIX din 26 nov.

64. Din scrisorile XXXI şi XXXIII, din 27 şi 29 nov.

65. Scris. XXXV şi XXXVII, din 1 şi 3 dec.

66. Villari, *op. cit.*, vol. I, pag. 461. Scena e povestită de un martor ocular, a cărui scrisoare, descoperită de Ugolini, a fost publicată în opera acestuia *Storia dei Duchi d'Urbino*, vol. II, p. 523. Citatele sînt luate din textul lui Villari.

67. După epigrama lui Sannazaro:

Omnia vincebas, sperabas omnia, Caesar:
Omnia deficiunt, incipis esse nihil.

Prăbuşirea valentinului suscită verva umaniştilor de curte şi poeţilor de ocazie. Cei care-i cîntau laude pe cînd era *Cesar Borja de Francia* îi fac acum epigrame crude şi epitafe care-l înmormîntează de viu.

68. Iată această scrisoare: „...Am avut la plecare 33 ducaţi: am cheltuit vreo 13 cu postele; am dat pe un catîr 18 ducaţi, pe o haină de catifea 18, pe un *catelano* 11, pe o manta *(gabbano)* 10, ceea ce face 70 ducaţi; stau la han *(osteria)* cu doi băieţi şi cu catîrul; am cheltuit şi cheltuiesc zilnic zece carlini. Am avut de la Senioriile Voastre salariul ce am cerut, şi am cerut atît cît am crezut să-mi ajungă, neştiind lipsa ce e pe aici. Trebuie totuşi să mulţumesc Senioriilor Voastre şi să mă plîng de mine. *Tamen*, cunoscînd mai bine cheltuiala mea, vă rog să găsiţi un leac...".

69. În timpul misiunii la Roma, Machiavelli primeşte o scrisoare de la Marietta, – singura de altfel păstrată în hîrtiile lui şi publicată în *Lettere familiari* (LVII). Prin simplicitatea ei, prin tonul blînd, afectuos şi resemnat, scrisoarea aceasta aruncă o lumină discretă asupra vieţii de familie a lui Machiavelli. Iată acea scrisoare:

„Carissimo Niccolo mio, glumeşti pe socoteala mea, dar n-ai dreptate, căci aş avea mai multă îndrăzneală dacă ai fi aici. Ştii bine cît sînt de veselă cînd eşti dus, cu atît mai mult acum cînd aflu că umblă pe-acolo aşa molimă mare. Gîndeşte-te cît pot fi de mulţumită, că nu găsesc odihnă nici zi nici noapte. Asta e bucuria ce am de băieţel. Te rog să-mi trimiţi scrisori ceva mai des decît faci, căci n-am avut pînă acum decît trei. Nu te mira că nu ţi-am scris, căci n-am putut: am avut friguri pînă azi. Nu sînt supărată. Pînă acum băieţelul e bine; îţi seamănă: e alb ca zăpada, dar capul pare de catifea neagră, şi e păros ca tine: dar pentru că-ţi seamănă îmi pare frumos; şi parcă ar fi de un an pe lume: a deschis ochii cum s-a născut şi a ridicat toată casa cu strigătele lui. Fetiţa se simte rău. Adu-ţi aminte de întoarcere. Nimic altceva. Domnul cu tine şi să te păzească. Îţi trimit o vestă şi două cămăşi şi două batiste şi un prosop, căci se găsesc aici lucruri de astea. *Vostra Marietta*". E de observat că în text Marietta se adresează lui Niccolo, zicîndu-i *voi*, cu oarecare ceremoniozitate, după eticheta timpului în materie epistolară.

70. *Seconda Legazione alla Corte di Francia*, scris. I din Milano, 22 ian. 1504.

71. *Seconda Legazione alla Corte di Francia*, scris. II din Lyon, 29 ian., semnată de Valori.

72. *Cronaca di Perugia*, publ. în *Archivio storico italiano*. Cf. de asemenea Burckhardt, *Renaissance*, vol. I, cap. IV, p. 35 şi urm. din traducerea franceză, şi Villari, *op. cit.*, vol. I, p. 479 şi urm.

73. Ca toţi Baglioni şi Gianpaolo are un sfîrşit violent. După ce în 1506, cînd Papa Iuliu II intrase în Perugia scăpase ocazia după vorba lui M. (*Discorsi*, cap. XXVII), să se facă nemuritor ucigînd pe pontifice şi pe toţi cardinalii care-l însoţeau, mai tîrziu, în 1520, sub Leon X, e atras la Roma, unde e decapitat fără multe forme.

74. „che per guardarlo in viso non si guadagna nulla o poco" – scrisoarea din 19 iulie 1505 din Siena – „poco giovano le repliche con seco, sendo uomo che ha i suoi fini ordinati, e ben risoluto di quelle che desidera condurre", scris. din 21 iulie 1505, „...chè è il cuor suo ed è il caffo degli uomini" – scris. din 19 iulie.

75. Unul din marii condottieri din secolul XIV e englezul John Hawkwood, căruia italienii îi italianizaseră numele în Giovanni Acuto. Acesta a fost în serviciul Florenței și portretul lui călare, zugrăvit de Paolo Uccello, se vede și astăzi la Santa Maria del Fiore.

76. O operă clasică asupra acestor campanii e cartea în trei volume a istoricului italian Ricotti: *Storia delle Compagnie di Ventura*.

77. Publicată de Villari în opera sa, ca apendice la vol. I, documento XXXIX, p. 637.

78. *Scritti inediti di Niccolò Machiavelli risguardanti la Storia e la Milizia* (1499–1502), ed illustrati da Giuseppe Canestrini. Firenze, Barbera, Bianchi e Comp. 1857.

79. Pe lîngă alte scrieri istorice, Vettori a compus și el o relatare a călătoriei sale în Germania, însă fără nici o intenție politică. E o pură descriere pitorească, presărată cu *novelle* mai mult sau mai puțin obscene, după gustul timpului.

80. „Arrivai dipoi a Costanza, dove stetti un mezzo dì per intendere qualche cosa: parlai con due Milanesi in Duomo; parlai con Arrigo compositore, che ha donna costì; e parlai con un oratore del duca di Savoia, detto Monsignor Diviri, con il quale stetti a lungo, perchè lo andai a vicitare, e cenai poi seco..." *Legazioni e Commissioni*: Legazione all'Imperatore, Lett. II, Bolsano, 17 ian. 1570 (1508).

81. Cf. Villari, *op. cit.*, vol. II, p. 68 și Tommasini, *op. cit.*, vol. I, p. 411.

82. Scrisoarea XII din 30 mai 1508. Vettori scrie: „A Niccolò è venuto un accidente, che potrebbe riuscire importante; e questi medici non sanno se tale cosa nasce da pietra o da altri umori grossi che lo faccino orinare con gran difficultà...".

83. *Diarii*, t. VIII, p. 213, citat de Tommasini, vol. I, p. 463.

84. Jean Dubreton, *La Disgrâce de Nicolas Machiavel* (Mercure de France, Paris, 1913), p. 108.

85. Robertet e succesorul cardinalului de Rouen, Georges d'Amboise, conducătorul politicii italiene a lui Ludovic XII. Moartea cardinalului (mai 1510) adusese mare jale la Curtea Franciei. Nici regele nici Robertet nu erau oameni să descurce singuri încîlceala politică din Italia.

86. „è costui d'ingegno riposato, e tenuto savio...".

87. „costui è uomo più caldo e tutto collera... e benchè facesse una gran calca di parole par non mi stare ad udire, tanto, avanti partissi da lui, lo lasciai assai quieto" (Lett. III, 21 iulie, din Blois).

88. Sînt vorbele cancelarului de Ganay, scrisoarea XI din 13 aug. 1510.

89. „Costoro sanno come il papa va dicendo che ha con questo re la pace nella scarsela" (scris. XIV din 27 august).

90. Lett. VIII, 3 aug. 1510, Blois.

91. Lett. XVIII, 10 sept. 1510, Tours.

92. „...chè, in vero, se Vostre Signorie fussino poste altrove, sarebbe da desiderarlo, acciocchè ancora a codesti nostri preti toccasse di questo mondo qualche boccone amaro". Lett. XII, ex Bles, din 18 aug. 1510.

93. Avea să mai facă o a patra călătorie în Francia, în 1511; dar aceasta, scurtă și grăbită, nu avea să adauge mult la experiențele lui franceze. Scrierile lui asupra Franciei trebuie situate după a treia călătorie. E probabil că M. va fi revăzut ulterior textul primitiv, căci ici și colo se găsesc aluzii la evenimente posterioare.

94. Nu se putea ca anticlericalul florentin să nu arunce o săgeată preoților.

95. Numai că referența e inexactă: memoria l-a înșelat pe Machiavelli. Cesar nu spune nicăieri acest lucru despre Galli. Fraza e din Titu Liviu, care nu-i văzuse în luptă, cum nu văzuse de altfel nici M. pe francezi. Iată textul: *primaque eorum praelia, plus quam virorum, postrema, minus quam foeminarum esse* (*Hist.*, lib. X, cap. XXVIII).

96. Cf. Tommasini, *op. cit.*, vol. I, p. 517 și nota I.

97. Instrucțiile date lui Machiavelli la 25 august 1506 sunt semnate de Marcello Virgilio.

98. Depeșa lui Machiavelli din 10 oct. 150, din Forlì, în *Seconda Legazione alla Corte di Roma*.

99. Iată cum povestește Guicciardini însuși această misiune: „Anzi, procedendo con queste incertitudini, mandarono, con dispiacere grande del re di Francia, al re di Aragona, ambasciatore Francesco Guicciardini, quello che scrisse questa istoria, dottore di leggi, ancora tanto giovane, che per la età era, secondo le leggi della patria, inabile a esercitare qualunque magistrato; e nondimeno non gli dettero commissioni tali, che alleggerissero in parte alcuna la mala volontà dei confederati" (*Storia d'Italia* lib. X, cap. III).

100. Sînt publicate de Tommasini, *op. cit.*, în apendice la vol. I, doc. XV, p. 726 și urm.

101. Din scrisoarea lui Machiavelli către Alfonsina Orsini, *Lett. fam.* CXV. Cf. asemenea pentru aceste evenimente Guicciardini, *Storia d'Italia*, X, 2.

102. Villari, *op. cit.*, doc. XV din anexă, p. 548.

103. Istoricul Jacopo Nardi, republican „incoruptibil" e cel care compune cîntecele Triumfului Secolului de Aur, jucat la Florența în cinstea reîntoarcerii Medicilor.

104. Scrisoare publicată în întregime de Villari, în vol. II, anexa doc. XVIII, p. 553.

105. Jacob Burckhard, *La Civilisation en Italie au temps de la Renaissance* (traducere franceză, ed. Plon), vol. II, p. 336.

106. Istoricul acestor sonete e foarte ciudat. Rămase necunoscute pînă la începutul secolului XIX, au fost publicate întîia oară de A. F. Artaud în cartea sa: *Machiavel, son génie et ses erreurs* (2 vol. Firmin Didot, Paris, 1833). Artaud declară că i-au fost comunicate de florentinul Giuseppe Aiazzi, care le-ar fi găsit scrise, de mîna lui Machiavelli, pe două foi intercalate într-un vechi volum imprimat. Aiazzi, după ce le-a copiat, a vîndut originalele unui englez pe două sute de franci. Originalele n-au mai fost găsite de atunci, dar un bibliotecar de la Magliabecchiana, care le văzuse înainte de vînzare, le-a recunoscut autentice. De altă parte specialiști, printre care și marele Carducci, le atribuie, judecînd după stil și limbă, tot lui Machiavelli. Ar rămîne deci incertă numai data compunerii: în închisoare, ori mai tîrziu? E de notat că textul copiilor păstrate diferă, în multe locuri, de la una la alta.

107. Citat de Francesco Nitti în însemnata sa scriere: *Leone X e la sua Politica* (G. Barbera, Firenze, 1892), p. 21.

108. Scrisorile Alfonsinei Orsini sînt un document de mare importanță pentru vremurile așa de ciudate de atunci. Multe din ele sînt publicate de Tommasini, în apendicele operei sale.

109. O judecată clară asupra rolului lui Giuliano și Lorenzo de Medici găsim în opera citată a lui Nitti, p. 22–23.

110. Cf. Villari, *op. cit.*, vol. II, p. 210.

111. Versurile sînt din *Canzoniere*, I, sonetul LXX. Ultimul vers al lui Petrarca zice *celare*, a ascunde. Machiavelli punînd în loc *sfogare*, a exala, a ușura – un verb plin de înțeles pe italienește (Stendhal era în admirația sensului psihologic ce i se poate da) schimbă sensul strofei petrarchiane.

112. *Villa* lui Machiavelli era în cătunul Sant Andrea in Percussina, care ține și azi de comuna San Casciano, spre sud de Florența, în val di Pesa, printre colinele verzi și armonioase ale Toscanei.

113. La închisoare.

114. *Lett. fam.* CXXXVII, *die 10 Decembris 1513.*

115. Cf. Burckhardt, *op. cit.*, vol. II, p. 148.

116. Trimit pe curioși la scrisoarea CV, Verona 8 dec. 1509, către Luigi Guicciardini (*Lett. fam.*, p. 193). Villari crede că povestirea scabroasă dintr-însa e un simplu exercițiu literar. Ar fi mai bine pentru M. să fi fost așa!

117. Unul din biografii francezi ai lui Machiavelli, Jean Dubreton (*La Disgrâce de Nicolas Machiavel*, Mercure de France, Paris 1913), care se ocupă mai ales de viața privată a secretarului florentin așa cum reiese din *Lettere familiari*, și scrie cu multă vervă, deși uneori cu prea multă căutare a efectului, insistă mult, prea mult (23 pagini) asupra tuturor istoriilor de nonconformism din corespondența Vettori-Machiavelli. Autorul cunoaște o vastă bibliografie asupra nonconformismului în general și în societatea italiană din timpul Renașterii în special, dar insistența lui e penibilă și de prisos chiar într-o biografie amănunțită ca aceasta, dar care vrea să fie mai ales psihologică.

118. Magnificul orator întrebuințează alt termen, – unul din cele care de obicei nu figurează în dicționare...

CUPRINS

EDITURA
HELICON
TIMIŞOARA

MACHIAVELLI,

un simbol al cetăţii crinilor, un nume rămas celebru peste veacuri datorită vâlvei care l-a înconjurat, fie că a fost vorba de denigrarea sau slăvirea omului cunoscut şi sub numele de Secretarul florentin.

Se poate vorbi despre spiritul lui Machiavelli, despre cinismul, rafinamentul şi diplomaţia ilustră, de combinaţiile şi planurile fantastice sau diabolice care-i permit să supravieţuiască şi să se înconjoare de măreţie.

O lume de legendă în care prinde viaţă istoria şi dragostea, tirania Medicilor, republica florentină, teocraţia lui Savonarola, misiuni diplomatice străine, familia Borgia, intimităţile Vaticanului, isprăvile papei Alexandru VI.

Alte misiuni, poeme, arme, organizarea miliţiei naţionale, împăratul Maximilian, războiul împotriva Veneţiei, papa Iuliu II aprinde Italia, iar Florenţa se răzvrăteşte.

Mascarade de carnaval la reîntoarcerea pe tron a familiei Medici culminează cu revocarea lui Machiavelli, arestarea şi implicarea lui într-o conjuraţie. Torturi, condamnări la moarte, decapitări, grandoare tragică.

Scapă de moarte. Spera disperând. Dar nu mai dorea nimic cu patimă. Marginalizat, continuă să scrie şi să adune promisiunile neonorate.

ISBN 973-9133-54-1

Lei 1500